

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

**Disputationes|| ROBERTI BELLAR-||MINI E SOCIETATE
IESV,|| DE CONTROVERSIIS CHRISTIANAE|| FIDEI,
ADVERSVS HVIVS TEM-||poris Hæreticos,||**

Tribus Tomis comprehensæ.||

DE VERBO DEI|| scripto & non scripto,|| QVATVOR LIBRIS|| EXPLICATA.||

Bellarmino, Roberto Francesco Romolo <Heiliger>

Ingolstadii, 1599

VD16 B 1607

Liber Secvndvs, De Verbo Dei.

[urn:nbn:de:hbz:466:1-53828](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-53828)

DE VERBO DEI, LIBER SECVNDVS.

CAPVT PRIMVM.

Ostenditur editionem Hebraicam Mosis & Prophetarum nunquam periisse.

DISSERVIMVS LIBRO SUPERIORE DE libris ipsis sacris, vt eorum numerum & auctoritatem ab hereticorum calumniis vindicaremus. Sequitur, vt de librorum eorundem variis editionibus, id est, Hebraica, Chaldaica, Græca, Latina, Germanica, Gallica, & similibus, quæ vulgares dicuntur, breuiter differamus. Parum enim prodesset, librorum diuinorum numerum non signorare, si cui editioni ex tam variis, quæ nunc exstant, auctoritas tribuenda sit, ignoraremus.

Vt igitur ab editione Hebraica ordiamur, 'duo sunt' quæ veniunt in quæstionem. Vnum; An Scriptura illa ipsa, quæ à Mose & Prophetis condita est, ad nos vsque peruenerit. Alterum; An ea Scriptura, quæ Hebraicis codicibus continetur, peruerso studio Iudæorum ita corrupta, ac deprauata sit, vt auctoritatem nullam in Ecclesia mereatur.

De priore quæstione duplex sententia est. Vna eorum, qui docent, Scripturam sacram vniuersam periisse tempore captiuitatis Babylonicæ, quando ciuitas euersa, & templum incensum fuit, ac deinde ab Esdra fuisse rursus reparatam, Spiritu sancto ei suggerente, & dictante omnia, sicut antea fuerant. Ita sentire videtur Basilus in epistola ad Chilonem: *Hic campus*, inquit, in quo secessu facto, Esdras omnes diuinos libros ex mandato Dei eructauit. Hæc ille. Addunt quidam in eandem

eandem sententiam *Irenæum*, *Tertullianum*, & *Clementem Alexandrinum*, sed illi non apertè hoc docent.

Hæc opinio improbabilis nobis videtur. Non enim aliud fundamêto nititur, quàm testimonio libri apocryphi, id est lib. 4. *Esdra*, cap. 14. vbi disertis verbis scribitur, *Esdram* totum quadraginta diebus diuino spiritu afflatum dictasse quinque viris, qui summa celeritate, quæ ab eo dicebantur, excipiebant, atque eo modo vniuersam Scripturam, quæ planè perierat, esse reparatam. Sed hic liber non modò apocryphus est, & ab Ecclesia Catholica nunquam receptus, sed etiam multis in locis redolet fabulas Iudaicas, & in hoc ipso cap. non aliter loquitur de quibusdam libris occultis & peritioribus, quàm omnes *Thalmudistæ* faciunt de sua *Cabala*. Quare potius testimonium libri huius detrahit huic sententiæ fidem, quam afferat. ex libris autem canonicis nihil tale colligitur.

Quod autem quidam dicunt, id colligi ex li. 2. *Esdre*, cap. 5. tantum abest, vt sit verum, vt potius contrarium inde colligatur. Sic enim habemus: *Dixerunt Esdra scriba, & adferre librum legis Mosi: Attulit ergo Esdras, &c.* non dixerunt iterum componeret librum legis, sed vt adferret, quia sciebant adhuc inueniri. Præterea etsi Scriptura, quæ publicè seruabatur, in templo fuerit incensa, & perierit; tamen incredibile est, non fuisse etiam aliqua exempla, vel certè partes eorum apud priuatos homines, & præcipuè apud *Ezechielem*, *Danielè*, *Hieremiam*, *Aggæum*, *Zachariam*, *Mardocheum*, & ipsum *Esdram*, qui tunc viuebant, & quibus sine dubio eorundem fuit lex Domini.

Est ergo altera sententia, fuisse quidem *Esdram* librorum sanctorum instauratorem, non omnia iterum dictando, sed colligendo, & ordinando *Scripturas in vnum corpus*, quarum partes variis in locis inuenerat, & etiam emendando, quæ deprauata erant negligentia scribarum, cum toto tempore captiuitatis negligenter lex seruata sit, cum non haberent Iudæi templum & tabernaculum.

Ita sensisse videntur grauissimi auctores. Nam *CHRYSOSTOMVS* hom. 8. in epistolam ad Hebræos docet, *Esdram* et reliquiis Scripturæ iterum eam composuisse. *HILARIUS* præfatione in *Psalms* ait, *Esdram omnes Psalmos collegisse*.

se, & ex eis vnum librum confecisse. THEODORETUS præfat. in Psalmos, ait, Scripturam veterem deprauatam tempore captiuitatis, ab Esdra fuisse restitutam. Quod idem mihi significasse videntur Irenæus lib. 3. cap. 25. Tertullianus libro de habitu mulierum, & Clemens lib. 1. Stromatum. Dicunt enim Esdras recensuisse & instaurasse libros omnes Testamenti veteris: sed non addunt, memoriter, nec meminerunt historiæ illius, quæ habetur in libro quarto Esdræ.

B. HIERONYMUS in prologo Galeato dicit, Esdras inuenisse nouas literas Hebraicas, & antiquas quidem reliquisse Samaritanis, nouas autem tradidisse Iudæis, quibus etiam nunc vtimur. Nam vt idem Hieronymus in cap. 9. Ezechielis testatur, litera postrema alphabeti Hebraici antiqui similis erat T Græcorum, & figuram crucis referebat, quoniam finis legis Christus crucifixus est: nunc postrema litera alphabeti nullam videtur habere crucis similitudinem, proinde sine dubio nouas literas habemus. De noua autem librorum sanctorum editione per Esdras facta, nihil Hieronymus dicit, cum tamen ibi maximè esset locus dicendi.

Denique si Esdras libros sanctos iterum dictasset, verisimile est, eum id facturum fuisse non lingua Hebraica, sed Chaldaea, vel mixta, ex Hebraica & Chaldaea, quæ tunc erat in vsu, & qua videmus scriptos esse libros Esdræ, & Danielis; at certum est, sanctos libros præter istos Esdræ & Danielis, lingua Hebraica esse scriptos, & illa ipsa, qua Adam & Eua, & Patriarchæ omnes locuti sunt. Quod manifestè colligitur ex nominum priorum etymologia, quæ sæpe non inuenitur in vlla alia lingua.

Ac vt pauca exempla de multis proferamus. Dixit Adam de vxore sua recens creata: *Hæc vocabitur Sirago*, Hebraicè שרה quia sumpta est de viro, qui in Hebræo dicitur אדם . Genesis 2. At in nulla alia lingua vir & mulier habent hanc nominis similitudinem. Nam Chaldaica lingua, quæ Hebraica est affinis, vir dicitur אדם mulier אמה quæ ne vnam quidem literam communem habent. Pari ratione Græca vocabula άνήρ & γυνή , & Latina, vir & mulier, nullam inter se habent similitudinem literarum. Aut igitur non dixit Adam ea verba, quæ supra posuimus, & Prophetarum eximius men-

tietur; aut fateamur necesse est, ea lingua diuinos libros scriptos esse, qua primi homines utebantur. Similia sunt quae in Scripturis dicuntur de ratione nominis Euae, Cain, Abel, Seth, Noë, Phaleg, Abraam, Isaac, Iacob, & omnium eius filiorum; nec non montium, fluminum, urbium, aliarumque multarum rerum: siquidem in Hebraica lingua, semper allusiones illae similibus vocum reperiuntur, in ceteris linguis aut nunquam aut raro.

Denique linguam Hebraicam, qua sacros libros scriptos esse videmus; antiquissimam, atque aded primam omnium linguarum esse testatur tum ipsius breuitas & simplicitas, tum auctoritas doctissimorum hominum. Vide **Eusebium** lib. 10. praeparat. Euang. cap. 2. **Ambrosium** in caput tertium ad Philippenses; **Hieronymum** in epistola ad Damasum de visione Isaiae; **Augustinum** lib. 16. de ciuitate Dei, cap. 11. Neque hic repugnat, quod Augustinus lib. 16. de ciuitate Dei, capite ultimo, dicit, linguam Hebraeam inuentam post tempora Noë. Non enim Augustinus indicare voluit, eam linguam antea non fuisse, sed solum tunc primum coepisse vocari linguam Hebraeam. Vt enim recte explicat **Eucherius** in cap. 11. Genesios, ante diuisionem linguarum, lingua Hebraea communis erat omnibus hominibus, & ideo non habebat certum nomen: At tempore Heber, cum multae linguae esse coepissent, illa communis ad distinctionem aliarum dicta est Hebraea, quia mansit in domo Heber, vnde Hebraei dicti sunt.

Cum igitur planum sit, libros Esdrae plenos esse vocibus Chaldaicis, libros autem legis & Prophetarum puro Hebraico idiomate scriptos esse: planum quoque videri debet, legis & Prophetarum libros non ab Esdra, sed à Mose & antiquis Prophetis conscriptos nos habere.

CAPVT. II.

Num Hebraica editio sit corrupta.

SEQVITVR nunc altera quaestio, integra ne, an corrupta, & vitiata sit Hebraica editio. Ac primum haeretici huius temporis odio editionis vulgatae nimium tribuunt editioni Hebraicae. Calvinus enim

in antidoto Concilij Tridentini, necnon Kemnitius in examine eiusdem Concilij; & Georgius Maior præfatione in Psalmos, omnia examinari & emendari volunt ad Hebræum textum, quem purissimum fontem non semel appellant.

Quæ sententia apertissimè falsa est. Nam Calvinus institutionum, cap. 6. §. 11. contendit, esse legendum Isaia 9. & vocabitur admirabilis, &c. at Hebræus textus modò non habet vocabitur, id est, אֲדִמְרָא sed vocabit אֲדִמְרָא neque ignoravit Calvinus, meliorem hoc loco vulgatam editionem esse, quàm Hebraicam. Sic enim ait: *Neque est quod oblatrent Iudaei, & sic lectionem inuertant: hoc est, nomē quod vocabit eum Deus, fortis, pater futuri seculi, ac demum hoc & nomen filio reliquum faciant, & sit princeps pacis: quorsum enim tot epitheta in Deum hoc loco congesta forent?* Igitur confessione Caluini turbidus alicubi fuit ille fons, quem ipse idem ubiq; purum videri volebat. Pari ratione Hierem. 23. vult ibidē Calvinus esse legendum, & hoc est nomen quod vocabunt eum, Dominus iustitia nostra. At fons Hebraicus constanter habet אֲדִמְרָא vocabit eum non אֲדִמְרָא אֲדִמְרָא vocabunt eum.

Præterea Psal. 21. nemo Christianorum est qui non legat: *Foderunt manus meas & pedes meos*, textus verò Hebraici legunt, sicut leo בָּאֲרִי non foderunt, quod dicitur פָּרַר. Item Psal. 18. Hebraici codices legunt: *In omnem terram exiuit* אֲדִמְרָא, id id, linea, siue perpendiculum eorum: cùm tamen septuaginta verterint εἰς ὅλας τὰς ἀκρῶνας: & eorum versionem approbauerit B. Paulus Roman. 10. vbi hunc Psalmum citat. Quid, quod Hieronymus ad literam reddidit ex Hebræo, *exiuit sonus eorum?* vt omnino necesse sit aut Paulum, & Hieronymum reprehendere, aut certè fateri fontem hoc loco non esse purum. verisimile autem est legi debere אֲדִמְרָא. vna enim litera tantùm addita, ex אֲדִמְרָא, fit אֲדִמְרָא. Adde quod interdum defunt integræ sententiæ in Hebræo, cùm non defint nec in versione LXX. nec in Hieronymi translatione. Exemplum habemus Exod. 2. vbi deest totum illud: *Alsum quoque genuit, & vocauit nomen eius Eliezer, dicens, Deus patris mei auxiliatus est mihi, & liberauit me de manu Pharaonis.*

Ps. 38. Sicut Leo, sic conuenit omnia ipsa mensa

quidam accipiunt pro Edificio. Adificia. His
 dicitur 2. Reg. sup fundamentum. Hierem. Manu

His igitur omiſſis, qui Hebraico fonti nimiam puritatem falſò attribuunt: aliis quoque occurrendum videtur, qui zelo quidem bono, ſed neſcio an ſecundum ſcientiam, omnino contendunt Iudæos in odium Chriſtianæ fidei ſtudioſè deprauaſſe & corrupiſſe multa loca Scripturarum. Ita docet Iacobus Epicoſopus Chriſtopolitanus præfatione in Pſalmos & Canus lib. 2. cap. 13. de locis Theologicis.

Pugnant autem aduerſus hanc ſententiam grauiſſima argumenta. PRIMVM eſt Origenis in octauo libro in Iſaiam vt Hieronymus refert in cap. 6. Iſaiæ, & Hieronymi ibidem qui hunc in modum ratiocinantur. Si Scripturas, Hebræi alioquando corruperunt, vel id fecerunt ante Chriſti aduentum, vel poſtea. Si antea, quare Chriſtus & Apoſtoli nunquam eade tam inſigni crimine repræhenderunt, præſertim cum leuiora non tacuerint? Quare Dominus ait Ioan. 5. *Scrutamini Scripturas;* & Matth. 23. *Super cathedram Moſis ſederunt Scribæ & Pharifæi; quacunque ergo dixerint vobis, ſeruate & facite.* cui credibile erit, Chriſtum ad corruptas Scripturas legendas ſine vlla præmonitione homines inuitaſſe: vel ad corruptores audiendos, & ſequendos amandâſſe? Sin autem poſt Chriſti aduentum id factum eſt; quo pacto teſtimonia quæ Chriſto, & Apoſtolis citantur, omnia ferè inueniuntur nuda in Moſe & Prophetis, vt ab illis citata ſunt? Nunquid forte ſic ea protulerunt, vt per ſpiritum cognoſcebant deprauanda poſtmodum à Iudæis fuiſſe: igitur ſi nec ante, nec poſt Saluatoris aduentum ſacræ literæ ab Hebræis vitiatæ ſunt, illud certè ſequitur, vt nunquam vitiatæ ſint. Atque hoc Hieronymi & Origenis argumentum eſt.

ALTERVM argumentum eſt S. Auguſtini in lib. 15. ciuitatis Dei, cap. 13. qui inde hoc probat, quod non videatur vllò modo credibile Iudæos voluiſſe ſuis codicibus eripere veritatē, vnde noſtris detraherent auctoritatē; & etiam ſi voluiſſent, non ſit veriſimile potuiſſe. Sed verba ipſius audiamus: *Si quæram;* inquit, *quid ſit credibilius, Iudæorum gentem tam longè, lateq; diffuſam in hoc conſcribendum mendacium & no conſilio conſpirare potuiſſe: & dum aliis inuideant auctoritatē, ſibi abſtulſſe veritatē: an ſeptuaginta homines, qui etiam ipſi Iudæi erant, in & no loco poſitos ipſam veritatē gentibus alienigenis inuidiſſe, & communicato ſtud tunc feciſſe conſi-*

lio, quis non videat, quid proclivius, faciliusq̄, credatur? Sed absit, et prudens aliquis vel Iudæos cuiuslibet perversitatis, atq̄ malitia tantum potuisse credat in codicibus tam multis, Et tam longè lateq̄, dispersis, vel LXX. illos memorabiles viros hoc de invidenda gentibus veritate unum communicasse consilium. Hæc Augustinus. *Salmero me facit.*

DICET aliquis, generalem istam depravationem Hebræorum codicum, post Augustini & Hieronymi tempora accidisse: proinde eorum testimonia parum ad rem præsentem facere. At Augustini rationes omni tempore locum habent. Deinde si post illorum Patrum tempora depravatio illa contigisset; quæ causa reddi posset, cur Psalmorum interpretatio Hieronymiana ita cum textu Hebræico, qui nunc exstat in omnibus conueniret? & tamen de Psalmorum depravatione præcipua querimonia est. num ita Hieronymus vertit, sicut Iudæi falsaturi erant? neque his repugnat locus Psalm. 22. vbi Hieronymus vertit foderunt. In Massoreth enim quæ post Hieronymi tempora scripserunt, monent Rabbinus in Psalm. 22. scribi debere פָּאָרָה non פָּאָרָה ex quo euidenter colligitur, errore scribarum nunc legi פָּאָרָה.

*Ecce Josephus
meminit de
apponem Ben
Anan Montanus
dicit.*

Argumentum TERTIVM sumi potest ab incredibili religione Iudæorum erga sacros libros. Scribit Philo in libro de egressu filiorum Israël ab Ægypto, & citatur etiam ab Eusebio lib. 8. cap. 2. præparat. Euang. vsq; ad sua tempora per spatium amplius quam duorum millium annorum, ne verbum quidem fuisse vnquam in lege Hebræorum immutatum, & quemlibet Iudæum centies potius moriturum, quam vt pateretur legem in aliquo mutari: De superstitione autem recentiorum Iudæorum, qui legem ferè vt Numen adorant, & si aliquando in terram ceciderit, ieiunium publicum inducunt, vide Ioannem Isaac in responsione ad libros Lindani de optimo genere interpretandi Scripturas.

Argumentum QVARTVM, si Iudæi falsare voluissent diuinas Scripturas in odium Christianorum, sine dubio præcipua vaticinia sustulissent. Id autem minimè fecerunt; siquidem ea, in quibus discrepant Hebræa à Græcis, & Latinis, sæpe nullius momenti sunt, quantum attinet ad fidem & religionem, & sæpe codices Hebræi magis Iudæos vexant quam Græci,

Græci, aut Latini. Certè in 2. Psalm. Latini & Græci habent, *Apprehendite disciplinam, ne irascatur Dominus.* Ex quo nihil apertè contra Iudæos deduci potest: at in Hebræo est, *ושקרו ברך*. Osculamini filium, ne irascatur, id est, reuerentiam exhibete filio Dei, ne ipse irascatur, &c. qui locus est inuidiosissimus contra Iudæos. Anne igitur credibile erit, Iudæos mutasse Scripturam, vt luculentius Dei filio testimonium perhiberent? Item Isaia 53. vbi nos habemus; *Et nos putauimus eum, quasi leprosum, & percussum à Deo, & humiliatum.* in Hebræo legi potest, percussum Deum, & humiliatum *כיכה אלהים ומענה*, quod certè magnum negotium Iudæis faceffit, qui Christum futurum esse Deum non credunt.

QVINTVM & vltimum argumentum à prouidentia dicitur, qua Deus Ecclesiæ suæ semper prospicit. Non enim verisimile est, Deum id passurum fuisse, vt verba tot illustrium Prophetarum generaliter falsarentur, præsertim cum ad hunc finem Iudæos disperserit per totum orbem terrarum, & circumferre eos voluerit libros legis, & Prophetarum, vt inimicis nostri Christianæ veritati testimonium præberent. Obseruauit id S. Iustinus in oratione exhortatoria, & S. Augustinus lib. 18. de ciuit. Dei, cap. 46. & ex Psalm. 58. manifestè deducitur: *Ne occidas eos, ne quando obliuiscantur populi mei, disperse eos in virtute tua, &c.* ideo enim dispersi sunt Iudæi libros sacros circumferentes, vt cum pagani non credunt ea, quæ dicimus de Christo esse prædicta, sed à nobis eiusmodi vaticinia conficta, mittamus eos ad inimicos nostros Iudæos, quæ vaticinia secum ferunt.

At contra obiiciunt. PRIMO Patrum testimonia, vt Iustinus in Dialogo cum Triphone, Eusebij lib. 4. hist. cap. 18. Origenis homil. 12. in Hieremiam. Chrysof. homil. 5. in Matth. & Hieronymi in epist. 89. ad Augustinum; in cap. 5. Micheæ, & in cap. 3. ad Galatas, qui suspicantur Iudæos quædam erasisse ex Hebraicis codicibus, quædam in odium Christianorum corrupisse. RESPONDEO, Iustinum & Eusebium nusquam scripsisse ab Hebræis textum Hebraicum esse corruptum, sed textum Græcum LXX. interpretum. Verba Iustini hæc sunt in Dialogo cum Triphone: *Ac, inquit, quod illi multos, & integros locos illarum ex translatione eorum, qui cum Prote-*

mao fuere seniorum sustulerint, in quibus clarè hunc ipsum crucifixum Deum, & hominem esse, eumq; in cruce pendere, & mori pronuntiatum esse ostenditur, scire vos volo. Hæc Iustinus. Neque vsquam alibi scribit quidquam de corruptione textus Hebraici. Eusebius autem nihil dicit aliud, quàm conuictum à Iustino Triphonem fuisse, maiores suos è Scripturis quædam capitula abstulisse. Quod non aliter intelligendum est, quàm vt ipse Iustinus verbis suis exposuit.

ORIGENES quoque apertè loquitur de corruptione versionis LXX. dicit enim sublatam à Iudæis in versione septuaginta vocem, Iuda, in illo Hieremiæ 17. *Peccatum Iuda scriptum est stylo ferreo; & positum; Peccatum eorum scriptum est stylo ferreo:* Sic enim Origenes loquitur: *Deinde alia sequitur prophetia, quam nescio quare apud LXX. non inuenientes, in ceteris editionibus, quæcum Hebræo sermone consentiunt, reperimus.* Et infra: *Iudæi qui exemplaria nonnulla falsarunt, etiam in hoc loco pro peccato Iuda, peccatum eorum posuerunt.* Cuius etiam corruptionis meminit Hieronymus in hunc locum Hieremiæ.

Porrò CHRYSOSTOMVS loquitur de interpretibus Iudæis, id est, Aquila, Symmacho & Theodorione, qui in suis interpretationibus de Hebræo in Græcum multa perperam posuerunt in odium Christianæ fidei, & in reprehensionem LXX. interpretum. De quibus etiam loquitur B. Hieron. in epist. ad Augustinum, quæ est II. inter epistolas Augustini, vbi dicit, se voluisse ex Hebræo vertere diuinos libros, vt restitueret, quæ Iudæi vel omiserant, vel corruerant. Idem autem HIERONYMVS in commentariis citatis dubitat, non asserit. At in commentariis Isaïæ, quæ posterius scripsit, vt patet ex præfatione comment. in Isaïam, & ex libro de viris illustribus extremo, apertè ridet eos, qui putant Hebræos codices esse falsatos.

SECUNDO obiiciunt confessionē Iudæorum, qui passim affirmant, multa à quibusdam suis sapientibus mutata esse in sacris libris; & eas mutationes vocant correctionem scribarū תיקון סופרים. RESPONDEO dupliciter; Primum fortè non esse verum, vllam emendationem Bibliorum factam à scribis. Origo enim huius sententiæ est Talmud, qui liber est

est fabulosissimus. Quare nec Epiphanius, nec Hieronymus qui sunt antiquiores libro Talmud, vnquam meminerunt huius Tikun Sophrim.

Addo deinde, si Tikun Sophrim non est fabula, non est corruptionem, sed veram emendationem, non factam à quibuscunque scribis, sed ab Esdra, & aliis sanctis Prophetis, qui post reditum à captiuitate libros sacros reparauerunt, qui Iudæi perhibent, Concilium celebrauerunt, quod ipsi vocant magnam synagogam, quia magni viri interfuerunt, & in olibros sacros, qui tempore captiuitatis dispersi & deprauati fuerant, suæ integritati restituerunt. Certè in editione nostra vulgata ista loca ita habentur, vt scribæ dieuntur correxisse & B. Hieronymus in commentariis suis in Prophetas eodem modo ista loca se legisse significat.

Aiunt Genes. 18. vbi nunc habemus, *Abraam adhuc stabat coram Domino*: olim fuisse, Dominus adhuc stabat coram abraam; sed à scribis locum fuisse mutatum. At vulgata editio priorem lectionem retinet. Item Numeri 11. vbi nunc habemus, *Inueniam gratiam in oculis tuis, & nõ videam* בְּרֵעֵיךָ hoc est, *malum meum*: dicunt esse correctionem scribarum & antea fuisse בְּרֵעֵיךָ malum tuum. Cæterum priore modo legit editio vulgata.

Aiunt præterea Osee 9. olim fuisse בְּשָׂרִי בָּהֶם id est, *in carne mea ex eis*: Scribas autem correxisse בְּשָׂרִי בָּהֶם cum recessero ab eis. At vulgata editio habet, *Cum recessero ab eis* & sic etiam legit B. Hieron. I T E M aiunt Abacuc 1. antea fuit *Nunquid non tu à principio Domine Deus meus sancte meus* לֹא אָמַרְתָּ לֹא מוֹרִיעִים? Scribas autem correxisse לֹא אָמַרְתָּ *non moriemur*. At hoc vlt. modo habet editio vulgata, & etiam legit B. Hieronymus. Aiunt quoque Malachia 1. fuisse *ex sufflastis* אֵתִי מֵ: Scribas verò correxisse, *Et ex sufflastis* אֵתִי illud. At certè vulgata Latina editio cum Hieronymo & septuaginta senioribus non habet me, sed illud, aut illud. Idem dico de aliis correctionibus scribarum, quas collegit Prochetus in 1. lib. de victoria contra Iudæos, & Figueras Valentinus cap. 3. partis primæ libri sui contra Iudæos.

Ex quo apparet imprudenter quosdam, dum se Hebræos oppugnare credunt, Ecclesiam ipsam oppugnare. Si enim illæ correctiones scribarum sunt Hebraici textus corruptiones, sequitur apertè vulgatam quoque editionem esse corruptissimam: quam tamen nobis Ecclesia pro versione autentica tradidit.

TERTIO obiiciunt, in Psalm. 13. deesse octo versiculos in omnibus impressis Hebræis codicibus. nimirum illos;

Sepulchrum patens est guttur eorum.

Linguis suis dolosè agebant.

Venenum aspidum sub labiis eorum.

Quorum os maledictione & amaritudine plenum est.

Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.

Contritio & infelicitas in viis eorum.

Et viam pacis non cognouerunt.

Non est timor Dei ante oculos eorum.

Qui tamen citantur ab Apostolo Rom. 3. & habentur apud septuaginta. Hoc autem non videtur potuisse accidere ex negligentia scriptorum, sed ex pura malitia Iudæorum, qui hos versus detraxerunt ex Hebræo, vt ostenderent Apostolum nostrum non fideliter protulisse testimonium Psalmi.

RESPONDIT B. Hieronymus ad hanc obiectionem, quæ ipsi etiam olim facta fuerat, in præfat. lib. 16. in Esaiam, hos versus non pertinere propriè ad Psalm. 13. sed ab Apostolo allegari ex variis Scripturæ locis: deinde ab aliquo alio ex Apostolo in Psalterium esse translatos. Inueniuntur enim primus & secundus eorum versus, Psalmo 5. Tertius, Psalmo 139. Quartus, Psalmo 9. Quintus, sextus & septimus habentur Isaia 59. Vltimus, Psalmo 35. Atque ibidem addit Hieronymus hos versus non esse in interpretatione LXX. nec vllum Græcum auctorem in suis commentariis hos versus exponere voluisse. ORIGENES quoque in commentariis cap. 3. epist. ad Rom. dicit Apostolum hos versus sumpsisse ex variis Scripturæ locis. Quibus verbis manifestè significat, eos versus nec in Hebræo textu, nec in LXX. seniorum interpretatione reperiri.

Sed instant & probant aliquando hos versus fuisse in Hebræo, quia nunc reperiuntur in quodam codice vetustissimo Anglicano. RESPONDEO, illos versus codicis Anglicani manifestè

L

nifestè

nifestè esse additios. Nam nec verba sunt omnia Hebraica
vt illud וְלִי פֶסֶס fors: nec etiam phrasis, præsertim in illo ver-
בִּישָׁר בְּיָהִס אֶלְחָרֹץ רַחֲמָלָא quorum os dolus & amaritu-
do impleuit. Non enim Hebræi verbum ad finem collocant
solent. Vide plura de hac re in libro notationum ad varias
editiones vulgatæ editionis, Francisci Lucae Burgen.

Dices, si ita est, cur Ecclesia in editione vulgata hos ve-
siculos esse patitur? Nimirum ea de causa, quoniam sunt
etiam ipsi sacræ Scripturæ partes quædam; & quoniam sin-
turbatione & scandalo populi non possent auferri, cum les-
go iam tempore ibi fuerint: quomodo etiam patitur non
los errores typographorum.

ULTIMO obiicit Canus, euidēs esse ab Hebræis corruptos
esse diuinos codices, quia Gene. 8. in Hebræo legitur; *Cor-
egrediebatur & reuertebatur*, cum vulgata editio, & LXX.
omnes Patres legant, *non reuertebatur*. RESPONDEO,
Hebræo non haberi, & reuertebatur, sed אֲרָצָא וְשָׁרָב
hoc est, & exiit exeundo & redeundo donec siccarētur aquæ,
quod non significat coruum rediisse intra arcam, sed voluisse
se circa arcam cundo & redeundo, vt aues solent, & fortasse
etiam redeundo ad tectum arcæ, & inde abeundo, id quæ
pius, donec siccarerentur aquæ; cum quo bene coheret quæ
egrediebatur & non reuertebatur, nimirum intra arcam. Ad-
de quod etiam non desunt Latini codices, qui habeant, *egre-
diebatur & reuertebatur*: vt ex variis lectionibus ad Biblio-
Louaniensia annotatis cognosci potest.

His igitur duabus sententiis refutatis, restat tertia, quam
ego verissimam puto, quæ est Driedonis lib. 2. de Ecclesi-
dogmat. & Scripturis, cap. 1. & aliorum, qui docent Scrip-
ras Hebraicas non esse in vniuersum deprauatas opera, ve-
malitia Iudæorum: nec tamen esse omnino integras & puras
sed habere suos quosdam errores, qui partim irrepsierint ne-
gligentia, vel ignorantia librariorum, præsertim cum in He-
bræo facillè sit errare ob literas quasdam simillimas, quales
ב & ב: ד & ד: ח, ח, & ח: ו & ו. partim ignorantia Rabbino-
rum, qui addiderunt puncta. Cum enim possint dictiones
Hebraicæ variis modis legi, si punctis careant; non est miru-
si aliquando ipsi quoque in annotatione punctorum à vero
ab-

aberrauerint. Potest etiam fieri, vt ex prauo affectu, & odio in Christum ea lectio interdum ipsis magis probata sit, quæ minus Christianis fauebat.

Ceterum non tanti momenti sunt eiusmodi errores, vt in iis, quæ ad fidem & bonos mores pertinent, Scripturæ sacræ integritas desideretur. Plerumque enim tota discrepantia variarum lectionum in dictionibus quibusdam posita est, quæ sensum aut parum, aut nihil mutant. Errores autem, qui ex additione punctorum acciderunt, nihil omnino veritati officiant: puncta enim extrinsecus addita sunt, nec textum mutant. Iaque possumus si volumus puncta detrahere & aliter legere.

CAPVT III.

De editione Chaldaica.

CHALDAICA lingua editi sunt libri Tobia & Iudith, & ex parte libri Esdrae, & Danielis: Præterea tota Scriptura vetus translata est paraphrasticè ex Hebræo in Chaldaeum, quam paraphrasim ipsi Targum vocant. Et quidem Pentateuchum transtulisse fertur R. Aquila, qui Chaldaicè Onkelus dicitur. Prophetas priores & posteriores, id est, Iosue, Iudices, & Regum libros; Item Isaiam, Hieremiam, & ceteros Prophetas, R. Ionatham Vzielis filius: Psalmos, Iob, Ruth, Esther, & Salomonis opera, R. Ioseph cæcus.

Quæ paraphrasticæ translationes apud Hebræos magnæ sunt auctoritatis, & idcirco nobis etiam vtilis, vt ex iis conuincamus Hebræos. Alioqui ab Ecclesia no vsque adeo magni sunt, neque ex iis argumentum firmum duci potest. Si quidem (vt rectè ait Franciscus Ximenius Cardinalis præfatione Complutensium Bibliorum) Chaldaicæ paraphrases, illa excepta quæ est in Pentateuchum, Iudaicis fabulis, & Thalmudistarum nugis conspersæ sunt. Idq; verissimum esse experimento suo comprobabit, quicumq; Paraphrasim in Threnos, in Cantica, in Iob, in Psalmos, & in Prophetas omnes legere voluerit.

Certè caput 53. Isaiæ, vbi de Christi passione apertissimè Propheta concionatur, totum paraphrasis detorquet ad ca-

lamitates populi Iudæorum. In ea verò paraphrasi quæ est
Cantica & Threnos passim leguntur, libri Thalmudi, te-
tium templum; duo Messia; liberatio à captiuitate Tiri
Vespasiani, minæ aduersus Christianos & Mahumetanos
quos per Esau & Ismaël more suo significant. Denique fab-
la permulta de lamétatione Dei, de ascensione Moſis in ca-
elum, de tabulis legis ex sapphiro throni diuini exciſſis; de
aliis rebus generis eiusdem. Sed neque paraphrasis Aquila
Pentateuchum omnino integra & incorrupta cenſeri debet.
Habet enim etiam illa ſuos errores, tametſi pauciores &
uiores, quàm ceteræ Ionathæ & Iosephi paraphraſes habent.

Ac vt ex libris ſingulis aliquid exempli gratia propo-
mus. In Geneſi cap. 4. ver. 23. vbi textus Hebræus habet
בְּיַאִישׁ חָרָבְתִי & concordat Græcus ὅτι ἀνδρα ἀπέκτε-
& Latinus, *Quoniam occidi virum*: Chaldæa paraphraſis
dit negationem לֹא גִבַּר חַטְיֹוִית non occidi virum, & con-
trarium ſenſum reddit, Item cap. 22. num. 18. & c. 26. num.
& cap. 28. n. 14. textus Hebræus habet, *Benedicentur*
in ſemine tuo omnes gentes terræ: & concordat Græcus
ἐν τῷ σπέρματί σου, & Latinus, *in ſemine tuo*. & Apoſt-
Paulus ad Gal. 3. obſeruari iubet promiſſiones Abræ fac-
& ſemini eius, nec eſſe dictum, & ſeminibus quaſi in multis
ſed quaſi in vno, *Et ſemini tuo, qui eſt Chriſtus*. Paraphra-
verò Chaldaica in his omnibus locis reddidit numerum
titudinis, benedicentur בְּרִיל בְּנֵיךָ propter filios tuos omnes
populi terræ.

In Exodo cap. 12. num. 44. vbi legimus, in textu Hebræo
בְּ-בִן בְּ-בִן *Omnis filius alienigena non comedet ex eo*
concordat Græcus, *ὡς ἀλλογενὴς*. & Latinus, *Omnis alieni-
gena*: Chaldæa paraphraſis in odium neophytorum po-
בְּ-בִן בְּ-בִן *Omnis filius Iſraël deſtruetur*.
Sic enim paſſim Iudæi eos appellant, qui ad fidem Chriſti
nam relicto Iudaismo, conuertuntur.

In Leuit. cap. 10. n. 6. & c. 21. n. 10. vbi textus Hebræus habet
אֵע תִּפְרְעוּ *Capita veſtra non radetis ſeu nudate*
eis, & concordat Græcus & Latinus: Chaldæa paraphra-
ca

contrarium reddidit **לֹא תִרְבּוּן בְּרִיעַ** non multiplicabitis comam.

In Numerorum lib. cap. 21. num. 19. ponitur fabula de puero quem fingunt Hebræi descēdisse cum filiis Israël ad torrentes, & de torrentibus ascendisse cum eis ad colles; & de collibus rursus descendisse ad valles: & cap. 28. num. 9. vbi textus Hebræus habet, *Populus solus habitabit*, hoc est, cum aliis gentibus non miscbitur; paraphrasis Chaldæa more Iudaico reddidit, *Ecce populus solus possidebit seculum*; id enim illi expectant vt soli dominantur in orbe terrarum.

Denique in Deuter. cap. 4. num. 28. & cap. 28. num. 64. vbi Scriptura Hebraica, Græca & Latina prædicit fore, vt Hebræi seruiant Diis alienis; quod etiam impletum nouimus non semel fuisse: Chaldaica paraphrasis deriuat hoc scelus idololatriæ ab Hebrais ad gentes. Vertit enim; Seruietis populis seruientibus idolis. Nunc pauca quædam de Syriaca editione addenda sunt.

CAPVT IV.

De editione Syriaca.

DE editione Syriaca dicenda sunt tria. **PRIMUM**, quid intersit inter linguam Syriacam & Chaldaicam. **DEINDE**, qui libri sacri Syriaca lingua scripti habeantur. **POSTREMO**, quanta sit huius editionis auctoritas.

Quod igitur ad **PRIMUM** attinet, Syriaca lingua quasi proles quædam est Hebraicæ & Chaldaicæ linguæ. Hebræi siquidem, qui vsque ad captiuitatem Babylonicam Hebraicè solum, id est, lingua sua loqui consueuerant, cùm abducti essent in Babylonem, cœperunt obliuisci linguam propriam & addiscere alienam, id est, Chaldaicam; quia tamē non perfectè eam pronuntiare poterant, & semper aliquid ex Hebraica retinebant; factum est, vt lingua quædam tertia nasceretur, mixta ex Hebraica, & Chaldaica; atque ea est, quam pro vulgari, ac materna deinceps Hebræi habuerunt. Quæ quidem Syriaca dicta est à regione, vbi maximè eius vsus viget; siue Hierosolymirana, à ciuitate præcipua Hebræorum:

quemadmodum lingua Chaldaica, quæ hoc nomen habet regione Chaldæa, vocata est etiam Babylonica, à ciuitate Chaldæa nobilissima. Porrò distinguuntur hæ duæ lingue characteribus, verborum coniugationibus, affixis, punctatione, sono vocalium, idiotismis, ac tota ferè lingua structura, & multis etiam propriis dictionibus.

Quod autem pertinet ad SECUNDVM, Primo certum est nullum librum veteris Testamenti scriptum esse à primo auctore in hac lingua, nisi fortassis liber primus Machabæorum & Ecclesiasticus, quorum priorem Hebraicum se videtur scribit Hieronymus in prologo Galeato; de posteriori idem scribit in prologo Prouerbiorum. Credibile enim est linguam vulgari Hebræorum, id est, Syriaca scriptos fuisse hos libros, qui tamen non exstant hoc tempore, nisi Græcè. De ceteris libris constat, aut Hebraicè, aut Chaldaicè, aut Græcè à primis auctoribus scriptos esse.

De Testamento nouo maior est dubitatio. & quidem videtur probabile est Euangelium S. Matthæi, & epistolam S. Pauli ad Hebræos, Syriaca lingua scriptos esse: id enim efficacissimis argumentis probat Albertus Widmestadius Ferdinandi Imperatoris Cancellarius, qui primus in Europa Testamentum nouum Syriacum imprimi curauit; & Guido Fabricius cuius est Latina interpretatio noui Testamenti Syriaci in Regiis Bibliis.

Neque his repugnant veteres scriptores, Irenæus, Origenes, Eusebius, Athanasius, Epiphanius, Hieronymus, qui in his libris, ac præsertim Euangelium S. Matthæi, Hebraicè scriptos fuisse dicunt: loquuntur enim de lingua Hebraica, quæ Apostolorum tempore vulgaris erat, quemadmodum in ipso Euangelio passim legimus, dictum aliquid esse Hebraicè, quod tamen constat vulgari lingua, id est, Syriaca dictum esse. Quod est illud Ioan. 19. Exiit in eum, qui dicitur Caluaria locum, Hebraicè autem Golgortha. De quibus vocibus videtur S. Hieronymum in libris de nominibus Hebraicis, ubi diligenter notauit omnes voces, quæ Syriacæ sunt, cum tamen Hebraicæ esse dicantur ab Euangelistis. Præter hos duos libros, totum nouum Testamentum translatum est ex Græco idiomate in Syriacum, auctore (vt ipsi Syri arbitrantur) S. Marco Euangelista.

Quod

Quod si verum esset, nulla esset caussa, cur de huius editionis auctoritate (vt iam ad postremum caput veniamus) dubitaretur. Sed non facilè adduci possum, vt credã à S. Marco traditam Ecclesiis Syriæ, & Ægypti editionem Syriacã Testamenti noui vniuersi, & eius editionis nullam prorsus mentionem extare apud Clementem Alexandrinum, Origenem, Eusebium, Athanasium, Theophilum, Epiphanium, Hieronymum, Cyrillum, Theodoretum, Ioan. Damascenũ, aliosque Patres, qui vel in Syria, vel in Ægypto aut Episcopi, aut Presbyteri fuerunt, & vel de variis Scripturarum editionibus accuratè disputarunt, vel certè multa de Scripturis sanctis posteritati scripta reliquerunt.

Quod si editio Syriaca ætate horum Patrum posterior est, vt ego quidem mihi certò persuadeo, non potest eius auctoritas tanta esse, vt cũ editione Græca, aut Latina meritò comparari possit. vt interim illud omittã, quod non desunt etiam quædam in ea editione, quæ viris doctis, & piis non admodum placeant. Vnum tamen est, præter alia, eius editionis commodum insigne, quod cùm in titulis, ac sectionibus capitum, mentio fiat ieiuniorum, venerationis crucis, precum pro defunctis, vigiliarum, memoriæ Sanctorum, aliarumque eiusmodi rerum, quas Lutherani tanquam Romani Pontificis traditiones detestantur, apertissimi mendacij hæc ipsa editio Lutheranos conuincit. Sed de editione Chaldaica & Syriaca satis multa pro instituti operis breuitate dicta sunt: nunc ad Græcam veniamus.

CAPVT V.

De variis Græcis editionibus.

EDITIONES Græcæ Testamenti veteris nouem omnino numerantur, præter eam, cuius meminit Clemens Alexandrinus lib. 1. Stromatũ, quæ antequam rerum potiretur Alexander Magnus, incertum quo auctore prodiit, & ex qua Plato ceterique Philosophi non pauca hauserunt: sed quoniam ea, succedente postea translatione illa celeberrima septuaginta seniorum,

primum negligi, deinde etiam amitti cœpit, ita vt longo iam tempore vix memoria eius conseruata sit.

PRIMA omnium à scriptoribus numerari solet illa, quam Ptolomæi Philadelphi iussu septuaginta seniores ediderunt, de qua in sequenti capite plura dicemus. Vide Eusebium lib. 6. hist. cap. 13. Athanasium in synopsi, & Epiphanium in libro de mensuris & ponderibus, qui translationes ordine recensent.

SECUNDA translatio Testamenti veteris ex Hebraica lingua in Græcam facta est ab Aquila Pontico, anno duodecimo Adriani Imperatoris, vt Epiphanius loco notato aucter est. Fuit autem Aquila, primum gentilis, deinde Christianus, tum ab Ecclesia pulsus, quod Astrologiæ iudiciariæ studiosus esset, ad Iudæos se contulit, & quoniam hoc extremo tempore Scripturas interpretatus est, non satis bona fide in eo opere versatus creditur.

TERTIA translatio Commodi imperante à Theodotione facta est; qui auctor etsi ex hæretico Marcionista profelytus Iudæorum factus sit, maiori tamen fide Epiphanius teste in interpretatione vsus est, quàm ceteri eius similes. Quocirca semper Ecclesia Danielem ex interpretatione Theodotionis legit, vt Hieronymus testatur præfatione in Danielem.

QUARTA est Symmachi editio, qui Seueri Augusti temporibus sacros libros ex Hebræo in Græcum sermonem transtulit. Nescio autem quo errore factum sit, vt cum Athanasius, & Epiphanius disertis verbis scribant, Symmachum sub Seuero, Theodotionem sub Commodio Marci filio Scripturas interpretatos esse, neque dubium vllum esse posse, quin Commodus Seuerum præcesserit; tamen iidem auctores Symmachum priorem, posteriorem Theodotionem faciant.

Quod verò ad Symmachum attinet, fuit is primùm Ebionita, si Eusebio credimus; vel Samaritanus, si Athanasium & Epiphanium sequimur: & cum apud suos principatum obtinere non posset, se Iudæis adiunxit, ac secundò circumciscus est. Vbi obiter admonet Epiphanius non esse mirandum, quod Symmachus bis potuerit circumcidi; siquidem arte medica, & certis instrumentis Iudæi solebant resectum

præ-

præputium iterum superinducere, siue attrahere; & hoc esse quod Apostolus ait, I. Corinth. 7. Qui circumcisus vocatus est, non adducat præputium: vel, vt clarius sonant verba Græca $\mu\eta\ \sigma\mu\alpha\sigma\acute{\alpha}\delta\omega$, hoc est, non attrahatur.

QVINTA editio Græca sine vlllo nomine auctoris reperta est in doliis quibusdam apud urbem Hierico anno VII. Antonini Caracallæ, qui Seuero patri in Imperium successerat, vt Epiphanius loco notato auctor est.

SEXTA quoque sine nomine auctoris, eodem Epiphanio teste, in doliis inclusa apud Nicopolim inuenta est, Alexandro Mammææ filio imperante.

Ex quibus omnibus editionibus composuit Origenes, vt Eusebius lib. 6. histor. cap. 13. & Epiphanius hæresi 63. & lib. de mensuris & ponderibus, narrant, illa quæ dicebantur hexapla, siue tetrapla, siue etiam octopla. Nam diuisit primùm Origenes singulas paginas in sex columnas, ac in prima quidem descripsit Hebraicum textum literis Hebraicis; in secunda eundem textum Hebraicum Græcis literis; in tertia interpretationem Aquile; in quarta interpretationem Symmachi; in quinta interpretationem LXX. seniorum; in sexta interpretationem Theodotionis. Atque hæc volumina propter quatuor interpretationes tetrapla, propter sex columnas hexapla dicebantur. Addidit deinde quintam & sextam versionem in duabus columnis aliis, & ea volumina octapla nominavit.

*Tetrapla
Hexapla
Octopla*

SEPTIMA Origenis editio est, qui Scripturas quidem ex Hebræo non transtulit, sed interpretationem septuaginta seniorum ita emendauit, multis ex Theodotione admixtis, & notatis signo stellæ radiantis, multis etiam obelo, id est, veru iugulatis, vt nouam editionem fecisse videatur. Ita verò probata est eo tempore hæc editio, vt breui bibliothecas omnes repleuerit, vt scribit S. Hieronymus in epist. 89. ad Augustinum, quæ est II. inter epistolas Augustini. Eandem quoque editionem $\kappa\omicron\iota\upsilon\lambda\omega$, hoc est, communem appellari solitam scribit idem Hieronymus præfatione lib. 16. in Isaiam.

κωινω

OCTAVA editio S. Luciani Presbyteri & Martyris est, qui cum in editionibus iam numeratis multa vitia obrepisse cognosceret, rursus magno labore nouam editionem molitus est. Quam editionem scribit Athanasius sub Constantino

Imperatore repertam esse Nicomediæ, ipsius Martyris manibus descriptam; & in pariete quodam asseruatam. Passus est autem S. Lucianus in persecutione Diocletiani, & Maximiani, Maximino in Oriente tyrannidem exercente, sicut idem Athanasius breuiter indicat in synopsi, & fusius narrat Eusebius lib. 9. hist. cap. 6.

NONA ac postrema editio Hesychij est, qui interpretationem LXX. seniorum iterum emendauit, atque Ægypti Ecclesiis tradidit. De quibus editionibus in hunc modum loquitur S. Hieronymus, præfatione in librum Paralipomenon. Alexandria & Ægyptus in septuaginta suis Hesychium laudat auctorem. Constantinopolis & que Antiochiam Lucianus Martyris exemplaria probat. Media inter has prouincias Palestinianos codices legunt, quos ab Origene elaboratos Eusebius & Pamphilus vulgauerunt.

CAPVT VI.

De interpretatione LXX. Seniorum.

IE interpretatione septuaginta seniorum, quæ inter omnes Græcas editiones meritò primum locum semper obtinuit, quæstiones quinque existunt. Prima, quo tempore facta sit. Secunda, quorum librorum sit. Tertia, quomodo facta. Quarta, quantæ sit auctoritatis. Quinta, num hoc tempore Germanam interpretationem LXX. seniorum habeamus.

PRIMA quæstio facilis est. Nam etsi Irenæus lib. 3. cap. 2. & Clemens Alexandrinus lib. 1. Stromat. scribant Ptolomæo Lagi filio regnante id factum esse; Aristæus autem in historia de hac ipsa re; Iosephus lib. 12. antiquitat. cap. 2. Philo lib. 2. de vita Mosis; Tertullianus in Apologetico cap. 18. Athanasius in synopsi; Epiphanius de mensuris & ponderibus, aliique scriptores omnes Ptolomæum Philadelphum nominant: tamen interuallum non est usque; adeo magnum, cum hic Ptolomæus superiori proximè successerit.

Est autem hæc sententia posterior multò probabilior prior, tum quod plures, tum quod antiquiores testes habeat. Porro Epiphanius non solum tempus regis, sed etiam annum regni annotare curauit. Scribit enim anno XVII. Ptolomæi Philadelphii

Iadelpi eam translationem esse factam, atque ab eo tempore, vsq; ad Christi natalem diem fluxisse annos CCXCI. Tot igitur annis ante Christi aduentum ea translatio facta est, nec sine diuino consilio. Nam vt Eusebius scribit lib. 8. de præparat. Euangel. cap. 1. si post Christi aduentum id fieri debuisset, aut Scripturam Iudæi ex inuidia occultaissent; aut corruptiorem nobis dedissent, aut certè in suspensionem translators facile vocarentur.

SECUNDA quæstio paulò difficilior est. Nam B. Hieronymus in quæstionibus Hebraicis, & in cap. 5. Ezech. & in 2. cap. Michææ, propendere videtur in eam sententiam, vt solum Pentateuchum verterint, quod probat ex Aristæo in libro de septuaginta duobus interpretibus, & ex Iosepho præfatione in libros antiquit. & lib. 12. antiquit. cap. 2. quibus adde Philonem lib. 2. de vita Mosis, qui solius legis mentionem faciunt. At eos vertisse omnia scribit Iustinus in Dialogo cum Triphone, Irenæus lib. 3. cap. 25. Clemens Alexandrinus li. 1. Stromatum, Epiphanius de mensuris & ponderibus, Eusebius lib. 8. cap. 1. præpar. id quod longè probabilius est. Nam Apostoli vsi sunt Græca versione in testimoniis Prophetarum citandis: tempore autem Apostolorum nulla erat alia versio Græca, quàm septuaginta interpretum.

Deinde, non est verisimile regem illum, qui ex toto orbe terrarum libros adducebat in suam Bibliothecam, noluisse etiam Prophetarum oracula, & alios libros antiquissimos Iudæorum. Præterea, quomodo mirabile fuisset, spatio septuaginta duorum dierum potuisse absolui illam editionem, si Pentateuchus tantum vertendus erat, qui breuiore tempore sine villo miraculo verti posset? Neq; Hieronymus contrarium docet asserendo, sed dubitando: nam alioqui passim in commentariis Prophetarum mentionem facit versionis LXX. & eam explicat. Neq; Aristæus nomine legis solùm Pentateuchum intelligebat, vt Iudæi sensisse videtur, sed omnes libros sacros. Nam a lege, quæ erat præcipuus liber, omnes libri denominabantur. Hinc Ioan. 10. & 15. Dominus dicit in lege Iudæorum scriptum esse id, quod in Psalmis scriptum est, & B. Paulus 1. Cor. 14. in lege scriptum esse dicit, quod habetur in Isaia.

Iam in TERTIA quæstione illud certum esse videtur, quod omnium consensu celebratur: septuaginta duos viros Hebræos

Hebræos senes, videlicet ex qualibet tribu filiorum Israël triusque linguę peritissimos, spatio dierum septuaginta duorum mirabili consensione diuinas literas apud Pharam Ægypti ex Hebraico sermone in Græcum idioma transtulisse. Vtrum autem singuli separatim, an bini & bini, aut potius omnes simul inter se conferentes interpretationem illam fecerint, in quæstionem vertitur, & adhuc sub Iudice lis est. At EPIPHANIVS quidem in libro de mensuris & ponderibus scribit hos interpretes binos & binos in cellulis inclusos fuisse, & diuino miraculo singula paria ipsorum iisdem verbis totam Scripturam transtulisse; ita vt simul confecerint sex & triginta exempla eiusdem prorsus versionis.

IUSTINVS autem in orat. exhortatoria ad Gentes, dicit singulos in singulis cellulis inclusos, & maiori adhuc miraculo à singulis seorsim totam Scripturam iisdem verbis reditam: & se apud Alexandriam vestigia cellularum vidisse. Iustinum sequuti sunt multi ex posterioribus, vt Irenæus lib. cap. 25. Cyrillus catechesi 4. Clemens Alexandrinus lib. 1. Stromat. & Augustinus lib. 18. de ciuit. Dei, cap. 42. quamuis Augustinus lib. 2. doct. Christ. cap. 15. non audeat rem affirmare. Illi addunt recentiores quidam patroni harum cellularum Philonem lib. 2. de vita Mosis, Tertullianum in Apologet. cap. 19. & Chrysostomum homil. 5. in Matth. Sed isti tres cellularum non meminerunt; tantum dicunt mirabiliter hos interpretes eandem sententiam & in eadem verba conuenisse.

At B. HIERONYMVS præfatione in Pentateuchum aperte ridet hanc historiam: *Nescio, inquit, quis primus auctor septuaginta cellulas Alexandria mendacio suo exstruxerit.* Itaque existimat B. Hieronymus septuaginta duos interpretes in eadem basilica sedentes, & inter se conferentes Scripturam transtulisse. Id quod probat primùm testimonio Aristi qui negotio interfuit, & aperte dicit eos simul conferendo singulis diebus vsque ad horam nonam, hanc versionem tandem septuaginta duobus diebus absoluisse. Idem probat testimonio Iosephi, qui cum esset cupidissimus glorię suę generis, tamen lib. 12. antiquit. cap. 2. narrans hanc historiam, cellularum ne meminit quidem.

Addere possumus nos etiam Eusebium, qui lib. 8. de præparat. Euangel. cap. 1. similiter rem totam narrat sine vlla mentione.

ione cellularum, referens ad verbum, quæ habentur in libro Aristæi. Addamus etiam Philonem, Tertullianum, & Chryso- stomum supra citatos, qui cum miracula narrent, quæ in hac versione contigerunt, nunquam de cellulis siluissent, quod erat omnium præcipuum, si eas verè fuisse credidissent.

Quod autè ipsi dicunt de summa illa consensione in ean- dem sententiam, non necessariò conuincit eos loqui de cel- lulis. Nam reuera miraculum fuit, quod tot homines simul conferendo, tam breui tempore potuerint conuenire in sin- gulis sententiis transferendis. Vbi enim est multitudo, diuer- sitas iudiciorum euitari non potest, & vel nunquam conue- niunt, vel non nisi post longas disceptationes. Quocirca bea- tus Augustinus lib. 2. doct. Christ. cap. 15. illud ab omnibus de- cantatum de istis interpretibus, quod quasi vno ore Scriptu- ras verterint, rectissimè intelligi posse significat, tam secun- dum eos, qui cellulas tuentur, quàm secundum eos, qui illas oppugnant.

Hæc sententia mihi probabilior videtur. Ac etiam visa est probabilior, Titelmãno in prologo Apologetico pro editio- ne vulgata, & Andræ Masio præfatione suarum annotatio- num in Iosue. Nam quod Iustino Iudæi fabulam à se confi- ctam persuaserint, & quasdam ruinas ostendentes cellulas es- se dixerint septuaginta interpretum, facile fieri potuit; nec minus facile vt Iustino viro sancto fidem habuerint aliqui posteriores. At Aristæum, qui interfuit, falsum scripsisse cre- dibile non est. Quod enim Ludouicus Viues in cap. 42. lib. 18. ciu. Dei, & Leo à Castro præfat. in commentaria Isaia, cap. 35. dicunt hunc librum non esse veri Aristæi, sed confictum ab Hebræis, nihil me mouet; nam omnia quæ Iosephus, Tertul- lianus, Eusebius, & Hieronymus ex Aristæo proferunt, in hoc nostro, qui nunc exstat, ad verbum inuenimus.

At, inquiunt, Epiphanius Aristæum legit & citat, & tamen meminit cellularum, quod non faceret, si in ipso vero Aristæi lib. excluderentur cellule. Nescio quid Leo à castro velit con- ficere ex hoc testimonio Epiphaniij: vel enim vult conclude- re, tempore Epiphaniij librum Aristæi integrum fuisse, & po- stea esse corruptum; & tunc manifestè refellitur ex Iosepho & Eusebio, qui ante Epiphanium scripserunt, & tamen in Ari- stæo cellulas non inuenerunt: vel vult ante Epiphaniij tem-
pora

pora nondum fuisse inuentum librum verum Aristæi, sed tunc primum esse repertum: & hoc etiam dici non potest, nam Hieronymus, qui simul cum Epiphanio, & etiam post Epiphanium vixit, disertè affirmat, ex Aristæo non probari, sed refutari cellula.

Præterea EPIPHANIUS contra omnium sententiam ponit solùm triginta sex cellulas, cùm alij vel septuaginta duas vel nullas ponant: nec sanè æquum est vnum Epiphanium omnibus aliis antepone. Itaq; credibilis est Epiphanium, vel non legisse Aristæum, sed aliis referentibus credidisse, vel certè cùm hæc scripsit, non habuisse eum in manibus, & memoria lapsum esse. Omnino enim verisimile est, historiam de cellulis Epiphanium à Iustino & Irenæo accepisse, & tamen videmus eum ex obliuione aliter rem narrasse, quàm illi fecerint.

Sequitur QUARTA quæstio de auctoritate horum interpretum: & quamuis B. Hieronymus præfatione in Pentateuchum, asserat septuaginta interpretes non vates, sed interpretes fuisse: Et in quæstionib. Hebraicis in lib. de optimo genere interpretandi, in epist. ad Suniam & Fretellam, & in commentariis Prophetarum passim reprehendat versionem septuaginta, nihilominus tamen certissimum esse debet LXX. interpretes optimè transtulisse, & peculiari modo Spiritum sanctum assistentem habuisse, ne qua in re errarent, vt non tam interpretes, quam Prophetæ fuisse videantur.

Id imprimis probatur ex communi sententia. Constantè enim hoc asserunt omnes citati auctores, Aristæus, Philo, Iosephus, Iustinus, Irenæus, Eusebius, Clemens, Alexandrinus, Epiphanius, Chrysostomus, Cyrillus, & ex Latinis Tertullianus & Augustinus, item Hilarius præfat. in Psalmos, & alij omnes. Neq; ab hoc numero debet excludi B. Hieronymus, quippe qui præfat. 1. in Paral. scribit; Si versio LXX. integra haberetur, vt ab eis edita fuit, frustra se laboraturum in Bibliis transferendis: Et præfat. 2. dicit, LXX. interpretes Spiritu sancto plenos, quæ vera sunt transtulisse. In Apologia quoque contra Ruffinum lib. 2. affirmat, se nunquam LXX. interpretibus detrahere voluisse.

Ex quo intelligimus, eum cùm reprehendit versionem LXX. non reprehendere ipsam versionem, sed vitia, quæ in
cam

eam postea irrepererunt negligentia, vel malitia, aut etiam ignorantia aliorum. Quod autem ait, interpretes eos, non vates, non pugnat cum eo, quod alij passim dicunt, Prophetas eos fuisse potius, quam interpretes: nam nec alij volunt dicere proprie eos fuisse Prophetas, sed tantum Spiritu sancto peculiariter illustratos: neque id Hieronymus negat, ut ex verbis ipsius ostendimus.

Accedit, quod Apostoli hac versione frequenter utuntur, ut ex eorum citationibus patet, & aperte id asserit Irenæus lib. 3. cap. 25. immò etiam ipse Hieronymus præfat. Euangeliorum ad Damas. Et postmodum Catholica Ecclesia multis seculis eandem interpretationem secuta est, ut idem Hieronymus præfat. 1. in Paral. scribit. Accedit denique, quod non sine miraculo fieri potuit, ut tanta celeritate, tantaque consensione tantum opus conficeretur. quo factum est, ut Philo scribit de vita Moïsis, ut singulis annis festus dies in loco, ubi facta est hæc interpretatio, in memoriam tantæ rei, multis temporibus ageretur.

De POSTREMA questione licet non ignorem nonnullos in ea sententia esse, ut existiment interpretationem LXX. seniorum penitus interiisse: multò probabilius censeo, illam adhuc superesse, sed aded corruptam & vitiatam, ut omnino alia esse videatur. Quod enim adhuc super sit, fidem faciunt plurima testimonia, quæ à veterib. citantur ex versione LXX. & eadem nunc in nostris Græcis codicibus inveniuntur. Deinde cum hæc fuerit semper celeberrima, & communissima translatio; quis credere poterit, hac abolita, vel neglecta, aliam aliquam esse conseruatam? nõ esse autem incorruptam, sed valde vitiatam in pluribus locis, ut iam tutum non sit Hebraicos vel Latinos textus ex Græcis codicibus emendare, probari potest multis argumentis.

PRIMUM, testimonio B. Hieronymi, qui præfatione in Paralipomenon, & in Esdram, & alibi frequenter, monet versionem LXX. esse vitiatam multis & variis modis.

SECUNDO, quoniam LXX. interpretes, dicuntur omnia transtulisse ad verbum, ita proprie, ut quicumque sciret vtramque linguam, statim iudicaret fidelissimam esse translationem. Sic enim scribit Philo lib. 2. de vita Moïsis: *Reddita, inquit, sunt propria propriis nominibus, Græcis ad Chaldaica exactè*

*Contradicti Sal-
mro Gregor. 5.*

exaltè respondentibus. Id experimentis quotidianis creditur
sive Chaldaus Græcam linguam, sive Græcus Chaldaus dicitur
cerit, in utraque Scriptura, tum Chaldaica, tum eius inter-
pretatione miratur germanitatem, immò rerum & verborum
consonantiam adorat, &c. Nec verò moueat quemquam
quod linguam Hebraicam vocat Chaldaicam; id enim idcirco
facit, quod linguæ sint affines, & notior tunc esset Chaldaica
propter imperium Assyriorum, quàm Hebræa. Alios
Hebraicam & Chaldaicam non esse eandem demonstrat
B. Hieronymus in cap. I. Daniel. ex eo quod Daniel Hebræus
iussus est à Rege Nabuchodonosor discere linguam Chaldaeorum.

Neque solus Philo, sed etiam ante Philonem Aristæus, status est admirabilem fuisse rerum & verborum consonantiam, inter codices illos Græcos & Hebræos. Et ad fixum libri sui adiecit eam interpretationem à plurimis discussam, consideratam, examinatam, antequam in Regis bibliotheca poneretur, & ab omnibus acclamatum, sanctè & fideliter singula esse translata, ut nihil addi, nihil demi posset.

At ista Græca versio quam nunc habemus in pluribus locis dissentit ab Hebræo, multa non habet, quæ sunt in Hebræo; multa habet, quæ non sunt in Hebræo, ut omnes narrant, qui in ea versati sunt. Et qui de hac re ob linguarum imperitiam iudicare non possunt, legant Hieronymi præfationem in Pentateuchum, epistolam ad Suniam & Frethellæ quæstiones Hebraicas, comment. in Prophetas, & libro de primo genere interpretandi.

Neque viderur satis aptè hoc argumentum solui ab iis, qui respondent textum Hebræum esse corruptum, ubi cunque Græco discrepat. Nam neque hæretici hoc admittunt, qui reponunt Hebræum textum Græco, neque Catholici admittere debent, ne fateri cogantur vulgatam editionem Latinam qua Ecclesia Catholica tot iam seculis vritur, & quam Tridentinum Concilium authenticam esse indicauit, totamque esse corruptam. Nam excepto Psalterio, Latina editio cum Hebræis codicibus magis conuenit, quàm cum Græcis.

Scio quidem Epiphanium lib. de mensuris & ponderibus Hieronymum in præfat. in Pentateuchum, & lib. de opt. ge. interpret. & Augustinum lib. 18. de ciu. Dei, cap. 42. & 44. locis
præ-

ptum reliquisse, septuaginta seniores de industria quædam omis-
 sisse, quædam addidisse, & quædam aliter vertisse, quia
 sic eis dictabat Spiritus sanctus. Sed isti Patres piè quærebant
rationes excusandi, & defendendi eam versionem, qua tunc
Ecclesia utebatur. Ceterum si ita esset, quomodo Philo dice-
 ret, summam fuisse consonantiam rerum & verborum? Quo-
 modo etiam assereret Aristæus omnes, qui eam initio vide-
 runt, acclamasse singula esse bene & fideliter versa? quomo-
 do non admirati fuissent, tam multa detracta, tam multa ad-
 dita, tam multa contrario sensu reddita?

TERTIO probatur ex multis sententiis, quæ in hac ver-
 sione inveniuntur, quæ nullo modo cum veritate cohærent.
 Quale est illud de supputatione annorum Mathusalem Ge-
 nes. 5. Nam secundum Græcam editionem inuenitur Mathu-
 salem vixisse XIV. annos post diluuium, cum tamen in arca
 non fuerit. Solum enim octo animæ per arcam saluæ factæ
 sunt, id est, Noë, Sem, Cham & Iaphet, & vxores eorum, vt
 habemus Gen. 8. & 1. Pet. 3. 20.

*1. 10. Bibl. Cantabrigie
 quæsi perstantia
 ut, datur & vult no
 male hanc*

Quem nodum non aliter soluere potuerunt B. Hierony-
 mus in quæst. Hebraicis, B. Augustinus lib. 15. de ciuitat. Dei,
 cap. 13. Eucherius, & alij in cap. 5. Genes. nisi admittendo esse
 errorem in codicibus Græcis. quem errorem licet non adscri-
 bant Patres illis senioribus LXX. sed iis, qui primi descripse-
 runt libros ex Bibliotheca Regis Ptolomæi: interim tamen
 codices, quos nunc habemus, vitiatos esse negare non potue-
 runt. Tale est etiam illud Gen. 26. vbi LXX. habent, dixisse ser-
 uos Isaac de puteo: *Non inuenimus aquam*, cum Hebræi &
 Latini codices habeant; *Inuenimus aquam*, quæ simul vera
 esse non possunt. Et certum est nostram lectionem esse verio-
 rem, cum proximè sequatur, propterea Isaac vocasse nomen
 loci illius, abundantiam. Tale quoque est illud Ionæ 3. vbi
 LXX. habent: *Adhuc tres dies; & Ninive subuertetur*, cum
 Hebraici, & nostri codices habeant; *Adhuc quadraginta dies*.
 Quem locum exponens B. Hieronymus ostendit, non posse
 vilo modo defendi lectionem LXX. & B. Augustinus lib. 18.
 de ciuit. Dei, cap. 44. fatetur Ioniam scripsisse dies quadragin-
 ta, non dies tres. Multa sunt alia eiusdem generis, sed hæc tria
 loco exempli adferri placuit.

M

Pro-

Probatur VLTIMO, quia satis constat editionem LXX interpretum à Iudæis multis in locis fuisse corruptam, ut Iustinus affirmat in Dialogo cum Triphone. Constat item eandem editionem sæpe sæpius emendatam ab Origene, Luciano, Hesychio, Hieronymo: nihil autem emendatur, nisi quod antè vitiatum est. Neque credibile est, eam editionem, quæ primis trecentis annis tot maculas contraxerat, reliquis annis mille ducentis inuiolatam atque integram seruatam.

Denique constat tempore B. Hieronymi, ut ipse scribit in epist. 89. ad Augustinum, quæ est II. inter epistolas Augustini, omnes ferè Græcos codices, ex versione septuaginta habuisse admixta multa ex Theodotione, asteriscis præfixis, deinde paulatim asteriscos excidisse; interiisse etiam editionem Theodotionis. inde autem necessariò orta est confusio, cui iam nemo iudicare possit, quid in iis libris sit LXX. quid verò Theodotionis. Hæc de septuaginta.

CAPVT VII.

De editione Græca Testamenti noui.

DVÆ Quæstiones de Græca editione Testamenti noui disputari solent. Prior est de auctoribus editionis. Posterior de auctoritate, & integritate eiusdem editionis.

Ac prior quidem quæstio, nec admodum necessaria, nec valde difficilis est. Nam constat Testamentum nouum Græcè scriptum esse ab iis Apostolis vel Euangelistis, quorum nomina in titulis singulorum librorum, vel epistolarum præguntur, exceptis duntaxat Euangelio Matthæi & Marci, & epist. ad Hebræos. siquidem Matthæum Hebraico sermone scripsisse Euangelium suum, testatur Irenæus lib. 3. cap. 1. Athanasius in synopsi, Hieronymus præfat. commentar. in Matthæum; & in cap. II. Oseæ, & in lib. de scriptoribus Ecclesiæ in Matthæo, & alij omnes.

Porro Athanasius loco citato existimat, ab Apostolo Iacobo Matthæi Euangelium in Græcam linguam esse translatum, alij verò Ioanni Apostolo, & alij ipsi Matthæo eam translationem tribuunt. Sed cuiuscunque sit, ita recepta est

ab Ecclesia illa translatio, ac si ea lingua scriptum fuisset Euangelium Matthæi. Quocirca non multum egemus Euangelio Hebraico, quod Munsterus edidit; nec illo etiam, quod nuper edi curauit Ioannes Tilius, in quo multa defunt, multa superuacanea sunt, non pauca etiam immutata cernuntur; & Deus nouit, vtrum id factum non sit ad detrahendam fidem Græcæ & Latinæ editioni, astutia videlicet Iudæorum, ex quorum promptuariis Euangelium illud prodiit.

MARCI verò librum Latinè ab ipso Marco Romæ scriptum esse, ac deinde ab eodem Aquileiæ in Græcam linguam conuersum, docet Adrianus Finus lib. 6. flagelli Iudæorum, cap. 80. & lib. 8. cap. 62. & qui Finum sequutus est, Petrus Antonius Beuther annotat. 8. & 9. ad sacram Scripturam. In vita quoque S. Petri, quæ in pontificali Damasi primum locum tenet, satis apertè indicatur, Marci Euangelium initiò Latinè ab ipso scriptum fuisse. De epistola ad HEBRÆOS iam antea differuimus, atque ostendimus eam epistolam vel ab ipso Paulo Græcè scriptam esse, vel certè ab Apostolico aliquo viro ex Hebraico sermone in Græcum esse translata. Itaque Græca editio Testamenti noui vniuersa, Apostolos & Euangelistas auctores habet.

IAM VERO quod attinet ad auctoritatem, dubium esse non potest, quin editio Apostolica summæ sit auctoritatis, nisi fortè constet eam esse corruptam. De qua re ita sentiendum censo, vt suprâ de Hebraicis diximus, videlicet non esse Græcos codices corruptos generaliter; nec tamen esse fontes purissimos, vt necessariò quidquid ab eis dissentit corrigendum sit, vt falsò existimant Calvinus, Maior, Kemnitius, ceterique huius temporis hæretici.

Et verò, non esse Græcos codices in vniuersum atque omnino corruptos facilè demonstrari potest: nam etsi multa deprauare conati sint hæretici, tamen nunquam defuerunt Catholici, qui eorum corruptelas detexerint, & non permiserint libros sacros corrumpi. Plurima ex toto nouo Testamento abstulit, mutauitque Marcion, vt testatur Tertullianus lib. 5. contra Marcionem: sed illa omnia ferè notauit Epiphanius hæres. 42. & in nostris codicibus Græcis habentur rectè. Ariani quoq; abstulerunt ex Euangelio Ioan. 4.

Spiritus est Deus, sed indicauit & notauit **B. Ambrosius** lib. 4. de Spiritu sancto, cap. 11. & nostri codices Græci omnes hoc testimonium habent.

Quod autem non sint vbiq; incorrupti, sed aliqui interdum errores irreperint, saltem negligentia librariorum, & non sit tutum semper Latina ad Græca corrigere: aliquot exemplis planum fiet. Certè 1. Cor. 15. legendum est: *Primus homo de terra terrenus, secundus homo de cælo cælestis*, vt non solùm nostra Latina versio habet, sed etiam Calvinus probat cap. 7. Instit. §. 12. At Græci constanter legunt, secundus homo Dominus de cælo, ὁ δεύτερος ἀνθρώπου κείνου ἐξ οὐρανό. Quam deprauationem mansisse vitio scriptorum ex corruptionibus Marcionis, patet ex **Tertulliano** lib. 5. in Marcionibus.

Præterea 1. Cor. 7. vbi nos habemus: *Qui cum vxore est, licitus est qua sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est. mulier inuupta & virgo cogitat qua Domini sunt*, &c. Græci codices longè aliter habent, nam illud diuisus est, coniungunt cum sequentibus, sic, μιμίεσαι ἢ ζωὴν κ' ἢ παρθένην. diuisa est vxor & virgo. Quam lectionem **B. Hieronymus** in lib. 1. contra Iouinianum affirmat non esse Apostolica veritatis. Rom. 12. vbi nos legimus; *Domino seruientes*. Græci non habent κείνω sed κειρω δουλῶντες, id est, tempori seruientes. Et tamen nostram lectionem esse verissimam, patet tum ex Hieronymo in epist. ad Marcellam, quæ incipit, Post priorē epistolam; vbi dicit, in emendatis Græcis codicibus haberi non κειρω sed κείνω, tum ex **Origene**, **Chryostomo**, **Theophylacto**, & aliis Græcis Patribus, qui sic legerunt, & explicauerunt in suis commentariis.

Deniq; constat in plurimis Græcis codicibus, deesse multas veræ Scripturæ partes, vt historiam adulteræ, Ioan. 8. Vltimum caput Marci; testimonium pulcherrimum Trinitatis 1. Ioan. & alia de quibus supra disseruimus. Cōstat etiam quædam in omnibus Græcis codicibus inueniri, quæ non sunt partes diuinæ Scripturæ, vt **Matth. 6.** oratione Dominicæ additur: *Quia tuum est regnum, & potentia, & gloria, in seculum*. quæ verba non esse de textu, sed addita à Græcis, ex duobus intelligi potest. Primò ex eo quod **Tertullianus**, **Cyprianus**, **Ambrosius**, **Hieronymus**, **Augustinus** orationem Dominicam

cam exponunt, & tamen nullam horum verborum mentionem faciunt, cum omnes isti Græcè benè nouerint. Secundò ex eo quod Græci in sua liturgia recitant quidem hæc verba, sed non continuant cum oratione Dominica.

CAPVT VIII.

De Latinis editionibus.

DE LATINIS editionibus tria nobis explicanda sumpsimus. Primum, quot, & quæ fuerint olim Latinæ editiones. Secundò, quis sit auctor eius, quæ nunc vulgata dicitur. Tertio, quantæ sit auctoritatis hæc ipsa vulgata editio.

Ac ut incipiamus à PRIMO, editiones Latinas Testamenti veteris ex Græca versione LXX. & Testamenti noui ex Græco fonte propè innumerabiles fuisse ante tempora Hieronymi, testatur B. Augustinus lib. 2. doct. Christ. cap. 11. his verbis: *Qui, inquit, ex Hebræa lingua Scripturas in Græcam vertunt linguam, numerari possunt: Latini autem nullo modo. Ut enim cuiq; primis fidei temporibus in manus venit codex Græcus, & alsquantulum facultatis sibi met & trisusque lingua habere videbatur, ausus est interpretari.* Idem docet B. Hieronymus præfat. in Iosue: *Apud Latinos, inquit, tot sunt exemplaria, quot codices, cum vnusquisque pro arbitrio suo vel addiderit, vel subtraxerit quod ei visum est.*

Nihilominus tamen vna erat communior, quæ vetus & vulgata editio dicebatur, ut patet ex B. Gregorio præfat. in libros moral. cap. 5. & ex B. Hieronymo in cap. 14. & 49. Isaiaë, & alibi. Et hæc videretur esse illa Itala interpretatio, quam B. Augustinus lib. 2. doct. Christ. cap. 15. omnibus aliis Latinis anteponebat, cum ait: *In ipsis interpretationibus Itala ceteris præfertur: nam est verborum tenacior cum perspicacitate sententia.*

At S. Hieronymus bis Testamentum vetus in Latinum conuertit; Primum ex Græco, id est, ex versione LXX. ut intelligi potest ex lib. 2. contra Ruffinum, & ex epist. 10. Augustini, & seq. 11. quæ est Hieronymi ad Augustinum, necnon ex præfatione in Iob. Et rursum ex Hebræo, ut ipse idem testatur in lib. de viris illustrib. extremo, & in præfationibus singulorum librorum, quos Latinos fecit.

Nouum autem Testamentum non conuertit de Græco in Latinum, sed solùm emendauit à multis erroribus, qui vitio librorum irrepserant. De quo suo labore sic ipse loquitur lib. de viris illustr. in fine: *Nouum Testamentum, inquit, Græca fidei reddidi.* Et præfat. Euangeliorum ad Damasum: *Ita, inquit, calamo temperauimus, ut is tantum, quæ sensum mutare videbantur, correctis, reliqua manere pateremur et fuerant.* Quod si quis putet conuersum esse ab illo nouum Testamentum, quoniam B. Augustinus epist. 10. ad Hieronymum scribit: *Proinde non paruas Deo gratias agimus de opere tuo quod Euangelium ex Græco interpretatus es, etc.* Audiatur Hieronymum dubium hoc soluentem in epistol. 89. ad Augustinum quæ est 11. inter epist. Augustini: *Si me, inquit, in noui Testamenti emendatione suscipis, &c.*

Porro B. Hieronymi versio ex Hebræo in Latinum mota cepit à quibusdam Ecclesiis recipi, & publicè legi, ut patet ex epist. 10. Augustini ad Hieronymum, ita tamen ut etiam alia editio antiqua non contemneretur. Quod apertius intelligitur ex B. Gregorio in epist. ante præfat. in lib. moral. cap. 5. ubi dicit suo tempore Romanam Ecclesiam vtraque editione vti consueuisse, id est, antiqua versa ex Græco, & noua Hieronymi versa ex Hebræo. Post tempora autem B. Gregorij videntur omnes Latinæ editiones euasisse præter vnam istam quam nunc veterem, & vulgatam vocamus; de cuius auctore mox dicemus. Hoc autem nostro seculo iterum ad illam aetatem rediisse videmur, in qua omnes, qui aliquid poterant, continuò sacros libros transferebant. Siquidem recentiorum, ac præsertim hæreticorum, Latine interpretationes numerari vix possunt. Sed de his hæcenus.

CAPVT IX.

De Auctore vulgatæ editionis.

NON parua quæstio est de hac nostra vulgata Latina editione; Sitne illa antiqua, quæ erat ante Hieronymum, an verò ipsius Hieronymi, an mixta ex vtraque. Non esse B. Hieronymi arbitrantur, vel certè suspicantur, Sanctes Pagninus præfat. suæ interpretationis Bibliorum ad Clementem VII. Pontificem Max. Paulus

Paulus Foro Sempronij Episcopus lib. 2. cap. 1 de die passionis Domini. CONTRA. Esse B. Hieronymi contendunt Augustinus Eugubinus. & Ioannes Picus Mirandulanus in libris de hac re editis, aliiq̄ue nonnulli At mixtam esse ex vetere, & noua docent Ioannes Driedo lib. 2. cap. 1. de Eccles dogmat. & Scripturis, & Sixtus Senensis lib. 8. Bibliothecæ sanctæ extremo.

Nos igitur gratia breuitatis & claritatis sententiam nostram, quatuor propositionibus, complectemur. PRIMA propositio. *Testamentum nouum Latinum editionis Vulgatae ex antiqua versione habemus, quam tamē B. Hieronymus emendauit.* Id verò eo potissimum argumento probamus, quod multa loca, quæ B. Hieronymus reprehendit in antiqua versione, nos in nostra inuenimus ita correctæ, vt ipse affirmat esse corrigenda. Ac vt aliqua loca conferamus: In comment. cap. 2. Matth. dicit illud: *In Berhlehem Iudææ*, debere esse, *In Berhlehem Iudææ*. Lib. 1. in Iouinian. reprehendit illud 1. Corinth. 7. *Diuisa est mulier & Virgo*, & vult legendum, *Mulier innupta, & Virgo, &c.* In epist. ad Marcellam, ad finem 2. Tomi, reprehendit illud Roman. 12. *Tempori seruientes*, & legi vult, *Domino seruientes*. Ibidem reprehendit illud: 1. Tim. 1. *Humanus sermo*, & docet legendum, *Fidelis sermo*. In commentar. cap. 2. ad Galat. reprehendit illud: *Quibus ad horam cessimus*, & restituit, *Quibus neque ad horam cessimus*. Et in commentar. cap. 5. reprehendit illud: *Persuasio vestra ex Deo est*, & vult legi, *Non est ex Deo, qui vocat vos*. In commentar. cap. 1. ad Ephes. reprehendit illud: *Qui est pignus hereditatis in redemptionem adoptionis*, & vult legi, *In redemptionem acquisitionis*. Hæc autem omnia, & alia id genus permulta ita nunc habemus in editione vulgata, vt ipse monet legi debuisse.

Præterea constat, Hieronymum emendasse nouum Testamentum iussu Pontificis Damasi: constat etiam eius emendationem fuisse receptam, & valde placuisse hominibus eius temporis, vt intelligi potest ex epist. 10. Augustini ad Hieronymum. Non est igitur verisimile postea fuisse reiectam, sed potius retentam & conseruatam.

Neque mouere debet, quod quædam loca non sunt emendata, vt Hieronymus monuit emendanda, quale est illud

Rom. 12. *Sapere ad sobrietatem*, quod Hieronymus lib. 1. Iouinianum vult legi, *Sapere ad pudicitiam*. Et illud 1. Cor. 13. *Si tradidero corpus meum ita ut arileam*, quod Hieronymus in cap. 5. ad Gal. vult legi, *Ita ut glorier*. & quædam alia quæ ipse corrigit in comment. epist. ad Galat. ad Ephes. & Tit. Nam ipse idem præfat. Euangel. ad Damasum fatetur non omnia correxisse, quæ corrigenda esse putabat, ne nimis multa immutasse videretur.

Præterea potest fieri, ut dum ista commentaria scribere existimaret illa esse mutanda, quæ tamen postea cum Testamentum nouum suscepit emendandum, re melius considerata iudicauit non esse mutanda. Nam prius eum scripsisset commentaria, quam Testamentum nouum emendatum colligitur ex libro de viris illustribus extremo: & sanè noua versio in his duobus locis melior est, quam illa quam B. Hieronymus substitui tunc volebat.

SECUNDA propositio. *Psalterium Vulgate editionis Latina non est illud, quod B. Hieronymus transtulit ex Hebræo, neque illud, quod transtulit ex versione Græca LXX. interpretum, sed illud quod ipse emendauit, translatum ab antiquo interprete ex editione S. Luciani Martyris. siquidem B. Hieronymus circa Psalterium, quater laborauit. Transtulit enim illud ex Hebræo in Latinum, ut patet ex epistola eiusdem Sophronium; Item conuertit ex Græco in Latinum, ex præfatione editionis septuaginta, ut habebatur in hexaplis Origenis, ut ipse testatur in epist. ad Suniam & Fretellam. Denique bis emendauit antiquam Latinam editionem, quæ translata erat ex Græca communi & Vulgata: ut patet ex præfatione Psal. ad Damasum & Eustochium. Sed singula breuiter demonstremus.*

Dicimus igitur Psalterium nostrum non esse illud, quod B. Hieronymus transtulit ex Hebræo, idque certum est: nam illud exstat in operibus B. Hieronymi, & ferè vbique differt à nostro, saltem quoad verba.

Addimus, neque esse illud, quod ipse vertit ex Origenis hexaplis, sed illud commune, quod bis emendauit; idque probatur ex epist. ad Suniam & Fretellam: nam ibi dicit, quod habetur Psal. 5. *Dirige in conspectu tuo viam meam*, aliter haberi apud LXX. & omnes alias interpretationes, excepta communi & vulgata: At nostra editio ita habet, igitur nostra editio

gio est illa communis & vulgata & à pura interpretatione LXX. seniorum distincta. Præterea ibidem Hieronymus dicit quod habetur Psalm. 73. *Quiescere faciamus omnes dies festos Dei à terra*, haberi apud LXX. in hexaplis, & apud omnes alios interpretes: *Incendamus, vel comburamus omnes dies festos*, & solum in vulgata haberi, *Quiescere faciamus*. At nos habemus *quiescere faciamus*. Item quod habemus Psalm. 103. *Petra refugium herinacis*, dicit LXX. *vertisse, Refugium leporibus*: igitur nostra non est illa ipsa versio LXX.

Denique in tota illa epistola sæpissimè ponit verba Latini Psalterij, vt tunc erat in communi vsu, & in Ecclesijs cantabatur: at illa omnia in nostro inuenimus. igitur nostrum est Psalterium illud commune, & peruulgatum. Porro commune à Hieronymo vocari illud, quod Origenes, & postea Lucianus emendauit perspicuum est ex illa ipsa epist. ad Suniam & Fretellam. Sic enim initio epistolæ S. Hieronymus loquitur: *Sciatis aliam esse editionem, quam Origenes, & Casariensis Eusebius, omnesq; Græci tractatores, κοινὴν, id est, communem appellant, atque vulgatam, & à plerisque nunc λυκιανὸς dicitur, aliam septuaginta interpretum qua in ἑξαπλοῖς codicibus reperitur.*

TERTIA propositio. *Probabile nobis est, librum Sapientia, & Ecclesiastici, & Machabaorum, nos non habere ex versione Hieronymi, sed ex antiqua translatione, cuius auctor ignoratur.* Ad hoc mouemur. Primò, quia B. Hieronymus nusquam affirmat se transtulisse hos libros, neque vllæ extant præfationes eius in hos libros, cum tamen in epist. 89. ad Augustinum, quæ est II. inter epist. Augustini, dicat se singulis libris præfatiunculas præfixisse. Secundò, quia B. Hieronymus hos libros arbitrabatur apocryphos, vt patet ex prologo Galeato, & ex præfatione Prouerbiorum; proinde verisimile est, eum neglexisse horum librorum interpretationem. Tertiò, quia multa citantur ex his libris à B. Cypriano, præsertim in lib. de exhortatione martyrij, & aliis Patribus B. Hieronymo antiquioribus, eo modo profus, vt nos in nostra vulgata editione habemus.

QUARTA propositio. *Reliqua omnia ex Hieronymi versione ex Hebræo habemus in editione vulgata.* Id probatur.

M 5

PRIMO,

PRIMO, quoniam constat B. Hieronymum primum solum ex antiquis transtulisse ex Hebræo in Latinum, Testamentum vetus: & rursum constat, nostram editionem translationem esse ex Hebræo in Latinum, exceptis Psalmis, Sapientia, Ecclesiastico, & Machabæis. Quod Hieronymus transtulerit ex Hebræo, ipse testatur lib. de viris illust. c. primo. Quod ipse primus ex antiquis, patet ex Augustino epist. 8. & 10. & lib. 8. de ciuit. Dei, cap. 43. & ex omnibus Hieronymi præfationibus, in quibus semper deprecatur calumniam, quod ausus sit ex Hebræo transferre. Quod postea vsq; ad nostra tempora, nemo idē tentauerit, certo certius.

Iam verò quod vulgata editio, translatio sit ex Hebræo ipsa quodammodo clamat, dum penè vbique concordat cum Hebræo, & a Græco dissentit. Sunt præterea certa indicia huius rei ferè in omnibus libris. Nam in Pentateucho, præsertim Gen. 5. omnes libri antiqui, quia erant ex versione LXX expressi, continebant errorem illum de numero annorum: at nostra editio Hebræicæ veritati consentit. In lib. Esther Danielis, sæpe in ipsis libris inuenimus annotatiunculas B. Hieronymi, dicentis, se expressisse fideliter, quæ erant ex Hebræo, reliqua autem de editione vulgata, vel ex Theodotione addidisse.

Præfatione in Iob, dicit in antiqua editione Latina, Græca libri Iob, deesse ad 800. versus, quos ipse de Hebræo sua editione posuerit: at nostra editio integerrima & plenissima est, non minus, quàm Hebræica. Denique in commentariis Prophetarum, ferè vbique duas versiones ponit & explicat, id est, suam, quæ est nostra vulgata, & aliam septuaginta interpretum.

SECUNDO probatur, quia illa omnia, quæ B. Hieronymus præfatione in Pentateuchum, & lib. de opt. genere interpretandi, dicit non haberi in editione LXX. & se addidisse in sua translatione ex Hebræo, in nostra vulgata editione inuenimus, vt illud: *Ex Aegypto vocaui filium meum*, Osee 12. & *Videbunt in quem transfixerunt*, Zach. 12. & *Oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, quia præparasti diligentibus te*, Isa. 64.

TERTIO probatur ex iis locis, quæ B. Hieronymus moneat, se aliter vertisse, quàm LXX. verterint, quæ in nostra editione

tionem omnia inuenimus, ut ipse se vertisse dicit. In epist. 89. ad August. quæ est 11. inter epistolas Augustini, ait Ionæ 4. se vertisse *Hederam*, vbi LXX. verterunt *Cucurbitam*. Itē in quæst. Hebraicis in Genesim dicit, Gen. 2. legendū: *Compleuit Deus die septima opus suum*, cum apud LXX. legeretur, *Die sexta*. Ibidem dicit legendum: *Vocata est virago*, cum apud LXX. dicatur, *Mulier*. Ibidem dicit legendum: *Immisit soporem in Adam*, cum apud LXX. sit, *Immisit Ecstasim*. similia multa inueniuntur, tum in quæstionibus Hebraicis, tum in commentariis Prophetarum.

S. Gregorius quoque lib. 20. moral. cap. 24. explicans illud; *Mutatus est mihi in crudelem*; dicit antiquam translationem longè aliter habuisse, sed hanc nouam ex Hebraico factam esse meliorem. At in nostra est, *Mutatus es mihi in crudelem*, Iob. 30.

QUARTO probatur ex præfationibus. Nam ipse testatur in epistola ad Augustinum iam citata, se editioni suæ ex Hebræo singulis penè libris præfatiunculas præfixisse, quas etiam nunc videmus in Bibliis vulgatæ editionis, nec vllus vquam negauit eas esse Hieronymi: At certè non est credibile totum opus periisse, præter solas præfatiunculas. Qui enim abiecerunt vel neglexerunt editionem B. Hieronymi, cur, quæso, præfatiunculas conseruarunt?

At in contrarium tria argumenta potissimum fieri solent, Argumentum PRIMVM Pauli Forosempronienensis & Sanctis Pagnini sumitur ex multis locis, in quibus nostra versio ab Hebraica veritate dissentit; nec enim credibile est, Hieronymum Hebraicæ linguæ peritissimum in ea re labi potuisse.

RESPONDEO, duplici de causa accidisse, ut nostra versio ab Hebraico textu aliquando dissentire videatur. Vna est, eaque longè lateque patens, incuria librariorum, de qua re passim ipse in præfationibus suis conqueritur. Altera causa est, quia sæpè B. Hieronymus non tam verba quam sensum exprimere studuit, ut faciendum esse ipse idem docet in libro de optimo genere interpretandi. Exemplum sit in illis verbis Eccl. 1. *Peruersi difficile corriguntur, & stultorum infinitus est numerus*. Videntur enim hæc verba longè aliud sonare, quàm Hebraica; quæ ad verbum sic habent: *מַעֲרָה לֹא יִדְבַל לְתַקֵּן*, hoc est, *Peruersum non poterit*

terit ad dirigere; & stultum nõ poterit adnumerari. Sed tẽ Hieronymus elegantissimẽ sensum expressit. De hoc argumento plura dicemus in sequenti capite.

Argumentum SECUNDVM Hieron. præfat in Psalms Iob, & in Paralip. admonet se distinxisse suam editionem asteriscos & obeliscos: at in nostra vulgata non videmus signa, non igitur est Hieronymi vulgata nostra editio.

RESPONDEO ex ipso Hieronymo in epistola ad Augustinum supra citata, Hieronymum distinxisse per asteriscos & obeliscos eam editionem, quam fecerat ex Græco, non eam, quam fecerat ex Hebræo. In Psalterio igitur non vulgato debuissent esse asterisci & obelisci, quorum mentio Hieronymus in præfatione, sed exciderunt negligentiariorum: neque hoc est mirum, nam etiam tempore ipsorum coeperant excidere, vt patet ex illa ipsa præfatione, & ex epistola ad Suniam & Fretellam. In lib. autem Iob & Paralipomenon nostræ editionis vulgatae, nunquam fuerunt, nec debent asterisci vel obelisci. Hinc enim duas præfationes habemus tam in Iob, quam in Paralipomenon, quarum prima in qua nõ fit mentio asterisci & obelisci, pertinet ad nostram versionem, quæ est ex Hebræo, posterior, in qua fit mentio eorum signorum, pertinet ad aliam versionem, quam fecerat Græco.

TERTIVM argumentum. Multa inveniuntur in nostra editione vulgata, quæ B. Hieronymus in quaestionibus Hebraicis, in libro de optimo genere interpretandi, in commentariis in Prophetas, & in Ecclesiastem docet, aliter fuisse interpretanda: igitur fieri non potest, vt editio nostra vulgata sit ipsa translatio, quam Hieronymus fecerat ex Hebræo.

RESPONDEO, quatuor de causis accidisse, vt quaedam in nostro textu sint, quæ B. Hieronymus reprehendit. PRIMA est, error & negligentia libroriorum. SECUNDA causa est, varia significatio vocabulorum, interdum enim possunt aliter significare, & B. Hieron. modò vnam, modò alteram significationem sequutus est; exemplum habemus in Ecclesiastem, nam B. Hieronymus bis vertit Ecclesiastem, vt patet ex præfatione commentariorum in Ecclesiastem, & præfatione Paralipomenon. Et quidem in prima translatione vertit, cap. 1. *Cogitavi trahere carnẽ meam in Vinum.* & sic etiam in com-

mentario exponit: at in secunda translatione maluit vertere; *Cogitavi abstrahere carnem meam à vino*, quam lectione nos habemus; & melior est nostra lectio Nam verbum Hebræum וַיִּנְיֹן potest significare in vino, seu in vinum, & etiam, de vino siue à vino, nam litera י deseruit & loco, in, & loco, de, contextus autem magis requirit, à vino, quam in vinum. Sequitur enim: *Vt animum meum transferrem ad sapientiam.*

Quod autem litera י accipiatur frequenter pro וַיִּנְיֹן , id est, ex, de, ab, perspicuum est ex his locis, Exod. 12. vers. 43. Exod. 35. vers. 32. Exod. 38. vers. 8. & Leuit. 8. vers. 32. & 2. Paralipom. cap. 16. vers. 6. Quod verò B. Hieronymus soleat variis modis vertere, quando verba id ferant, testatur ipsemet lib. 1. apologiæ contra Ruffinum, vbi dicit Psal. 2. se vertisse, Adorate purè: & tamen in commentariis exposuisse, Adorate filium, quoniam vox Hebræa ambigua est.

TERCIA causa est, quia ipsemet postea mutauit sententiam, & loca sua correxit. Ac vt exemplum aliquod proferamus; libro de optimo genere interpretandi, & præfatione in Pentateuchum, dicit Isaia 11. non debere legi: *Flos de radice eius ascendet*; sed, *Nazaræus de radice eius ascendet*: & LXX. hoc nomen Nazaræi, malè prætermisisse, & hunc locum citari à Matthæo cap. 20. vbi dicit: *Vt impleretur quod dictum est per Prophetas, quoniam Nazaræus vocabitur.* at ipse idem postea vertit, sicut verterant septuaginta, nimirum; *Et flos de radice eius ascendet.* Et in commentario cap. 11. Isaia, reddit rationem huius rei; quoniam verbum Hebræum ibi positum וַיִּנְיֹן scribitur per Tsade, cum Nazaræus dicatur à verbo נִינְיֹן , per Zain. quocirca comment. cap. 2. Matth. dicit illud; *Quoniam Nazaræus vocabitur*, non esse desumptum ex aliquo vno Propheta, sed ex eo, quod omnes Prophetae Dominum sanctum futurum esse prædixerunt. Pari ratione lib. 5. comment. in Isa. fatetur cap. 19. malè se vertisse: *Erit terra Iudæ & Egypto in festiuitatem*, cum potius verti debuerit, *in pauperem.* & hoc posteriore modo nos iam habemus in vulgata editione.

QUARTA causa est, quia etsi B. Hieronymus interdum senserit, quædam mutanda in sua versione, & ea notauerit in suis commentariis, tamen Ecclesia postea magis iudicauit veram

veram

veram primam versionem, & illam retinere maluit in editione vulgata. Nam lib. 5. comment. in Isaiam, vbi B. Hieronymus dicit, se vertisse *Festiuatatem*, pro *Pauore*, Ibidem dicit se malè vertisse; *Resfrenantem*, pro *Lasciuientem*, & tamen videmus in nostra editione vulgata priorem correctionem Hieronymi admissam, posteriorem non admissam, quod certe non videtur casu factum, sed iudicio posteritatis, vel potius ipsius Ecclesiæ. Et hoc modo ad multa alia respondere potest. Editio enim vulgata quamuis maxima ex parte Hieronymi sit: tamen non est illa pura, quam ipse ex Hebræo conuertit, sed est aliquo modo mixta additis non paucis versione LXX. quæ in Hebræo non inueniuntur, atque potissimum perspicitur in lib. 1. Regum, & in Prouerbiis.

His omnibus addi potest, interdum Hieronymum videri reprehendere versionem nostram, cum tamen eam non reprehendat, sed solùm explicet, quæ sit vis Hebrææ vocis, cum in quæst. Hebr. dicit, cap. 1. Genesis, pro eo quod nos habemus, Spiritus Domini ferebatur super aquas: in Hebræo esse, Incubabat seu fouebat more auis.

CAPVT X.

De auctoritate Latine editionis vulgate.

TERTIA, eaque potissima restat quæstio. Quam videlicet auctoritatis sit Latina vulgata editio. Quæ quidem hæretici nostri temporis, quamquam inter se non parum dissentiant in authentica editione Latina eligenda, tamen aduersus Ecclesiam mirifice omnes consentiunt. Siquidem Lutherani volunt solam Lutheranicam versionem habendam esse authenticam, vt patet ex decreto quodam Lipsensi, cui Melanchthon, Pomeranus, Maior, & alii quædam permulti subscripserunt. De quo decreto vide Stapletonum in tertio topico prædicamento Lutheranae Theologiae.

At Zuingliani, quibus Anabaptistæ & Calvinistæ consentiunt, nullam esse volunt authenticam versionem, vt ex præfatione Tigurinae editionis patet, vbi docent, non debere Ecclesiam alligari ad vnam aliquam versionem. Nihilominus

us tamen tam Lutherani, quàm Zuingliani in eo conueniunt, vt editio Latina vulgata non sit habenda pro authentica, cum innumerabiles errores in ea deprehendantur.

Hinc ex castris Lutheri prodiit in aciem Martinus Kemnitijs; ex castris Zuinglianorum Ioannes Calvinus, qui aduersus Concilium Tridentinum scribentes, quattam sessionem præ ceteris vexant, in qua Concilium definit, vulgatam editionem Latinam habendam esse pro authentica. Scripsit etiam de eadem re Georgius Maior præfatione in Psalmos, & Tilmannus Heshusius in libro de sexcentis erroribus Pontificiorum, tit. 1.

At non pauciores pro vulgata editione scripserunt, in quibus sunt **Ioannes Driedo** lib. 2. cap. 1. de Ecclesiast. dogmat. & **Script. Franciscus Titelmannus** in prologo apologetico pro editione vulgata noui Testamenti, **Andreas Vega** lib. 15 in Concilium Tridentinum, cap. 9. **Iodocus Tiletanus** in prima parte apologiæ pro Concilio Tridentino, contra Kemnitiũ, **Lindanus** lib. 1. de optimo genere interpretandi, **Melchior Canus** lib. 2. de locis, cap. 13. **Sixtus Senensis** lib. 8. Bibliothecæ sanctæ, in refutatione vltimæ hæresis. Quorum diligentiam imitari cupientes, his argumentis rem eandem comprobamus.

PRIMUM est argumentum ipsius Concilij. Ait enim Synodus Tridentina, eam à se probari sacrorum librorum Latinam editionem, quæ longo tot seculorum vsu in ipsa Ecclesia probata est. Nec enim temerè per annos ferè mille, hoc est, a tempore B. Greg. omnis Ecclesia Latina hac vna editione vsa est, omnes concionatores hanc explanauerunt, & populis proposuerunt, omnia Concilia ex hac editione testimonia protulerunt ad confirmanda dogmata fidei. Porrò Ecclesiam totis octingentis vel nongentis annis germana Scripturæ interpretatione caruisse: atque in iis quæ ad fidem & religionem pertinent, errores interpretis nescio cuius pro verbo Dei coluisse, mirum est, si cui mirum & absurdum non esse videatur, præsertim si ex Apostolo didicerit, 1. Timoth. 3. eam esse *columnam & firmamentum veritatis*.

SECUNDUM argumentum sumo ex testimoniis veterum. Nam vel hæc nostra versio est Hieronymi, vel certè illa antiqua communis, quam Augustinus vocat Italam: si est illa anti-

tiqua,

tiqua, magnum testimonium habet ab Augustino lib. 2. doct. Christ. cap. 15. vbi dicit, eam omnibus esse preferendam si autem est Hieronymi, vt nos supra probauimus, habet testimonia omnium veterum, qui eam videre potuerunt. Nam in primis B. A V G V S T I N V S lib. 18. ciuit. Dei, cap. 43. *Non fuit, inquit, temporibus nostris presbyter Hieronymus, sed doctissimus, & trium linguarum peritissimus, qui ex Hebraeo in Latinum diuinas Scripturas conuertit, cuius tantum rarum laborem Hebraei fatentur esse veracem.* Et epist. 10. Hieronymum dicit, eius versionem seu potius emendationem Testamenti noui omnibus probari. Item B. G R E G O R I V S lib. 20. moral. cap. 24. *Quia, inquit, hac noua translatio ex Hebraeo nobis eloquio cuncta verius transfudisse perhibetur, credendum est, quidquid in ea dicitur, & oportet, scriba illius, nostra expositio subtilius rimetur.*

S. I S I D O R V S lib. 6. etymol. cap. 5. *Presbyter, inquit, Hieronymus trium linguarum peritissimus, ex Hebraeo in Latinum eloquium diuinas Scripturas conuertit, eloquenterque transfudit, cuius interpretatio merito ceteris antepositur.* Et lib. de offic. diuin. cap. 12. *De Hebraeo, inquit, in Latinum eloquium tantummodo Hieronymus Presbyter sacras Scripturas conuertit, cuius editione generaliter omnes Ecclesia & squaeque trahuntur, eo quod veracior est in sententiis, & clarior in verbis.* Hec ille, cui subscribit Rabanus lib. 2. de institutione clericorum, cap. 54.

Porro qui deinceps secuti sunt, B. Anselmus, B. Bernardus, Rupertus, Haymo, Hugo, Richardus, & alij omnes, facti sunt, se hanc editionem praeter ceteris probasse, cum non solum explanandam susceperunt. Adde etiam, quod non solum Latini versionem hanc probarunt, sed etiam Graeci, quaedam diuina volumina a Hieronymo in Latinum ex Hebraeo conuersa, ipsi ex Latino in Graecum transfuderunt. B. Hieronymus testatur, lib. de viris illust. in Sophronio, lib. 2. contra Ruffinum.

TERTIUM argumentum. Habuerunt Hebraei sua lingua authenticam Scripturam; Graeci quoque habuerunt Graecam authenticam Scripturam, id est, Testamentum vetus ex versione LXX. & Testamenti noui ipsos primos fontes: igitur aequum fuit, vt Latina Ecclesia, in qua sedes Petri est, & in qua

perpetuò fides Christiana mansura erat, haberet sua lingua authenticam Scripturam; non autem habuit aliam ferè à mille annis, quam istam; igitur ista authentica censenda est.

QUARTVM argumentum. In Conciliis generalibus Ecclesiæ aut paucissimi, aut interdum nulli inueniuntur linguæ Hebræicæ periti: malè igitur prouisum esset Ecclesiæ, si in rebus grauibus non posset fidere Latinæ editioni, sed deberet recurrere ad Hebræicos codices, & mendicare à Rabbiniis hostibus suis veritatem. Idem dicere possumus de Græca lingua: nam etsi nunc utcunque multi inueniuntur, qui Græcè nouerint, tamen non semper ita fuit. Nam si Ruffino credimus libro hist. 10. cap. 21. ex sexcentis Episcopis, qui ad Concilium Ariminense conuenerunt, nemo fuit qui sciret, quid sibi uellet ὁμοούσιον. Et propterea cùm callidi quidam hæretici Ariani proponerēt Synodo, an uellet Christum colere, an ὁμοούσιον, omnes clamauerunt, se nolle ὁμοούσιον, sed Christum.

DENIQVE idem experimento comprobatur. Videmus enim nouos hæreticos, qui contempta antiqua editione nouis interpretationibus student, adeò diuersas, & inter se dissentientes editiones cudere, ut nihil ferè certi ex eorum editionibus haberi possit. Quare Martinus Lutherus in lib. contra Zuinglium de veritate corporis Christi in Eucharistia: *Si diutius, inquit, steterit mundus, iterum erit necessarium, & propter diuersas Scripturæ interpretationes, quæ nunc sunt, ad conseruandam fidei unitatem, Conciliorum decreta recipiamus, atque ad ea confugiamus.*

Supereft argumenta aduersariorum soluere, sed antea libet notare mendacia quædam aperta, quæ Martinus Kemnitius & Ioannes Calvinus suis argumentis admiscuerunt.

PRIMUM CALVINI mendacium est, nec iudicio, nec recto delectu factum esse, ut ex interpretationibus diuersis vna obtinuerit inter indoctos. At certè cum omnibus interpretationibus abolitis, hæc nostra supra mille annos in usu totius Latinæ Ecclesiæ fuerit, aut nulli fuerunt totis mille annis in Ecclesia docti, aut impudenter mentitur Calvinus. Deinde Sophronium, Augustinum, Gregorium, Isidorum, Bedam, Anselmum, Rupertum, Bernardum, aliosque tam mul-

N tos

tos insignes viros non existimo inter indoctos numerandos esse: & tamen isti omnes editionem nostram, vt supra demonstrauimus, aut inter ceteras, aut etiam præter ceteras laudant.

ALTERVM eiusdem mendacium est, decreuisse Tridentinos Patres, minimè esse audiendos eos, qui ex fonte ipsorum liquorè proferunt, & ex certa veritate falsum coarguunt. Hoc ideo mendacium voco, quod nihil eiusmodi in decreto Concilij legatur. Nec enim Patres fontium vllam mendaciam fecerunt, sed solùm ex tot Latinis versionibus, quæ circumferuntur, vnã delegerunt, quam ceteris anteponebant; & (quod Ecclesiæ gravitatem, & constantiam decem antiquam nouis, probatam longo vsu recentibus adhuc, vt sic loquar, crudis, denique vnã multis inter se dissidentibus, & pugnantibus prætulerunt.

TERTIVM mendacium est eiusdem Caluini, ad eò nullum esse in vulgata editione integram paginam, vt vix tres continui versus, non insigni aliquo errore fœdati. At si tractetur ibidem Caluinus, cùm suscepisset notandos locos in Psalmis perperam versos, nihil omnino in primi Psalmi translatione notauit: non habet fortasse primus Psalmus tres continuos versus? Sed non est opus, opinor, in tam apertis mendacijs refellendis immorari. Ad Kemnitium veniamus.

PRIMVM KEMNITII mendacium est, Concilium Tridentinum decreuisse, vt pro iis quæ Spiritus sanctus in fontibus Hebraicis & Græcis scripsit, ea recipiamus quæ à librariis mutata, mutilata, vel addita sunt. Hoc esse mendacium manifestum, nemo non intelligit. Quis enim, non dicitur catholicus, sed sanæ mentis homo, vnquam diceret, librarij vitia suscipienda pro Spiritus sancti verbis? Deinde non Concilium eodem loco iubet, vt sacra Biblia, quàm emendatissimè fieri poterit, imprimantur?

SECVDVM est eiusdem, in indice librorum prohibitorum à Paulo IV. edito, damnari omnes editiones Bibliorum etiam veteris interpretis, in quibus vel manifestissima quædam vulgatæ editionis errata correctæ sunt. Hoc etiam crudissimum mendacium est: non enim damnantur in eo indice nisi editiones quædam ab hæreticis, vel suspectis impressoribus factæ: & omnes aliæ permittuntur.

TERTIVM

TERTIVM eiusdem Kemnitij mendacium est, Concilium Tridentinum sess. 21. cap. 2. vt probet Ecclesiam habere auctoritatem dispensandi in Sacramentorum substantialibus contra institutionem Christi, abuti æquiuocatione veteris versionis, vbi 1. Cor. 4. ministri Christi vocantur dispensatores mysteriorum Christi. Quo loco exclamat Kemnitius: *Bone Deus, quanta est Antichristi impudentia in tanta luce cognitionis linguarum, de tam graui materia tam pueriliter ludere? cum Paulus οἰκονόμος vocet ministros Christi.* Hæc ille.

At nobis merito licet exclamare; Bone Deus, quanta est hominis hæretici impudentia, vt crassissima mendacia pro veritate obrudere non vereatur? Nam Concilium ibidem disertè testatur, Ecclesiam non posse mutare substantialia Sacramentorum, sed tantum statuere modum & ordinem, quo Sacramenta administrari debeant. Deinde Concilium non abutitur voce dispensatoris, vt Kemnitius somniat; non enim dicit, Ecclesiam posse dispensare in Sacramentis, quomodo dispensat in votis & legibus, sed posse dispensare Sacramenta, id est, administrare, porrigere, tradere fidelibus: & instar fidelis ac prudentis œconomi in dispensandis bonis Domini sui, & familia alenda, certam rationem & modum posse præscribere, modò nihil fiat contra leges & mandata principis.

POSTREMVM Kemnitij mendacium est, Concilium Tridentinum ideo voluisse vulgatam editionem esse authenticam, quia tota transformata est ad dogmata Pontificia. Quod mendacium non solum est hominis impudentis, sed etiam imprudentis, siquidem contra suum auctorem maxime pugnat. Si enim Pontificia dogmata habentur in editione vulgata, sequitur Pontificia dogmata esse antiquissima; & ipsorum dogmata contraria planè esse recentia: nam editionem vulgatam etiam ipsi fatentur esse vetustissimam.

Præterea, si editio vulgata facta esset post Lutheri tempora, esset aliqua ratio suspicandi, eam esse accommodatam de industria ad Pontificia dogmata: At facta est ante mille annos, & omnia, quæ illi reprehendunt in vulgata editione, nos ostendemus sic esse citata ab antiquissimis Patribus, & semper sic fuisse in vulgata editione. Sed aduersarij, quod ipsi faciunt, idem etiam ab aliis fieri credunt: & quia Marti-

nus Lutherus Biblia pessima fide conuertit, vt patet ex Ioa
Cochlæo in vita & actis Lutheri anni M. D. XXII. vbi leg
mus, in noua translatione Testamenti noui per Lutherum
facta, fuisse notata ad mille loca immutata, id est, addita, v
detracta, vel deprauata: idcirco putant etiam Catholicos ho
facere, sed oertè falluntur. Fides enim Catholica nõ eget pra
sidiis mendaciorum, vt illorum figmenta.

CAPVT XI.

Soluuntur obiectiones hæreticorum contra

vulgatam Latinam editionem. cuq; aucto
nobis suenda et defendenda est, inq; Deo

ARGUMENTA hæreticorum contra vulgatam
ditionem, ad tria reuocari possunt. PRIMVM
quia B. Hieronymus multa aliter vertit, quæ
nos habeamus, & multa reprehendit in nostra
ditione vulgata: sed iam est responsum supra capite VII.

SECVDVM argumētum. Magis credendum est esse ve
bum Dei, quod habetur in fontibus Hebraicorum & Græco
rum codicum, quam quod habetur in riuulis versionū: nam
Hebræi & Græci codices, Prophetarum & Apostolorū sunt
qui errare non poterāt: Latini autem sunt variorum interpre
tum, qui errare poterāt. Nam aliud esse interpretē, aliud Pro
phetam, docet Hieronymus præfatione in Pentateuchum.
Et idem Hieronymus passim reprehendit veterem interpre
tem in suis commentariis, & lib. I. contra Iouinianum. B. Au
gustinus autem non solum in genere dicit, interpretes pot
errare, lib. 2. de doct. Christ. cap. 12. & epist. 19. & 59. sed etiam
epist. 8. ad Hieronymum asserit, Hieronymum in sua inter
pretatione errare potuisse.

Accedit, quod Patres passim docent ad fontes Hebræos
& Græcos esse recurrentum. Hieronymus in libro contra
Heluidium, & in epistola ad Marcellam, quæ incipit, *Pri
priorem epistolam*, docet Latinam editionem Euangelio
rum, ad Græcos fontes reuocandam: & idem dicit de Latina
editione Testamenti veteris emendanda ex Hebræo, in come
ment. cap. 8. Zachariæ. Idem habet Augustinus lib. 2. doct.
Christ. cap. 11. 12. & 15. & epist. 19. & alibi. Et quod mirabilis
est,

est, in ipso iure Pontificio dist. 9. can. Vt veterum, ita dicitur: *Vt veterum librorum fides de Hebrais & voluminibus examinanda est, ita novorum & veritas Græci sermonis normam desiderat.*

RESPONDEO, negari non posse, quin sint fontes Scripturarum antepoenendi riuulis versionum, quando constat, fontes non esse turbatos: nunc autem fontes multis in locis turbidos fluere, iam antè ostendimus: & certè vix dubitari potest, quin sicut Latina Ecclesia constantior fuit in fide retinenda, quàm Græca; ita etiam vigilantior fuerit in suis codicibus à corruptione defendendis. Quod enim olim Hieronymus scripsit ad Damasum in epist. de nomine hypostasis, nunc maximè habet locum, videlicet profligato à Græcis patrimonio, apud Latinos tantùm incorruptam Patrum hæreditatem seruari.

Ad illud autem quod obiiciebatur, interpretes interdum labi potuisse: non desunt, qui respondeant, veterem interpretem noui Testamenti, & etiam B. Hieronymum interpretem Testamenti veteris, peculiari spiritus sancti lumine illustratos, errare non potuisse: sed non est opus eò confugere. Admittimus enim, interpretem non esse Prophetam, & errare potuisse: tamen dicimus, eum non errasse in illa versione, quam Ecclesia approbavit.

Nam vulgata editio non est vnius auctoris, sed quædam habet ex Hieronymo, quædam ex Luciano, quædam ex Theodotione, quædam ex alio quodam interprete innominato: stultum autem videtur dicere, Theodotionem hæreticum non potuisse errare, & etiam Hieronymum nusquam errasse, cum ipse in cap. 19. Isaiæ dicat, se errasse, & Ecclesia correctionem eius receperit. Non igitur auctores illos canonizauit Ecclesia, sed tantùm hanc versionem approbavit: nec ita tamen approbavit, vt asseuerit nullos in ea librariorum errores reperiri, sed certos nos reddere voluit, in iis præsertim, quæ ad fidem & mores pertinent, nulla esse in hac versione interpretum errata.

Ad aliud de emendatione Latinorum codicum ad Hebræos & Græcos, respondeo, quatuor temporibus licere nobis recurrere ad fontes Hebræos & Græcos, vt illi Patres monent.

PRIMO, quando in nostris codicibus videtur esse error librariorum, sic videmus nunc in Missalibus nouis emendatum illud Eccles. 45. *Dedit illi coram praecepta*, cum antea praeceperetur; *Cor ad praecepta*. Nam in Graeco est $\kappa\omicron\tau\alpha \omega\epsilon\gamma\omega\tau\alpha$ vbi nulla est ratio dubitandi. facile autem fuit, ex *coram*, facere, *cor ad*. Sic Eccles. 24. illud: *Ego quasi fluuius Dorix*, deberet corrigi; *Ego quasi fluuij Dorix*, vt est in Graeco. Nam Dorix fluuius nusquam est. Quamquam enim Rabanus in commentario huius loci dicat, ex sententia quorundam, fluuium Armeniae esse, qui Dorix appelletur: tamen id nullo modo probat. $\Delta\iota\omega\epsilon\upsilon\zeta$ autem est fossa à flumine deducta irrigandam terram.

Sic Sapient. 12. *Ipsum qui non debet puniri condemnas, externum extimas à tua virtute*; non malè correctum videmus in Bibliis Louaniensibus hoc modo: *Ipsum qui non debet puniri condemnasse externum putas à tua virtute*, vt citè ex Graeco colligitur: & manifestè librariorum est error. Hec S. Greg. lib. 3. moral. cap. 11. priorem sententiam pie exposuerit.

Sic illud Psalmi 41. *Ad Deum fontem viuum*, tutò mutari posset, *in fortem viuum*. Nam in Hebræo est apertè $\text{לֵאלֹהִים לְאֵלִים}$ ad Deum, ad fortem viuum, & in Graeco est $\omega\epsilon\gamma\omega\tau\alpha \tau\omicron\upsilon\varsigma \Theta\epsilon\omicron\upsilon\varsigma \iota\gamma\upsilon\epsilon\gamma\omega\upsilon\varsigma$, vbi nulla est occasio erroris. In nostris facile potuit mutari fortem in fontem, praesertim cum praecedat; *Situit anima mea*. Sic etiam in Missali emendatum videmus illud Ioannis 19. *Acceptit eam in sua*, quod antea erat *in suam*, cum Graecus codex apertè habeat $\epsilon\iota\varsigma \tau\alpha \iota\delta\iota\alpha$.

SECUNDO, quando Latini codices variant, vt non potest certò statui, quæ sit vera vulgata lectio, possumus ad fontes recurrere, & inde iuuari ad veram lectionem inueniendam. Sic Iosue 5. quidam Latini codices habent: *Quibus iurauerat, vt ostenderet eis terram fluentem lacte & melle*; quidam habent, *vt non ostenderet*, &c. Vera lectio videtur esse posterior. Nam in Hebræo constanter additur, Non. Sicut è contrarium Iosue 11. quidam codices habent: *Non fuit ciuitas, quæ non se traderet*; quidam habent; *Non fuit ciuitas, quæ se traderet*: hoc est verius, quia conforme est Hebræo, & verba sequentia id tra-

id requirunt. Sic Lucæ primo, quidam codices habent: *Redemptionem plebis suæ*: quidam, *plebi suæ*. & hæc videtur veterior, cum in Græco sit τῶ λαῶ αὐτῆ.

TERTIO, quando verba aut sententia in Latino est anceps, possumus recurrere ad fontes, si fortè ibi non sit ambiguitas. Sic quod legimus Genes. 3. *Maledicta terra in opere tuo*, potest intelligi de opere futuro, id est, dum coles eam: & de præterito, id est, de peccato Adæ, propter quod terra maledicta est. At in Hebræo non est ambiguum, siquidè בְּעֵבֶר רַרְרָא non potest significare nisi propter te, id est, propter peccatum tuum. Vnde etiam monet B. Hieronymus in quæstionibus Hebraicis, rectè vertisse eos, qui dixerunt: *Maledicta terra in transgressionem tuam*. Quamquam non inficior potuisse fieri, ut in Hebræo esset בְּעֵבֶר רַרְרָא & librariorum vitio mutatum sit Dalet in Resch.

Sic etiam quod legimus Lucæ secundo: *Interra pax hominibus bonæ voluntatis*. illud, *bonæ voluntatis*, ambiguum est, potest enim referri ad homines, & ad pacem; sed ex Græco colligitur, melius coniungi cum pace, ut hic sit sensus, in terra pax hominibus, Pax, inquam, bonæ voluntatis Dei erga homines. Nam εὐδοκία, ut plurimum, non est bona voluntas hominis, sed bona voluntas Dei erga homines. Sic Psalm. 2. *Ne quando irascatur Dominus*. Et; *Cum exarserit in breui ira eius*. Et; *Beati, qui confidunt in eo*: apud Latinos dubium est, an hæc dicantur de Patre, an de Filio: nam de utroque sit mētio in Psalmo isto: sed ex Hebræo manifestè colligitur, hæc dici de Filio. Denique Psalm. 138. *Non est occultatum os meum a te*, in Latino dubium est, an sit os oris, an os ossis. Sed in Hebræo est clarum, est enim אִפְּיִי non אִפְּיִי

QUARTO & ultimo, licet recurrere ad fontes, ad energiam & proprietatem vocabulorum intelligendam. Sic illud Exod. 1. *AEdificauit illis domos*; intelligimus ex Hebraica phrasi significare fœcunditatem, & filiorum copiam. Ut etiam illud Psalmi 112. *Qui habitare facit sterilem in domo*. Illud quoque Psalm. 138. *Imperfectum meum viderunt oculi tui*. Hebræa vox apertè declarat propriè embrionem significare. Et illud ibidem: *Mirabilis facta est scientia tua ex me*, ex Hebræo textu facilè declaratur, significat enim mirabilio-

rem esse scientiam Dei, quàm vt possit homo capere. Qualem etiam Hebraismum agnoscent, qui huius linguæ periti sunt, in illis Pauli verbis Ephes. 3. *Scire etiam supereminens scientia caritatem Christi.* Non enim sensus est, caritatem Christi donum esse scientia eminentius, vt verba sonarentur, sed caritatem Christi maiorem esse, quàm vt scientia comprehendi possit.

Argumentum TERTIVM sumunt ex variis locis, in quibus videtur omnino vulgata editio errorem continere. Quamquam absque vilo ordine ista loca ipsi proponunt; nos tamen ordine referemus; primùm loca, quæ adferunt ex variis libris Scripturarum Testamenti veteris; deinde quæ adferunt ex Psalmis; postremò quæ adferunt ex Testamento nouo.

CAPVT XII.

Gen. 3. v. 20 et vet. font. sine maiore colligitatione ex aq. v. 20. et 21. Defenduntur loca, quæ Kemnitius deprauata esse dicit in editione vulgata.

P R I M V S locus est Genes. 3. vbi legimus: *Ipsa conteret caput tuum.* Quem locum Kemnitius dicit esse corruptum, vt inde probetur intercessio & peritrocinium MARIÆ, cùm legendum sit, *Ipsa conteret caput tuum*: nam de semine, id est, Christo loquitur Scriptura, vt omnes veteres docent. *RESPONDEO*, editionem vulgatam variè habere; quidam enim eodices habent *Ipsa*, quidam, *Ipsa*. Et propterea non esse contra vulgatam editionem, si conuincatur debere legi, *Ipsa*, vel *Ipsum*.

Dico *SECUNDO*, non esse improbable debere legi, *Ipsa* neque esse hanc deprauationem Papistarum. Nam etiam multi codices Hebraici habeant *אִיפָא*: tamen legi videtur in quo erat scriptum *אִיפָא*, id est, *Ipsa*: ac præterea remota punctis illam vocem Hebraicam *אִיפָא* posse interpretari *Ipsa*, nimis rudis est qui nescit. Passim enim occurrit in sacris Bibliis *אִיפָא* pro *אִיפָא*. Sic Genes. 3. vers. 12. Exod. 3. vers. 8. Adde quod (*Ipsa*) legerat CLAVDIUS Marius Victorius lib. 1. in Genesim, AL C I M V S Auitus lib. 3. carminum, cap. 6.

CHRISTUS

CHRYSOSTOMVS hom. 17. in Gen. AVGVSTINVS lib. 2. de Genes. contra Manichæos, cap. 18. & lib. 11. de Gen. ad literam, cap. 36. AMBROSIVS lib. de fuga seculi, ca. 7. GREGORIUS lib. 1. moralium, cap. 38. Eucherius, Rupertus, Beda, Rabanus, & Strabus, ac Liranus in hunc locum, & BERNARDVS serm. 2. super Missus est. Itaq; mendacium est, quod Kemnitius dicit, omnes veteres legere Ipsum.

At DICES, verbum Conteret, in Hebræo est masculini generis, igitur refertur ad semen, quod etiam est masculini generis, non ad mulierem, quæ est fœminini. RESPONDEO, id non esse nouum in Scriptura, vt cum nominibus fœmininis coniungantur pronomina, aut verba generis masculini, Ruth 1. vers. 8. dicit Ruth ad nurus suas. יַעֲשֶׂה יְהוָה עִמָּךְ כָּם & Esther primo, vers. 20. הָאֵשֶׁר עָשִׂיתָם עִם הַחַיִּים & Eccles. 12. vers. 5. בְּצִוְתָהּ כָּל-רֵי שָׂחָה כָּל-הַיּוֹשִׁים יַתְגַּר & alia huiusmodi plurima reperiuntur.

SECUNDVS locus est Genes. 6. vbi legimus: *Cuncta cogitatio cordis intenta est ad malum.* quem locum Kemnitius vult esse corruptum, & ad extenuandum peccatum originale, cum in Hebræo sit יִצְרַח לְבוֹ רָח רַע כָּל-הַיּוֹמִים figmentum cordis eius tantum malum omni die.

RESPONDEO, sensum esse eundem; nam illud *figmentum cordis* significat cogitationem cordis, quia à corde fingitur & formatur, vt etiam Hebræi in eum locum docent. Idem autem est: *Cuncta cogitatio cordis intenta est ad malum, & figmentum,* id est, *cogitatio cordis non est, nisi malum.* Non autem sequitur hinc, vt Lutherani putant, omnia opera hominum esse mala: nam illa est hyperbole Scripturæ, qua sæpe vtiur ad rem aliquam extollendam: sicut in eodem capite dicitur; *Omnis caro corruperat viam suam.* Et tamen ibidem dicitur; *Noë vir iustus atque perfectus fuit in generationibus suis.*

TERTIVS locus est Gen. 9. vbi legimus: *Qui effuderit sanguinem hominis, fundetur sanguis illius.* Hunc locum dicit Kemnitius mutilatum esse, cum in Hebræo sit; *Qui effuderit sanguinem hominis per hominem, fundetur sanguis illius.* RESPONDEO, illam cmissionem non reddere sensum falsum, neque imperfectum; proinde non esse magni momenti. Sen-

sus enim est, tam in Hebræo, quàm in Latino; qui occidit hominem, occidetur etiam ipse.

QUARTVS locus est Genes. 14. vbi legimus: *At Verò Melchisedech Rex Salem, proferens panem & Vinum, erat enim sacerdos Dei altissimi.* Hunc locum dicit corruptum, vt inde probare possemus sacrificium Missæ: nam in Hebræo non habetur verbum offerendi, nec rationalis coniunctio, vt in vulgata editione.

RESPONDEO, falsò Kemnitium dicere, haberi in vulgata editione verbum offerendi. Nec enim legimus, obrulit, sed protulit panem & vinum. Coniunctionem autem rationalem habet vulgata editio, sed habet etiam Hebræus textus, et eam Kemnitius, vel propter imperitiam non viderit, vel propter malitiam videre noluerit. Nam licet in Hebræo sit *וְיָבֹרֵךְ*, tamen illud *וְ*, sapissimè accipitur pro *וְ*, vt Isaia 64. *Tu iratus es, & peccauimus, id est, quia peccauimus, vbi similitud est וְ, pro וְ. Genes. 20. En morieris propter mulierem, quam tulisti, habet enim virum וְעַל בְּעַלְהָ* Genes. 30. *Experimento didici, quia benedixerit mihi Dominus וְהַשְׁתַּחֲוִיתִי יְהוָה, & eiusmodi loca plurima in Hebræorum codicibus reperiuntur.*

Itaq; Melchisedech protulit panem & vinum, vt illud Deo in sacrificium offerret, quia erat sacerdos Dei altissimi. & hoc factò gessisse eum figuram sacrificij nostri, quo sub specie panis & vini corpus & sanguinem Christi offerimus Deo, omnes veteres Græci & Latini affirmant. vt Clemens Alexandrinus lib. 4. Strom. Eusebius lib. 5. demonst. Euang. ca. 3. Epiphanius hæres. 79. Chryostomus homil. 35. in Gen. Cyprianus lib. 2. pist. 3. Ambrosius lib. 4. de Sacramentis, cap. 3. Hieronymus in comment. cap. 26. Matt. Augustinus lib. 17. ciu. Dei, cap. 77. & Eucherius lib. 2. in Genes. cap. 18. Denique Psal. 109. dicitur de Christo; *Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech*, vt exponit Paulus Hebr. 5. & 7. At cur Christus sacerdos est secundum ordinem Melchisedech, nisi quia ille obtulit panem & vinum, hic seipsum in specie panis & vini?

QUINTVS locus est Numer. vlt. capite vbi nos habemus: *Omnes viri ducent uxores de tribu, & cognatione sua: & cuncta femina de eadem tribu maritos accipient: quem locum*

Gen. 36, v. 27. Iste est Isaac, qui invenit aquas validas in

non

non Kemnitius, sed Osiander in annotationibus ad harmoniam Euangelicam notauit. Nam hoc præceptum videtur aduersari plurimis exemplis Scripturarum. Iosabeth enim filia Regis Ioran de tribu Iuda, fuit vxor Ioiadæ Pontificis de tribu Leui, 2. Paralip. 22. Ruth Moabitis fuit vxor Booz de tribu Iuda, Ruth 4. Michol de tribu Benjamin fuit vxor Dauidis de tribu Iuda, 1. Reg. 18. Item omnes Hebræi iurarunt, Iudicum vlt. se non duros vxores de filiabus suis alicui ex tribu Benjamin: igitur si iuramentum non intercessisset, licebat dare filias de vna tribu viris de altera tribu. Et beata Virgo MARIA de tribu Iuda cognata erat Elizabeth de tribu Leui, Luc. 1.

Denique videtur etiam contra textum Hebræum, vbi solum habetur, vt mulieres quæ sunt hæredes bonorum paternorum, non possint nubere aliis viris quàm de sua tribu: de viris autem & de mulieribus quæ non sunt hæredes, nulla habetur lex.

ABVLENSIS in hunc locum dicit, legem istam non inclusisse tribum Leui, nec mulieres alienigenas: & in casu necessitatis, & propter magnos Principes & Reges, potuisse in ea dispensari. sic respondet ad omnia exempla allata. At in lege diuina nemo poterat dispensare. Deinde Dauid cum accepit Michol in vxorem, non erat Rex, nec erat eius coniugium cum Michol tam necessarium, vt propterea debuerit in lege diuina dispensari.

Melius respondet CANVS lib. 2. de locis, cap. 14. sed non plenè rem explicat. Sensus igitur legis tam vulgatæ editionis, quàm textus Hebraici hic est, vt cum aliqua mulier caret fratribus, & proinde est hæres, non possit nubere alicui, qui non sit de tribu sua, & nullus vir possit eam accipere, etiamsi ipsa vellet, nisi sit de eius tribu. Itaque datur lex, & viris, & mulieribus, sed tamen propter mulierum bona.

Quod hic sit verus sensus legis, patet ex fine legis. Finis enim est, vt ibi dicitur, ne commisceantur hæreditates, & transeant de vna tribu in aliam. Porro ad hunc finem obtinendum, non oportuit iubere absolutè ne matrimonia fierent extra propriam tribum, sed tantùm ne fierent extra tribum, cum mulier nuptura est hæres. Et hoc modo satisfiit omnibus exemplis allatis.

Ad

Ad id autem, quod dicebatur, aliter haberi in Hebræo, respondeo, falsum esse. Nam lex data mulieribus, in textu Hebræo clara est, ut etiam in Latino. Lex autem data vtrius, quam isti dicunt non haberi in Hebræo, illis verbis comprehenditur *אִישׁ בְּנֻחֲלָתוֹ מִטָּחָה יִדְבַק בְּגִי יִשְׂרָאֵל* *Israel adhærebunt, unusquisque in possessione tribus patrum suorum.* Aduersarij putant (*adhærebunt*) referri ad possessionem, ut sit sensus; Adhærebunt possessioni, id est, manebunt in possessione tribus suæ: at non ita est, sed refertur ad coniugem, ut sit sensus; Filij Israëli adhærebunt, nimirum uxori, id est, coniungent matrimonia unusquisque in possessione tribus suæ, id est, non transendo per coniugium ad possessionem alterius tribus. Hunc esse sensum, colligitur ex sequentibus. sequitur enim; *Et omnis filia hæreditans possessionem adhærebit viro tribus suæ, &c.* atque ita hunc locum intellexerunt Eusebius lib. i. hist. cap. 6. Epiphanius hæresi 78. Ambrosius in cap. 3. Luc. Beda in c. i. Luc. Damascenus lib. 4. ca. 15.

SEXTVS est i. Esdræ 9. vbi dicit, nos habere, pax illius, cum esse deberet, paxillus. RESPONDEO, hîc etiam esse errorem librariorum: nam Hebræa vox est *יָתֵד* paxillus, seu clauus. Et multi Latini codices habent paxillus.

SEPTIMVS est Iob quinto: *Voca si quis est, qui tibi respondeat, Et ad aliquem Sanctorum conuertere.* Hunc locum vult Kemnitius deprauatum, ad inuocationem Sanctorum comprobendam. RESPONDEO, fortè fuisse ebrium, cum hoc scripsit, Kemnitium: nã apertissimè in Hebræo est, Iob 5 *וְצָא חֵיִשׁ עֲוֹנָן יִקְרָא - מִי מִקְדָּשִׁים תִּפְנֹחַ* quæ ad verbum sic habent; *Voca nunc, si est respondens tibi, Et ad aliquem de Sanctis respice.* Et sanè si quæritur verbum expressum, hîc expressissimum est.

OCTAVVS locus est Prouerb. 16. vbi habemus: *Pondus & statera iudicia Domini sunt, Et opera eius omnes lapides seculi.* cum deberet esse, lapides sacculi, iuxta Hebræum *קִיס* quod marsupium significat, non seculum, quod dicitur *עֵלִי* vel *עַד*. RESPONDEO, in nostra editione esse varias lectiones, & eam esse veram, quæ habet sacculi. in alia, errore scribarum, positum esse seculi.

NONVS

NONVS est Eccles. 9. *Nescit homo, &trum odio vel amore dignus sit.* Quem locum vult Kemnitiuss esse deprauatum, vt inde probetur dubitatio fidei de remissione peccatorũ: quod idem antea scripsit Calvinus cap. 5. Instit. §. 28.

RESPONDEO, interpretem nostrum optimè vertisse, non quidem numerando verba Hebraica, sed ea expendendo, & sensum eorum exprimendo. Sic habet textus Hebraeus: **הוּ אָמַר אֱלֹהִים אֲנִי יְרֵדָה הָאָדָם הַזֶּה לְפָנַי** hoc est, & amorem & odium non est sciens homo, sed omnia ante faciem ipsorum. Sensem horum verborum hunc esse vult B. Hieronymus in commentario huius loci: *Porro, inquit, hic sensus est: Inueni iustorum quidem opera in manu Dei esse, & tamen &trum amentur à Deo, an non, nunc eos scire non posse: In futuro igitur scient, & in vultu eorum sunt omnia, id est, antecedit eos, cum de hac vita decesserint, noticia istius rei, quia tunc est iudicium, nunc certamen.* Hæc ille. Quam verissimam loci huius intelligentiam non potuit interpret melius reddere, quàm illis verbis: *Nescit homo &trum odio vel amore dignus sit, sed omnia in futurum seruantur incerta.*

At ne quis obiiciat, scire impios, se dignos odio: animaduertendum est, de solis iustis Ecclesiastem loqui, qui cum nullius peccati sibi conscij sint, tamen certò statuere non possunt, dum hinc viuunt, iusti ne sint, an non: ex quo sequitur, vt ignorent, vtrum odio vel amore digni sint.

DECIMVS est Eccles. 5. *De propitiato peccato noli esse sine metu.* Hunc etiam locum vult Kemnitiuss deprauatum, ad probandam incertitudinem remissionis peccatorum. RESPONDEO, varias hinc esse lectiones, vt Cornelius Iansenius in hunc locum ostendit: Quidam enim codices habent, de propitiatio peccato; & quidam, de propitiatione, siue de propitiatu peccati. quæ posterior videtur melior, cum sit conformior Græco textui **πρὸς ἐξίλασιν μὴ ἀφοβῶ γίνε.**

Sed etiam hinc conuincitur esse falsa hæreticorum sententia, qua iubent, hominem certò credere se esse iustum, vel fore iustum, si ita credat: nam vel loquitur Sapiens de propitiatione iam obtenta, vt sit idem, de propitiatione peccati, & de propitiatio peccato, & tunc falsum est, quod illi dicunt, hominem debere esse securum de obtenta venia: vel loquitur de
pre-

propitiatione obtinenda, & tunc falsum est, quod iidem dicunt, hominem debere esse securum de venia obtinenda. Sed de his suo loco.

VNDECIMVS est Eccles. 16. *Miseri cordia faciet locum Suis, & secundum meritum operum suorum.* Conqueritur Kemnitijs, nos addidisse nomen Meriti, quod non est in Græco, & sic deprauasse hunc locum ad merita bonorum operum ostendenda, sicut antea conquestus erat Calvinus Instit. lib. 3. cap. 10. §. 52. RESPONDEO, in Græco textu non esse nomen Meriti, quia hoc nomen est Latinum, & ille textus est Græcus, tamen esse aliquid, quod idem significet, & rectissime per Meriti vocabulum exprimat. est enim *κατὰ ἔργα* nemo autem, qui Græcæ linguæ vel tenuissime sit peritus, negare potest, quin *κατὰ ἔργα* significet Latinè pro meritis operum.

DVODECIMVS est Ioël. 2. *Præstabilis super malitia.* Quæ verba Kemnitijs dicit nihil significare, & in Ecclesia nostra sine vlllo intellectu cani. RESPONDEO, Hieronymum in textu suo hoc verbum posuisse, & in commentario etiam hac voce usum, cui pati debet Kemnitijs, vt plus tribuam, quam sibi. Significat autem Præstabilis super malitia, excellens in miserando, & in pœna condonanda, quod propriè Deo conuenit. Est quoque idem cum illo; *Pœnitens super malitia*, quod ad verbum est in Hebræo. Nam *נחם* est pœnitere, in niphel. Posset etiam non malè, si verba Latina consideremus, *Præstabilis super malitia*, idem esse, quod melior, quam vt à malitia vinci queat. Quod quidem verissimum est, cum nulla immanitate aut numerositate peccatorum, infinita Dei benignitas vnquam superetur.

DECIMVSTERTIVS est Michæ 5. vbi legimus: *Et in Bethlehem Ephrata paruulus es in millibus Iuda, ex te milia egredietur, qui sit dominator in Israël.* Hunc locum deprauatū vult esse Osiander in annotationib. ad harmoniam Evangelicam; & corrigendum, pro Paruulus es, parum est, vt sis in millibus Iuda, &c. Dicit enim, imperitum interpretem non animaduertisse, Hebræos carere neutro genere, & pro eo usurpare masculinum vel fœmininum: proinde licet, *בְּיָלְדוֹת* masculini generis, tamen debere verti in neutro Parum, non Paru-

Paruulus. Et probat, quia quod sequitur; *Ex te mihi egredietur, &c.* non rectè cohæret cum superioribus, nisi dicatur, *Parum est, &c.*

RESPONDEO, interpretem nostrum rectè vertisse: nam, ei consentiunt Chaldæus & Græcus codex, & Hieronymus sic legit in commentario huius loci, & quod maius est, Matthæus cap. 2. sic citauit, dixit enim: *Minima es, non, Parum est.* & quamquam Hebræi vtantur interdum aliis generibus pro neutro, tamen non semper. Ad rationem eius dico, optimè cohære sequentia cum præcedentibus, si præcedentia legantur cum interrogatione, vt legit Matthæus, qui propterea vertit negatiuè: *Nequaquam minima es, quia legerat, paruula es?*

CAPVT XIII.

Defenduntur loca, quæ in Psalmis malè reddita fuisse à Latino interprete, Calvinus contendit.

NUNC ad ea loca veniemus, quæ Ioannes Calvinus in antidoto Concilij Tridentini, tanquam corrupta & deprauata notauit; & quamuis ante nos diligenter hoc idem præstiterit Gulielmus Lindanus in libris de optimo genere interpretandi: tamen non videtur inutile, si hæreticorum calumniæ à pluribus refellantur.

Igitur PRIMVS locus est in illis verbis Psal. 2. *Apprehendite disciplinam.* Quem locum ostendit Calvinus vitio interpretis deprauatum, cum in Hebræo sit *בְּרִי-בְּשִׁרְיָהוּ Osculamini filium;* nec potuerit hoc vlllo modo accidere culpa librariorum, cum nulla sit literarum similitudo.

RESPONDEO, ad verbum in Hebræo esse, *Osculamini,* siue, *adorate filium:* tamen sensum eius loci rectissimè versum, per *Apprehendite disciplinam.* Nam sic vertit Chaldæus, sic Græcus, sic omnes veteres Græci & Latini hætenus legunt. Est igitur obseruandum, cum dicitur, *Osculamini filium,* sensum esse, agnoscite Filium Dei esse verum Regem, & Messiam vestrum, osculando illi manum honoris gratia: vt

&

& B. Hieronymus exponit lib. I. contra Ruffinum: & propterea etiam verti posse, Adorate filium. Porro agnoscere Filium esse Regem & Messiam, non aliter possumus, quam fidem & doctrinam eius recipiendo. Et quid aliud est, Apprehendere disciplinam, nisi eruditionem & doctrinam Filij Dei recipere.

SECUNDVS locus Psalm. 4. *Filij hominum & sique quo graues corde*. Hunc locum reprehendit ibidem Calvinus, quod in Hebræo nihil simile sit: nam pro illis verbis nostris, *graues corde & quid*; in Hebræo est *לְבַבְרִי לְבַבְרִי* gloria mea ad glorificationem.

RESPONDEO, valde verisimile esse, corruptum esse verbum Hebræum vitio librariorum: nam si mutetur *ב* in *ו* & puncta mutantur, fiet *graues corde, & quid*. nimirum *לְבַבְרִי לְבַבְרִי* & sine dubio sic legerunt septuaginta, quam versionem omnes Patres Græci & Latini sequuti sunt: præter Hieronymum, qui quoniam aliter legit, vertit, in chartis mei: sensus tamen semper est idem, quod sufficit ad veritatem interpretationis. Deus enim eo loco conqueritur de hominibus, quod neglectis æternis, diligant temporalia: & quod eadem secundum versionem Græcam & Latinam, vocat eos *graues corde*, quia tales sunt vitio suo: secundum Hebræum textum, ut modò se habet, vocat eos *gloriam suam*, seu *inletos suos*, quia tales sunt beneficio diuino; si in eis imagine cœlestem, non vitium proprium consideremus. Porro illud *לְבַבְרִי* esse potest vel participium passiuum verbi *לְבַבְרִי*, nomen verbale.

TERTIVS est, Psalm. 31. *Conuersus sum in arumna mea, & configitur spina*. Hunc etiam locum reprehendit Calvinus propterea quod in Hebræo sunt alia verba & alius sensus. Verbum enim est in Hebræo: *Succus meus sine humore, & viror meus versus est in siccitates æstiuas*. Et quidem sensus nostræ editionis est; Conuersus sum ad penitentiam temporarum ærumnæ, & afflictionis, dum spina calamitatis in me figi cepit: sensus autem Hebraicæ veritatis est; Omnia mea bona perierunt, quomodo humor & viror in æstate Solis ardore succiditur, & perit.

RESPONDEO, nostrum interpretem non posse reprehendi in hoc loco, quia non vertit ex Hebræo, sed de Græco tractat.

Aulit in Latinum; Græcus autem textus nostro textui optimè responderet. Videntur autem LXX. interpretes paulò aliter legisse textum Hebræum, quam modò se habeat. Proinde esse errorem scribarum in Hebræo. Nam minima mutatione vnius vel duarum literarum potest fieri, vt sit in Hebræo sensus nostræ editionis. Illud enim **וְהִפְכֵּךְ לִשְׂדֵי**, versus est: *Viror meus*, si legatur **וְהִפְכֵּךְ לִשְׂדֵי**, erit: *Conuersus sum in arumna mea*: quemadmodù legit etiam B. Hieronymus, qui vertit; *Versatus sum in miseria mea*. Et q̄ sequitur: **בְּחִדְבוֹנַי קִיץ**, *In siccitates & stiuas*, si legatur sic; **בְּחִדְבוֹנַי קִיץ** erit; *Dum configitur mihi spina*.

Et certè, si cùm videmus in Latino textu, facilè potuisse, aliquid mutari à librariis propter literarum similitudinem, & non potuisse in Hebræo, dicimus errorem librariorum esse in Latino: cur hoc loco, vbi facilè potuit fieri error in Hebræo, & non in Græco, vel Latino, non etiam dicemus, in Hebræo errore librariorum textum esse immutatum?

QUARTVS est in eodem Psalmo: vbi enim legimus: *In chamo & freno maxillas eorù constringe, qui non appropinquant ad te*. Vult Calvinus debere legi; in lupato & freno ora eorum ad coercendum ne accedant ad te. RESPONDEO, miram esse eius in hac re impudètiã: nam & LXX. & B. Hieronymus in suo Psalterio ad Sophronium, & omnes Patres sic semper legerunt, vt nunc legimus: & Hebræa verba, etiam vt nunc habentur, sic possunt commodissimè exponi.

QUINTVS est in Psalm. 37. *Quoniam lumbi mei impleti sunt illusionibus*. Et quid intelligemus, inquit Calvinus, per lumbos impletos illusionibus? RESPONDEO, verbum Hebræum **הִקְלַי** ignominiam & ardorem significare: quocirca Dauidem loqui de eo pruritu ac ardore libidinis, qui dum in corpore existit, illusiones in mente gignit: porrò Græcum interpretem, quem Latinus, & (quod magis est mirum) Chaldaus sequutus est, effectum pro causa posuisse, quod neque nouum, neque mirum cuiquam videri debet.

SEXTVS est in Psal. 67. *Qui habitare facit vnicus moris in domo*. Calvinus vult debere legi, qui habitare facit vnicos in domo, id est, qui orbis & solitarios ditat familia.

O

RE-

RESPONDEO, verba Hebræa optimè recipere plures sensus, & omnes veros. Vnus sensus est; Qui in domo sua quæ est Ecclesia, habitare facit homines vnius moris, id est vnius fidei, vnius spei, vnius voluntatis, iuxta illud Actorum *Multitudinis credentium erat cor vnum, & anima vna.* Qui enim diuersæ fidei, aut voluntatis sunt, vt hæretici & schismatici, in Ecclesia permanere non possunt, sed vel ipsi exiunt, vel eiiciuntur. Hunc sensum expresserunt septuaginta, inde Latinus interpres, & omnes ferè Græci & Latini Patres. Neque hic sensus ab Hebræa voce discedit, nam *וְיָחַד* venit à verbo *יָחַד*, quod est vnire, inde fit *וְיָחַד* vnitus, siue vnus, è multis compositus. Quia tamen etiam vnicum & solitarium significat, inde est alius sensus etiam verus; Qui facit homines derelicti & solitarij, qui non habent, à quibus defendantur, tamen securi habitent in domibus suis, diuini eos auxilio protegente. Huc videtur respexisse sanctus Hieronymus, qui vertit solitarios. Tertius sensus est etiam verus, alios non destruens; Qui facit homines vnicos, id est, orbem vel steriles habitare in domo, id est, magnam familiam possidere.

Neque absurda est eorum expositio, qui sic interpretantur; Facit habitare solitarios in domo, id est, facit, vt quidam præ amore cœlestis contemplationis, relicta frequentia, & loca deserta se recipiant, & soli habitent, vt olim Helias, postea Ioannes Baptista, & noster Paulus, Antonius, Hilarius, & alij fecerunt.

SEPTIMVS est in eodem Psalmo, vbi pro eo, quod habemus: *Qui habitant in sepulcris.* Calvinus contendit esse intelligendum; *In sicculo solo.* Et quidem negari non potest, quod vox Hebræa *מְהַרְהָרִים* locum arentem, & siccum designet. Sed neque credibile est, id ignorasse Græcum interpretem, cuius vocabulum sit satis notum. Voluit igitur interpres horrorem deserti illius exprimere, vnde Deus populum suum eduxit, quod quidem instar sepulcri esse videbatur. Qua phrasi vult videmus Ezechielem cap. 37. qui Babylonicam captiuitatem sepulcra Iudæorum nominauit.

OCTAVVS est in eodem Psalmo, vbi dicitur: *Domine dabit verbum euangelizantibus virtute multa, Rex virtutibus*

*um dilecti, dilecti, & speciei domus diuidere spolia. Si dormia-
tis inter medios clericos, penna columba de argentea, & poste-
riora deorsus eius in pallore auri.* Hunc locum præ ceteris ma-
ximè vexat Calvinus, dicens, interpretem, vbi sensus optimè
fuit in verbis Dauidis, inuoluisse ænigmata, vnde se nullus
Oedipus expediat. Vult autem ipse legi, Reges exercituum
fugerunt, fugerunt, & habitatrices domus diuiserunt spolia.
Si dormistis inter medias ollas, eritis sicut pennæ columbæ
quæ tecta est argento, & cuius alæ tectæ sunt flauo auro.

RESPONDEO, non posse accusari Latinum interpretem,
qui vertit fidelissimè, quod in Græco reperit. Et quamquam
in Latina editione locus iste valdè obscurus est, tamen etiam
est obscurus in Græco & Hebræo, & in ipsa Caluini versio-
ne, vt patet.

Dico præterea, posse facilè Hebræum textum ad no-
stram lectionem accommodari: nam illud *בְּלִבְיָהוּ*
significat Reges virtutum, seu exercituum: tamen si puncta
mutentur, & legamus *בְּלִבְיָהוּ* erit, Rex virtutum, si-
cut *בְּלִבְיָהוּ* Rex iustitiæ. Et illud *יִדְרֹג* significat, Fu-
gient, tamen LXX. videntur legisse *יִדְרֹג*, vna tantùm li-
tera mutata, quod significat, Dilectum; quæ vox habetur in
titulo Psalmi 44. vbi dicitur canticum dilecti. Illud autem
בֵּית significat habitatricem domus, non habitatrices,
vt malè vertit Calvinus: significat etiam mulierem specio-
sam & delicatam, quæ ferè semper domi manet; & inde trans-
lato vocabulo, significat speciem & pulcritudinem. Nam
beatus Hieronymus hoc loco vertit pulcritudo, & alibi ferè
semper.

Denique illud *שְׁפָתַיִם*, non significat ollas, vt Calvinus
putat. Nam est dualis numeri, & proinde significat aliquid
natura sua duplicatum. Sic enim ferè vtuntur duali Hebræi.
Ollæ autem sunt infinitæ: sed significat duo labia, siue duos
terminos, aut ordines. Nam *שָׁפַת* est ordinare. Vnde Hiero-
nymus hîc vertit; *Inter terminos*: & LXX. *inter clericos*, id est,
sortes, siue hæreditates, quasi dicerent, Inter terminos dua-
rum sortium. Habemus igitur lectionem nostram, non esse
alienam à textu Hebræo. Nunc sensum explicemus.

Sensus igitur illorum verborum, vt ex Augustino & alijs Patribus colligitur, talis est: *Dominus dabit Verbum euangelizantibus virtute multa*, id est, Dominus dabit prædicatoribus Euangelij os & sapientiam, cui non poterunt resistere, & contradicere omnes aduersarij eorum. Nam quæ dicent, signis etiam & prodigijs confirmabunt: *Rex virtutum, dilecti, dilecti*, id est, ille Dominus, de quo dicebamus, est Rex virtutum, id est, Rex potentissimus, Dominus exercituum millium Angelorum, & simul Pater dilecti, dilecti, id est, Messia filij sui dilectissimi, qui etiam dabit diuidere spolia speciei domus, id est, dabit iisdem prædicatoribus, vt diuidant spolia gentium ad Christum conuersarum, ad speciem & decorem domus suæ, quæ est Ecclesia. Illud enim species est datui casus, & idem valet quod, ad speciem: *Si dormitis inter medios clericos*, id est, si vos o prædicatores, & pastores Ecclesie maneat inter duas sortes siue hæreditates, cælestem & terrenam, ita vt dum hîc viuitis, non toti sitis in rebus temporalibus occupati; nec toti in spiritualibus; nec toti in actione; nec toti in contemplatione, sed in medio: tunc erit Ecclesia quasi columba formosissima, & pulcherrima, habens albedargentatas, & dorsum deauratum, &c.

NONVS est ibidem, vbi legimus: *Vt quid suspicamini montes coagulatos?* Vult enim Calvinus esse legendum, vt quid inuidetis montibus opimis? Sed cum verbum illud: *וְיָרֵךְ*, non nisi hoc loco inueniatur, & tot sint ferè expositiones huius verbi, quot sunt interpretes; cur, quæso, magis sequendus est vnus Campensis, quam interpretes septuaginta? Certè non poterit Calvinus ex vlllo alio loco, Campensis sui versionem confirmare. Cum igitur necessariò interpretum iudicio acquiescendum sit, quis non videt septuaginta interpretes omnibus alijs anteposendos esse, præsertim cum eorum versionem Catholica Ecclesia tam longo vsu approbauerit.

DECIMVS est ibidem, vbi legimus: *Etenim non credentes inhabitare Dominum Deum.* Sic enim legendum Calvinus censet; Etiam defectores vt inhabitet Dominus Deus. At profectò nimia est hæc libido contradicendi, cum & sensus sit idem, & verba vulgatæ editionis sint meliora, & ipse etiam S. Hieronymus ex Hebræo verterit; Non credentes inhabitare Dominum Deum.

VND ECIMVS est ibidem, vbi legimus: *Conuertam in profundum maris.* Nam in Hebræo contrarium haberi Calvinus dicit, hoc est, Reducam ex profundis maris. At primum, posse rectè ex Hebræo verti, in profundum, testatur R. David, qui asserit, interdum יָרַד , pro יָרַע , usurpari, vt Deut. 33. versu 2. $\text{יָרַדְתִּי בְּיַם סִינַי}$, In Sinai. Deinde de variæ sunt lectiones tam in Græcis, quàm in Latinis codicibus; cùm alij legant, In profundum; alij, In profundis. Quæ lectio posterior, & verior esse videtur, & cum Hebraica voce satis coheret. Nam quid aliud est, Conuertam in profundis maris, quam eos etiam, qui sunt in profundis maris, extraham, & conuertam? quemadmodum Augustinus, Beda, Eutymius, & alij non pauci exposuerunt.

DVODECIMVS locus est in eodem Psalmo: *Ibi Benjamin in mentis excessu.* Miratur Calvinus, quid cogitarit interpres, qui sic vertit, cùm in Hebræo sit דָּרַר , id est, dominator eorum. RESPONDEO, illud verbum posse significare dominator eorum, à verbo דָּרַר & etiam alrè dormiens à verbo דָּרַר , posteriorem lectionem sequuti sunt Græcus, & Latinus interpres, sed vtraq; est vera interpretatio, nec vnà alteram destruit: nam per Benjamin intelligunt Catholici scriptores cum Augustino Apostolum Paulum, qui & fuit in mentis excessu tam alrè dormiens, vt nesciret an esset in corpore; & simul fuit præcipuus Dominus siue Princeps spiritualis Ecclesiæ gentium.

DECIMVSTERTIVS est in Psal. 131. vbi legimus: *Vidua eius benedicens benedicam.* Quem locū & Calvinus & Kemnitius dicunt esse corruptum, cùm in Hebræo sit יָדָר , id est, victum eius. Addit Calvinus, aliquem sacrificulum lusciosum habuisse in suo codice, victum; & putasse e, & t, esse vnū, d, & propterea legisse Vidum; & quia hoc nihil significabat, addidisse vnum a, & fecisse Viduam, & neminem fuisse qui hunc errorem aduertere potuerit.

RESPONDEO, bis mentiri Calvinum in hoc loco. Primò, cùm dicit, neminem aduertisse hanc varietatem: nam notarunt eam Chrysostomus & Hilarius in hunc locum, nec non B. Hieronymus in quæst. in Genesim. Item recentiores pluri, Caietanus, Titelmannus, & alij in hunc locum. Secundò, cùm dicit, sacrificulum lusciosum ita corrupisse hunc locum:

O 3 cum:

cum: nam non ex Latino, sed ex Græco nata est hæc varietas in Græcis enim codicibus ferè omnibus est *χίεαυ*, id est, viduam, & sic legerunt Ambrosius, Hilarius, Augustinus, Chrysostomus, Prosper, Cassiodorus, & alij. Afferit quoq; S. Hilarius, antequam Christus nasceretur, fuisse in hoc textu, *χίεαυ* id est, viduam.

Dico præterea, si vllus error hic est, esse in Græco: nam cum *χίεαυ* & *θίεαυ* tantum vna litera differant, faciliè potuit fieri, vt aliqui pro *θίεαυ* scripserint *χίεαυ*. Nam etiam nunc aliqui Græci habent *θίεαυ*, & Hieronymus in suo Psalterio vertit venationem, & sic exponunt Chrysostomus & Theodoretus in commentariis huius loci.

Quia tamen sensus ferè est idem, & semper in Ecclesiâ Græca & Latina lectû & cantatum est, Viduam, non putatur hunc locum debere mutari: nam Hieronymus in epistola ad Suniam & Fretellam sapienter monet, ea quæ in Psalmis Latinis videntur dissentire ab Hebræo, esse quidem notanda & obseruanda à doctis, tamen non esse propterea mutandum textum, qui tot seculis in Ecclesiastico vsu fuit, & tantam obtinuit auctoritatem. Quod Hieronymi consilium minimè seruauit Calvinus, qui ita omnia inuertit, & mutauit, vt aliter planè Psalterium fecerit.

Visum est, ad extremum adscribere verba quædam Contra di Pellicani, hominis Zuingliani, vt verè de nostra editione dicere possimus, quod de Deo vero Moses ait; non est editio nostra, vt editiones eorum, & inimici nostri sunt iudices. Vt igitur cum bis Psalterium ad Hebraicam veritatem à se conuersum edidisset, hoc testimonium de nostro Psalterio dedit in præfatione anni M. D. XXXIV. *Tanta dexteritate, eruditione, & fide Hebraico, quo ad sensum, concordare deprehendimus vulgatam editionem Psalterij, & eruditissimum, præsertim q; piissimum, & verè prophetali spiritu præditum fuisse interpretem Græcum, & Latinum non dubitem, quamquam alicubi dissentiant à punctis Hebraicis, quibus nunc Iudæi vtuntur, quæ olim non fuisse similia ambigere cogor, & quorundam literarum mutationem factam suspicio sit conferentibus singula diligenter.* Hæc ille. Atque hæcenus de Testamento veteri.

CAPVT XIV.

Defenduntur loca, quæ hæretici aiunt esse corrupta in editione Latina Testamenti noui.

PRO in Testamento nouo non pauca etiam loca Kemnitius & Calvinus annotârunt, quæ ab interprete Latino corrupta esse dicunt.

PRIMVS locus est Matth. 9. *Non veni vocare iustos, sed peccatores. Mutilata est,* inquit Kemnitius, *pulcherrima sententia: nam deest in Latino, Ad pœnitentiam.* **R**ESPONDEO, in quibusdam Latinis inueniri illam particulam, deinde dico verifimilius esse, illam particulam in Græco esse superfluum, & in emendatis codicibus Græcis non fuisse. Nam B. Hieronymus in commentario eam non legit, & tamen Hieronymus diligenter contulit Græcum cum Latino, & ex Græco Latinum correxerat. Quod autem non sit necessaria, perspicuum est. Nam vocare peccatores, non iustos, aperte significat hortari ad pœnitentiam eos, qui egent, non qui non egent, quod Dominus paulò antè exemplo medici illustrauerat.

SECUNDVS locus est Ioan. 14. *Spiritus sanctus suggeret vobis omnia, quaecumque dixerò vobis.* Hunc locum vult Kemnitius esse deprauatum, ad probandum quæcumq; in Conciliis definiuntur, accipienda esse pro oraculis Spiritus sancti: nam in Græco non est, *Dixerò,* sed, *dixi, εἶπον ὑμῖν.* **R**ESPONDEO, S. Augustinum & alios veteres sic legere, vt nos legimus, & sensum esse eundem cum Græco. Non enim intelligimus Dominum dixisse; Spiritus sanctus suggeret vobis omnia, quæ tunc dixerò vobis; sed quæ nunc dixerò, id est, ea quæ nunc à me auditis, & non intelligitis, tunc Spiritus sanctus in memoriam vobis reuocabit, & explicabit. Neq; in hoc verbo ponunt Catholici fundamentum auctoritatis Conciliorum, sed alia præsidia habemus, de quibus postea.

TERTIVS est Roman. 1. *Qui prædestinatus est filius Dei.* Hunc locum reprehendit Calvinus tanquam malè redditum, quia in Græco est *ὁ ἐκείντος*, id est, declarati siue manifestati, tum quia illa prædestinantur quæ non sunt, Christus

autem semper fuit filius Dei: quo argumento vitur etiam Origenes hoc loco.

RESPONDEO, interpretem nostrum optimè reddidisse nam etsi verbum illud Græcum *οείζειν* significet finire, & apud prophanos auctores accipiatu sæpe pro declarare: tamen in Scriptura aliter accipitur. Vt enim docet B. Dionysius lib. diuin. nom. cap. 5. hoc verbum est proprium Theologiae id est, habet in Scriptura peculiarem significationem: nam ubiq; significat statuere, decernere, definire, nunquam autem declarare, vt patet Act. 2. 4. 17. Rom. 8. Ephes. 1. & alibi. Nam cum dicitur Act. 2. *Hunc definito consilio, & præscientia traditum interemistis.* habetur vox *ὡρισμένη ἐσλῆ*, & tamen certum est non significare declarationem, sed diuinam ordinationem. Similiter Rom. 8. *Quos prædestinavit hos vocauit* in Græco est *ὡροῦσιν*. quam vocem ne ipsi quidem aduersarij significare volunt, declarauit.

Et quoniam ordinatio, & definitio Dei non potest esse temporalis, sed æterna, ideo interpretes noster videns Apostolum loqui de æterna destinatione, maluit vertere prædestinatum, quàm destinatum. Et sic legerunt omnes Latini etiam antiquissimi, vt Irenæus lib. 3. contra Valent. cap. 32. Hilarius lib. 7. de Trinit. Ambrosius, Sedulius, & alij in hunc locum Augustinus lib. de prædest. cap. 15. & in Ioan. tract. 105. Tertullianus lib. contra Praxeam legit, definitus, quod est idem cum nostro. Adde Concilium Toletanum XI. cap. 1. quod & legitur & exponit prædestinatus. Neque ratiuncula illa Caluini aliquid efficit: non enim id prædestinatum esse dicimus, vt verbum Dei sempiternum filius Dei esse inciperet, sed vt verbum Dei fieret homo, & proinde vt ille qui factus est Deo ex semine Dauid, vt Paulus loquitur, sit filius Dei. quod pulchrè explicant Augustinus & Concilium Toletanum.

QUARTVS locus est Rom. 1. in fine capituli, vbi habemus *Qui cum iustitiam Dei cognouissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, digni sunt morte, non solum qui faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.* Hunc locum non solum Kemnitius, sed etiam Valla, Erasmus, Iacobus Faber, & alij corruptum esse volunt. Primò, quoniam Græcus textus ita habet. *οἱ πάντες τὸ δίκαιωμα τοῦ θεοῦ ἐπιγινώσκοντες ὅτι*

τὰ τοιαῦτα πρῶτοντες ἀξιοὶ θανάτου εἶσιν ἢ μόνον αὐτὰ ποι-
 ῶσιν ἀλλὰ καὶ συνευδοκῶσι τοῖς πρῶτονσι. Itaq; in nostro co-
 dice Latino sunt addita in primis illa, *non intellexerunt*, &
 deinde illud, *qui*, cū dicitur, *qui ea faciunt*, & *qui consen-*
tiunt. Secundò, quia Chrysoſtomus, OEcumenius, Theo-
 phylactus exponunt, vt habent in Græco. Tertiò, quia quod
 habetur in nostro textu videtur falsum, aut certè parum veri-
 simile. Dicitur enim, *qui cū iustitiam Dei cognouissent, non*
intellexerūt, quoniam qui talia agunt, digni sunt morte, &c.
 Nam si hoc non intellexerunt, quomodo iustitiam Dei co-
 gnouerunt? quæ est enim iustitia Dei, nisi vt qui malè agit,
 puniatur?

RESPONDEO, nostram lectionem omnino esse melio-
 rem: nam secundum Græcam, sensus est, peius esse consentire
 malè agenti, quam malum agere: secundum Latinam, sensus
 est contrarius, peius esse malè agere, quàm consentire malè
 agentibus. At certè absolutè peius est malè agere, quàm con-
 sentire malè agenti. Quis enim neget peius esse occidere ho-
 minem, quàm tantum consentire vt occidatur, id est, permit-
 tere cū possis impedire? non enim hîc loquitur Apostolus
 de imperio, vel incitatione ad malum, sed de simplici con-
 sensu.

Igitur ad PRIMVM dico, nihil nos posse certi colligere in
 hac parte ex Græco fonte: nam varia est lectio in Græcis. Ali-
 ter enim legit Origenes quam Chrysoſtomus, vt patet ex eo-
 rum commentariis; & OEcumenius annotat aliquos legis-
 se, vt nos nunc legimus. Titelmannus quoque collat. 1. in e-
 pist. ad Rom. asserit se legisse in vestuto codice Græco manu
 scripto, illa verba ἢ συνῆκαν, id est, non intellexerunt.

Ad SECUNDVM opponimus auctores auctoribus: nam le-
 gunt vt nos habemus, & exponunt, CYPRIANVS lib. I. e-
 pist. 4. Ambrosius, Sedulius, Haymo, Anselmus, & alij Latini
 in hunc locum, Hesychius lib. 6. in Leuiticum, exponens c.
 20. & Symachus Papa in Apologetico contra Anastasium Im-
 peratorem.

Ad TERTIVM dico, id quod habetur in Græco potius vi-
 deri falsum. Nam quod dicitur in Latino, *cū cognouissent*
iustitiam Dei, non pugnat cum eo, quod sequitur, *non intel-*
 O 5 *lexerunt.*

lexerunt. Nam cùm dicit, *cùm cognouissent*, loquitur de the-
 orica cognitione: cùm dicit, non intellexerunt, loquitur de
 practica. Itaq; sensus est, cùm cognouissent *veritatem*, tamen
 propter affectus prauos excæcati, non potuerunt seriò
 persuadere sic esse agendum. Posset etiam dici, illud, *non in-*
tellexerunt, non referri ad illud, *quia qui talia agunt*, sed
 ad illud, *sed etiam qui consentiunt facientibus*. Est enim
 sensus, isti Philosophi ethnici cùm cognouissent vnum esse
 Deum, & proinde malum esse colere Iouem & Martem, &
 cetera falsa numina, non intellexerunt, non solùm hoc esse
 malum, quod turbæ faciebant, sed etiam esse malum conse-
 tire talibus, ac non eos admonere, & increpare: quod ipsi
 Philosophi faciebant.

QVINTVS locus est Rom. 4. vbi dicitur, Abraham non est
 seiuustificatum ex operibus. Cõqueritur enim Kemnitiuſ nos
 addidisse, *legis*, vt possemus exponere locum illum de operi-
 bus legis illius, quæ cõceremonias præscribat. RESPONDEO,
 meram calumniam esse. Nam codices Latini, vel omnes, vel
 ferè omnes non habent illud, *legis*. Neque nos intelligimus
 locum illum de operibus legis veteris, sed de operibus factis
 viribus propriis. Adde, quod Ambrosius & in textu habet, *le-*
gis, & in comment. exponit de lege veteri. Non igitur Papiste
 locum istum, vt Kemnitiuſ mentitur, corruerunt. Sed de hoc
 postea.

SEXTVS est Rom II. vbi legimus: *Si gratia, iam non ex o-*
peribus, alioquin gratia iam non est gratia. Calumniatur Kem-
 nitiuſ nos detraxisse integram sententiam, nimirum, Si au-
 tem ex operibus, non amplius est gratia, alioqui opus iam nõ
 est opus. RESPONDEO, esse quidem in Græcis codicibus il-
 lam sententiam, & à Theophylacto explicari, tamen à nullis
 aliis agnosci: nam nec Origenes, nec Chrysostomus, nec Am-
 brosius, nec vlli alij explanatores huius loci, eius meminerunt:
 sed nec Augustinus qui frequentissimè hunc locum tractat,
 & præcipuè lib. 2. de bono perseuer. cap. 18. Immò & Erasmus
 in annotationibus ad hunc locum, reiecit hanc additionem
 tanquam superfluum. Quod certè satis esse deberet Kemni-
 tio, qui in eadem pagina remittit nos ad Erasmus, vt ab eo
 discamus errata vulgatae editionis.

SEPTIMVS

SEPTIMVS locus est Ephes. 5. *Sacramentum hoc magnum est.* Kemnitius enim docet malè verum esse Sacramentum, cum sit Græcè *μυστήριον*, atque ait id à nobis factum esse, vt possemus inde probare Matrimonium esse Sacramentum. RESPONDEO, idem esse mysterium Græcis, & Latinis Sacramentum; Græci enim cum de Sacramentis agunt, semper *μυστήρια* vocant. Et hunc locum Apostoli explicantes sancti Patres, Ambrosius, Hieronymus, & alij Latini semper vtuntur hac voce.

OCTAVVS locus est Ephes. 6. *Accipite armaturam Dei, et possitis resistere in die malo, & in omnibus perfectis stare.* Kemnitius vult hunc locum esse deprauatum, quia in Græco est, omnibus perfectis *ἀπαντα κατεργασάμενοι*, & sic exponunt Ambrosius, Hieronymus, Chrysostomus, & alij. RESPONDEO, sensum esse eundem, sed oportere illud, *perfectis*, coniungere cum voce, omnibus, non cum verbo, stare. Siquidem sensus Apostoli est, vt armemur ex omni parte spiritualibus armis, vt sic armati possimus in acie contra Diabolum, non cadere, sed stare. Dicitur igitur, accipite armaturam Dei, Græcè *πανοπλίαν*, id est, omnia arma, galeam, scutum, gladium, lorica, &c. vt in omnibus perfectis, id est, ab omni parte muniti, & armati, id est, præditi, & perfecti omnibus virtutibus, possitis stare contra Diabolum: siue, & est idem, vt omnibus perfectis, id est, cum omnia arma comparaueritis, & indueritis, tunc possitis stare, &c.

NONVS est Hebr. 9. *Ad multorum exhaurienda peccata.* Conqueritur Kemnitius, malè esse reddita Græca verba, nam *ἀναγχειν*, non est exhaurire, sed auferre. RESPONDEO, & hoc loco eundem sensum esse. Præterea videtur interpretis propriissimè vertisse: nam *ἀναφέρω* est propriè sursum ferre, efferre, educere. sicut ergo cum aqua, vel sordes educuntur ex aliqua sentina, dicuntur sordes exhauriri, ita etiam peccata, quæ Christus extulit, & eduxit ex profundo pectoris nostri; rectè dicuntur ab illo esse exhausta.

DECIMVS est Hebr. 13. *Talibus hostiis promeretur Deus.* Hic vult Kemnitius esse positum nomen meriti, quod in Græco non habetur. RESPONDEO, verbum Græcum

ἐναρε-

ἐυαρεστῆται ὁ θεός. significare propriè, delectatur Deus, sicut
 ut Erasmus vertit, placet Deo. Latine autem rectè dici, bene
 mereri de aliquo eum, qui facit rem illi gratam, nemo est qui
 nesciat. Sic ergo dixit noster interpret, his hostiis promere-
 tur Deus, id est, his hostiis res grata fit Deo, & bene meretur
 de Deo, qui illas offert. Accepit enim interpret mereri in pa-
 sua significatione.

VND ECIMVS est Iacobi 5. *Et alleviabit eum Dominus*
 Kemnitius dicit, nō bene redditum verbum Græcum ἐλαττω
 & studiosè locum esse depravatam, ut ex eo confirmarentur
 effectus Sacramenti Extreme unctionis, cum nihil tale sonet
 verbum Græcum. RESPONDEO, nescire Kemnitium qui
 loquatur: nam verbum Græcum melius ostendit effectus Ex-
 tremæ unctionis, quos Catholici in eo Sacramento agnos-
 cunt, quàm verbum Latinum. Catholici enim tres effectus
 attribuunt huic Sacramento. Vnum præcipuum quidem, scilicet
 communem aliis Sacramentis, videlicet, ut remittat peccata
 si quæ remanserint. Alterum proprium, huius Sacramenti, scilicet
 hominem in illo articulo temporis tristitia, & doloribus
 oppressum, & torpentem erigat, & exhilaret. Tertium ut
 interdum etiam corporaliter sanet.

Hos tres effectus, incipiendo à minus præcipuis describit
 ponit Iacob, his verbis: *Infirmatur quis in vobis, inducat
 Presbyteros Ecclesie, & erent super eum, ungentes eum oleo
 nomine Domini, & oratio fides salvabit infirmum, & alle-
 viabit eum Dominus, & si in peccatis fuerit, remittentur ei.*
 Effectum igitur huius Sacramenti secundum, ut hominem
 in articulo mortis tristitia, doloribus, tædationibus depre-
 sum, ac torpentem exhilaret, erigat, excitet, propriissime ex-
 primit verbum ἐλαττω nimirum excito, erigo, &c.

DVODECIMVS est Ioannis 5. *Hæc scribo vobis, ut sciatis,
 quoniam vitam habetis æternam, qui creditis in nomine filij
 Dei.* Kemnitius dicit sententiam hanc esse mutilatam: nam
 in Græco sic habetur; *Hæc scribo vobis, qui creditis in no-
 mine filij Dei, ut sciatis, quoniam vitam æternam habetis, &
 ut credatis in nomine filij Dei.* RESPONDEO, non esse Lati-
 num codicem mutilum, sed Græcum redundantem, ut etiam
 suspicatur Erasmus in hunc locum, cuius tamen iudicio plu-
 rimum

rimum tribuere solet Kemnitius. Nam cum dictum sit: *Hæc scribo vobis, qui creditis in nomine filij Dei: quorsum additur, Et credatis in nomine filij Dei?* quid enim erat opus monere, ut facerent, quod iam fecerant? adde, quod etiam S. Beda legit, ut nos habemus.

CAPVT. XV.

De editionibus vulgaribus.

CONTROVERSIA est inter Catholicos & hereticos, an oporteat, vel cettè expediat diuinarum Scripturarum vsus communem esse in lingua vulgari, & propria vniuscuiusq; regionis. Et quidem hæretici huius temporis omnes in eo conueniunt, ut oporteat Scripturas omnibus permittere, immò & tradere in sua lingua; & cum publicè leguntur, vel canuntur, ut in sacris officijs, id quoque fieri lingua propria & materna. Ita Brennius docet in confess. Wirtemberg. cap. de horis canonicis. Calvinus lib. 3. instit. cap. 20. §. 33. Kemnitius in exam. 4. sess. Concil. Trident. quod idem alij omnes re ipsa docent, dum passim vertunt Scripturas in linguam Germanicam, Gallicam, Anglicam, & iisdem linguis publicè Scripturas legunt & canunt.

At Catholica Christi Ecclesia non quidem prohibet omnino vulgares translationes, ut Kemnitius impudenter mentitur, (nam in indice librorum prohibitorum à Pio IV. edito, Reg. 4. videmus concedi lectionem eiusmodi librorum iis, qui vtiliter, & cum fructu ea uti possunt, id est, iis, qui facultatem ab ordinario obtinuerint) prohibetur tamen ne passim omnibus sine discrimine concedatur eiusmodi lectio, & ne in publico, & communi vsu Ecclesiæ, Scripturæ legantur vel canantur vulgaribus linguis, ut in Concil. Trident. sess. 22. cap. 8. & can. 9. statuitur: sed contenti simus illis tribus linguis, quas Dominus titulo crucis suæ honorauit Ioannis 19. & quæ omnium consensu antiquitate, amplitudine, & gravitate omnibus alijs præstant; ac demum quibus ipsi libri diuini ab auctoribus suis initio scripti fuerunt, hoc est, Hebræa, Græca, & Latina. De quibus ita loquitur S. Hilar. præfatione

in

in Psalmos: *His maxime tribus linguis Sacramentum Solu-
tatis Dei, & beati regni expectatio predicatur; ex quo illud
Pilati fuit, & his tribus linguis Regem Iudaorum Dominum
Iesum Christum esse praescriberet.*

Scripserunt de hoc argumento, quod ego quidem sciam,
auctores duo, ~~Hofius~~ **Cardinalis Varmienfis** in Dialogo de
sacro vernaculè legendo, & **Jacobus Ledesma** nostrae Soci-
tatis Presbyter, in libro quem scripsit de hoc eodem argu-
mento. Ex quibus nos aliqua decerpemus, & in hac nostram
disputationem, quo ea sit plenior, inferemus.

PRINCIPIO igitur, Ecclesiae Catholicae consuetudinem
comprobare possumus ex usu Ecclesiae veteris testamenti, qui
fuit à tempore Esdrae usque ad Christum. Nam à temporibus
Esdrae desit in populo Dei lingua Hebraica esse vulgaris, le-
quidè in illis LXX. annis, quibus Hebraei fuerunt inter Chal-
daeos in Babylone, obliti sunt linguam propriam & Chaldae-
cam didicerunt, & deinceps Chaldaica, seu Syrica fuit illis
materna. quocirca lib. 2. Esdrae cap. 8. habemus, quod cum le-
geretur liber legis Domini uniuerso populo, Nehemias, &
Esdras, & Leuitae interpretabantur; quia alioqui nihil popu-
lus intelligebat. Itaque propterea, ut ibidem dicitur, facta est
laetitia magna in populo, quia intellexerant verba legis Es-
dra interpretante.

Præterea id apertissimè colligitur ex verbis Christi, & E-
uangelistarum. nam Marci 5. *Talitha cumi*, id est, *Puella surge*,
Syrum est. Nam puella Hebraicè, non dicitur Talitha, sed
תַּלְתָּה aut תַּלְתָּה sic Abba Marc. 14. nam אבא dicitur Hebraicè.
& Matth. 27. Hacheldema Syrum est, Hebraicè dicitur
שְׁהַרְדֵּם Ibidem Golgotha Syrum est, Hebraicè dicitur
גִּלְגֹּתָה & apud omnes Euangelistas habemus Pascha, quod
non est Græcum, nec Hebræum, Hebraicè dicitur פֶּסַח. Videt
plura apud Hieronymum in libro de nominibus Hebraicis.
Itaque dubium esse non potest, quin eo tempore lingua vul-
garis non esset Hebraica, & tamen Hebraicè solùm Scriptu-
ras in templo aut synagogis publicè legebant, aut canebant.
Nam ex lib. 2. Esdrae, cap. 8. satis colligitur tunc lectam fuisse
Scripturam Hebraicè non Syriacè; nam nō intelligebat po-
pulus

pulus sine interprete. Huc etiam pertinet quod Ioan. 7. dicitur; *Turba hac, qua non novit legem.*

Denique vsque ad hanc diem in synagogis Iudæi Scripturas Hebraicè legunt, cum tamen nulli nationi hoc tempore lingua Hebraica sit vulgaris. Neque his repugnat quod exstet paraphrasis Chaldaica Scripturarum; nam illa vel tota, vel maiori ex parte facta est post Christi aduentum, & præterea eam nunquam Hebræi ita receperunt, vt publicè eam pro Scriptura legerent: de quo nos agimus.

Probatur SECUNDO ex vsu Apostolorum: nam Apostoli per totum orbem terrarum Euangelium prædicarunt, & Ecclesias constituerunt, vt patet ex Paulo ad Rom. 10. & ad Colos. 1. & ex Marci Euangelio cap. ultimo. Item ex Irenæo lib. 1. cap. 3. qui cum fuerit vicinissimus Apostolicis temporibus, tamen dicit suo tempore fuisse Ecclesias iam fundatas in Oriente, in Lybia, in Ægypto, in Hispaniis, in Germania, & in mediis regionibus, id est, Italia & Gallia. Et tamen non scripserunt Euangelia aut epistolas linguis earum gentium, quibus prædicabant, sed tantum Hebraicè, aut Græcè, & vt quidam volunt Latinè. Sunt enim qui existiment Marci Euangelium, vt etiam supra monuimus, Latinè scriptum Romæ ab ipso Marco: & postea ab eodem in Græcam linguam translatum. de quo vide Damasum in vita B. Petri, Adrianum Finnum, lib. 6. flagelli contra Iudæos cap. 80. & lib. 8. cap. 62. & Petrum Antoninum Beuter Annot. 9. ad sacram Scripturam.

Quod autem non scripserint vllis aliis linguis, etsi eas non ignorarent, cum haberent donum linguarum, potest multis modis ostendi. PRIMO, quia nullum exstat vestigium vllius scripti Apostolici, nisi Græcè: nec vllus veterum tradit scripsisse nisi Hebraicè, aut Græcè, aut Latinè. PRÆTEREA Paulus Romanis Græcè scripsit, cum tamen Romanis non Græca, sed Latina esset vulgaris: item Petrus & Iacobus scripserunt Græcè Iudæis per orbem terrarum dispersis, quibus tamen non Græca erat materna, nec Hebræa, sed lingua eius regionis, in qua habitabant, vt patet ex illo Actor. 2. *Nonne isti, qui loquuntur, Galilæi sunt? Ecce nos audiuimus loquentes nostris linguis, &c.* Ista enim dicuntur à Iudæis, qui ex variis regionibus conuenerant ad urbem Hierosolymæ: Sic

Sic enim Lucas ait Act. 2. *Erant autem in Hierusalem Iudaei & viri religiosi ex omni natione, quae sub caelo est.* Item Ioannes Graecè scripsit primam epistolam Parthis, ut B. Higinus testatur in epist. 1. & B. Augustinus lib. 2. quæst. Euang. q. 39. & Ioannes II. Papa in epist. ad Valerium, cum tamen Parthis Graeca non esset materna.

Probatur TERTIO ex vsu vniuersalis Ecclesiae: nam, ut Augustinus docet epist. 118. contra id quod vniuersa Ecclesia facit, disputare, insolentissimæ insaniae est. Vniuersa potest Ecclesia semper his tantum linguis Hebraea, Graeca & Latina vsa est in communi & publico vsu Scripturarum, cum tandem iam dudum desierint esse vulgares.

Id ita esse, demonstratur PRIMVM ex eo quod B. Augustinus lib. 2. doct. Christ. cap. 11. dicit, ad intelligentiam Scripturarum esse necessariam cognitionem tantum trium linguarum, Hebraicae, Graecae & Latinae, quia in illis lingua Scriptura diuina legeretur: nec vllus antiquus auctor meminit alicuius alterius translationis: & tamen tunc sine dubio multae aliae erant linguae vulgares. Igitur saltè primis CCC. annis, quo Ecclesia maximè floruit, non legebantur Scripturae lingua vulgari. Deinde iuxta Regulam Augustini lib. 1. contra Donatistas, cap. 24. & Leonis serm. 2. de ieiunio Pentecostes, id quod in vniuersa Ecclesia seruatur, si non potest assignari eius initium, de Apostolica traditione descendere & sic semper fuisse, meritò creditur. At nos videmus nunc, in Italia, Germania, Gallia, Hispania, Graecia, vbicunque Catholici sunt, tantum Graecae & Latinae linguae esse vsu publicae Scripturarum lectione, nec potest huius rei assignari principium. quis enim dicat quando coeperit iste vsus?

AD HAEC in toto Oriente tempore B. Hieronymi in publico vsu erat tantum editio Graeca LXX. interpretum per Origenem, Lucianum, aut Hesyrium emendata. Nam vti ipso Hieronymo discimus praefat. in Paralip. à Constantinopoli vsque ad Antiochiam in publico vsu erat editio Graeca Luciani; ab Antiochia vsque ad Aegyptum, id est, per totam Syriam erat in publico vsu editio Origenis; per totam Aegyptum vtebantur editione Hesyrii, & tamen lingua Graeca non erat vulgaris à Constantinopoli vsque ad Antiochiam, & multò minus in Syria & Aegypto. Nam Galatia, est in

Constan

Constantinopolim, & Syriam, tamen propria lingua Galatarum tempore B. Hieronymi non erat Græca, sed alia quædam simillima linguæ Treuirensium, ut ipse Hieronymus testatur præfatione libri 2. in epist. ad Galat.

PRAETEREA, Pontus, Cappadocia, Asia minor, Phrygia, Pamphilia, sunt inter Constantinopolim, & Antiochiam sitæ, & tamen non habebant eandem vulgarem linguam, sed diuersam, ut alij alios non intelligerent, ut patet ex Act. 2. & tamen isti omnes vna, & eadem editione Scripturarum utebantur, nimirum S. Luciani. In Syria autem eo tempore linguam vulgarem non fuisse Græcam, sed aliam longè diuersam testatur B. Hieronymus in vita Hilarionis, ubi dicit Hilarionem interrogasse quendam obsessum primo Syriacè, deinde Græcè, ut intelligerent Græci qui aderant. Sanctus quoque Ephrem multa Syro sermone, id est, sibi vernaculo scripsit, ut S. Hieronymus in Cathalogo scriptorum refert.

Quod autem Ægyptus etiam propriam linguam haberet, testis est Athanasius in vita B. Antonij, ubi dicit, eum per interpretem disputasse cum quibusdam Philosophis Græcis. B. HIERONYMVS quoque lib. de viris illustr. in Antonio, dicit eum scripsisse Ægyptiacè epistolas aliquot, quæ postea in Græcam linguam versæ sint.

In Africa certum est, quousq; ibi Christiani fuerunt, semper in vsu publico Scripturarum fuisse solam Latinam linguam: nam nulla est mentio apud vllum auctore vllius translationis Punicæ. Et B. AVGVSTINVS lib. 2. doct. Christ. cap. 13. dicit tempore suo Psalmos in Ecclesia Latinè cantari consueuisse. Item B. CYPRIANVS serm. de orat. Dominica, testatur suo tempore in Missa dici solitam præfationem illam; *Sursum corda*. Augustinus de bono perseuer. cap. 13. dicit in Missa post illud; *Habemus ad Dominum*, mox subdi à sacerdote, *Gratias agamus Domino Deo nostro*, & responderi, *Dignum & iustum est*. Ex quibus manifestè colligitur, in Africa Missam Latinè dici consueuisse, necnon Lectionem, vel Epistolam, & Euangelium, quæ ex præcipuis partibus sunt Missæ.

At eo tempore non fuisse Latinam linguam omnibus vulgarem in Africa, idem Augustinus testis est: nam in expositione inchoata epist. ad Rom. circa medium, dicit vocem hanc, **SALVS**, esse etiam Punicam, sed Punicè significare tria, &

P

ibidem

ibidem affirmat quosdam Latinè, & Punicè, quosdam Punicè tantum sciuisse, & tales fuisse penè omnes rusticos. Item ferm. 35. de verbis Domini, dicit Punicam linguam affines esse Hebraicæ, & quod Romani lucrum vocant, à Pœnis vocari mammon. B. HIERONYMVS etiam præfat. lib. 2. in epist. ad Galat. dicit linguam Afrorum esse linguam Phœnicam non nihil immutatam. Phœnicia verò pars est Syriæ.

In Hispania fuisse semper in publico vsu Scripturarum illam Latinam linguam, patet ex ISIDORO in libris duobus de diuinis officiis; item ex Concil. Toletano IV. cap. 2. anno DCCCC. celebrato, vbi statutum est, vt in tota Hispania idem ordo seruaretur in canendis Psalmis, in Missis, & Lectionibus, & aliis Ecclesiasticis officiis: & deinde cap. 14. & 15. satis apertè ostenditur, tunc Latinè consueuisse omnia legi, qui modus vsque ad hoc tempus seruatus est.

Nec exstat vlla memoria, aut vestigium mutationis, & tamen à multis iam seculis desit in Hispania lingua Latina se vulgaris. Nam ante MC. annos separata fuit à Romano imperio, & subiecta partim Gothis, partim Mauris, qui illam linguam sine dubio inuenerunt. Gothos enim, quos Cæthas alij vocant, propriam linguam habuisse, docet Hieronymus initio epist. ad Suniam & Fretellam. Quin etiam in requam Gothi linguam Hispanorum corrupissent, fuisse Hispaniis propriam linguam, insinuat B. Hieronymus præfat. lib. 2. in epist. ad Galat. vbi dicit, in insulis Balearibus linguam Græcæ affinem fuisse tunc vulgarem.

In Anglia testatur BEDA suo tempore lib. 1. hist. gentis Saxonum cap. 1. quatuor fuisse linguas vulgares, pro diuersitate regionum eiusdem Insulæ: tamen Latinam communem fuisse omnibus propter Scripturas: quia scilicet omnes vtabantur editione Latina Scripturarum, etsi aliqui linguas maternas proprias haberent. Idem postea seruatum patet ex THOMAS WALDENSI tom. 3. de sacramentalibus tit. 3. & 4.

In Gallia fuisse etiam vsum linguæ Latinæ in publica Scripturarum lectione, quando Gallis non erat vulgaris lingua Latina, colligitur ex ALBINO Alcuino præceptore Caroli Magni in lib. de diuinis officiis, necnon ex AMALARIO Treuirensi, qui circa annum DCCCXL. floruit, & accuratissime scripsit de officiis Ecclesiasticis. vbi etiam ostendit non solum

lūm in tota Gallia, sed etiam in toto reliquo Occidente eodem modo celebrata fuisse diuina officia. Tūc autem in Gallia maternam linguam non fuisse Latinam, ex eo colligitur, quod CC. annis ante Amalarij ætatem occupauerant Galliam Franci, qui ex Franconia Germaniæ regione venientes, in Galliis cum ingenti multitudine confederunt. Porro Francos linguam propriam habuisse scribit Hieronymus in vita Hilarionis, vbi de quodam obsesso à dæmone loquens: *Videres, inquit, de ore barbaro & qui Francam tantum, & Latinam linguam nouerat, Syra ad purum verba resonare.* Immo etiam antequam Franci Gallias occuparent, fuisse linguam Gallorum diuersam à Latina, indicat B. Hieronymus præfat. lib. 2. in epist. ad Galat.

Iam in Germania eodem tempore solius Latinæ linguæ vsum fuisse in publica Scripturarum lectione, apertè colligitur ex RABANO Episcopo Moguntino, qui fuit ante annos DCC. Is enim lib. 2. de institutione clericorum explicans ordinem diuinorum officiorum, qui tunc in Germania seruabatur, manifestè significat, solū Latinè diuinas Scripturas publicè legi solitas: & non solū in Germania, sed etiam in reliquo Occidente idem seruatum fuisse, indicat eodem libro cap. 9. cū ita dicit: *Iste est Catholicus ordo diuinarum celebrationum, qui ab vniuersa Ecclesia Christi incommutabiliter seruatur, &c.*

Idem intelligi potest ex RVPERTO Tuitiensi, qui ante annos CCC. in Germania floruit, & lib. 1. de diuinis officiis apertissimè ostendit, in Germania, sicut in reliqua Ecclesia, non nisi latinè diuinas Scripturas in Ecclesia legi consueuisse. Germanis autem nunquam fuisse linguam Latinam vulgarem certissimū est, tum ex Hieronymo in epist. ad Suniam & Fretellā, & in vita Hilarionis, tum etiam quia lingua Germanica nō habet vllam cum Latina affinitatem, vt dicit poscit nata paulatim ex Latinæ linguæ corruptione: quomodo natæ sunt Italica, Hispanica, atque Gallica.

In Boëmia, & finitimis regionibus, quibus etiam nunquā fuit lingua Latina vulgaris, ante annos D. Latinè diuinæ Scripturæ in Ecclesiis legebantur. Nam exstat epistola GREGORII VII. lib. 7. epistolarum, eius manu scriptarum, ad Ducem Boëmorum, in qua dicit se iustis de causis non voluisse

luisse eis permittere, vt diuina officia lingua Sclauonica celebrarent, vt ipsi postulauerant.

Deniq; in Italia sine controuersia vlla, semper Latinè Scripturæ diuinæ in Ecclesia lectæ sunt. Nam ordo Romanus diuinorum officiorum idem est nunc, quo ad substantiam, quod fuit ab initio Ecclesiæ. ISIDORVS enim lib. I. de officiis Ecclesiasticis. cap. 15. affirmat, à B. Petro cœpisse hunc ordinem diuinorum officiorum, quo vtitur Ecclesia Romana: quem tempus postea auxit, & in meliorem formam redegit Gelasius, vt patet ex decreto dist. 15. can. Sancta Romana. Et postea reformatum Gregorius I. vt patet ex libro Sacramentorum, ab ipso edito. Deinde etiam Gregorius VII. eum ordinem, temporum negligentia non nihil deprauatum, in pristinam formam restituit, vt patet ex can. In die. de consecrat. dist. 5. quod idem nostris diebus fecit Pius V. Pontifex.

Itaque ex collatione horum locorum intelligimus, hoc tempore Romanam Ecclesiam non solum eadem lingua, sed etiam eodem ordine, & numero lectionum & psalmorum diuina officia celebrare, quo ante annos mille tempore Gelasii celebrabat.

Desuisse autem iamdudum in Italia linguæ Latinæ vsum apud populum, dubium esse non debet. siquidem Radeuicus qui anno MCLXX. florebat, lib. 2. de rebus gestis FridERICI cap. 70. scribit, in electione Victoris Papæ, his vocibus populum acclamasse; *Papa Vittore santo Pietro l' elegge*. B. ecclesiarum Thomas, qui ante annos CCC. floruit in comment. cap. 1. primæ ad Corinth. testatur suo tempore aliam fuisse in Italia linguam, qua populus utebatur, & aliam, qua Scripturæ in Ecclesia legebantur. Habemus igitur in vniuersa Christi Ecclesia id semper esse seruatum, vt sacræ Scripturæ Græca tantum & Latina lingua publicè legerentur, tametsi ex lingua maternæ, ac vulgares non essent. Quo argumento certè non video, quid efficacius desideremus ad reprimendam audaciam huius temporis Nouatorum.

Sed accedat argumentum **QUARTVM** ab ipsa ratione positum. Nam conuenit omnino ad Ecclesiæ vnitatem conseruandam, vt publicus vsus Scripturarum sit in aliqua lingua communissima: nisi enim sit Scripturarum publicus vsus in lingua communi, tolletur in primis communicatio Ecclesiæ

rum. Nemo enim neque doctus neque indoctus frequentabit Ecclesias, nisi in sua patria: & præterea non poterunt fieri vlla generalia Concilia, nec enim Patres omnes, qui ad Concilium veniunt habent donum linguarum, & hæc est ratio à priori cur Apostoli omnia ferè Græcè scripserint, quia tunc lingua Græca erat omnium communissima, vt M. Tullius testatur in oratione pro Archia Poëta. *Græca, inquit, leguntur in omnibus ferè gentibus, Latina suis finibus exiguis sanè continentur.*

Deinde autem conuersæ sunt Scripturæ in linguam Latinam, quia paulò pòst crescente imperio Romano, desit Græca lingua esse communis in Occidente, & cœpit Latina esse communis saltem apud eruditos in tota Italia, Gallia, Hispania, Africa, aliisque regionibus. Cùm igitur etiam nunc nulla sit communis toti Occidenti, nisi Latina, certè in ea Scripturæ diuinæ legendæ sunt.

QVINTO, si vlla ratio esset cur Scripturæ lingua vulgari in cœtu fidelium legi deberent, ea certè esset potissima vt omnes intelligerent: At certè populus non intelligeret Prophetas, & Psalmos, & alia, quæ in Ecclesiis leguntur, etiam si lingua materna legerentur. Nos enim qui Latinè scimus, nō propterea continuò intelligimus Scripturas, nisi expositores legamus vel audiamus. Quomodo ergo intelligerent homines imperiti? præsertim cùm Scripturæ eo sint obscuriores, quo magis in peregrinas linguas transferuntur.

Quid, quod populus non solùm non caperet fructum ex Scripturis, sed etiam caperet detrimentum? accipere enim facillimè occasionem errandi, tum in doctrina fidei, tum in præceptis vitæ ac morum; nam ex Scriptura non intellecta natæ sunt omnes hæreses, vt ostendit Hilarius in extremo libro de Synodis. Quod etiam Lutherus agnouit, qui Scripturam librum hæreticorum vocauit. Et experimèto idem comprobatur.

Refert enim CASSIANVS collat. 10. cap. 2. 3. 4. & 5. Anthropomorphitarum absurdissimos errores ex sola imperitia esse natos, & Æneas SYLVIVS in libro de origine Boëmorum refert errores crassissimos Thaboritarum, Orebitarum & aliorum, qui Scripturas materna lingua legebant, & non intelligebant. Quod idem accidit Dauidi Georgio omnium

hæreticorum pestilentissimo, qui nullam linguam nouerat, nisi suam maternam, id est, Batauorum, & tamen ex Scripturis collegerat se esse Dei filium & Messiam, vt patet ex libro siue epistola quam de illius erroribus ediderunt Basileenses.

Præterea si populus rudis audiret lingua sua vulgari legere Canticis canticorum; *Osculetur me osculo oris sui: Et; Lau eius sub capite meo, & dextera illius amplexabitur me: Et; Iud Osæ; Vade, & fac tibi filios fornicationum;* nec nondulterium Dauidis, incestum Thamar, mendacia Iudith, & quemadmodum Ioseph fratres suos inebriauit; Sara, Lia, & Rachel dederunt ancillas viris suis in concubinas, & multa alia eorum, qui in Scripturis magna cum laude commemorantur, vel prouocaretur ad huiusmodi imitanda; vel contemneret sanctos Patriarchas, vt olim Manichæi; vel putaret mendacia esse in Scripturis. Et cum tam multas apparentes contradictiones in Scripturis esse videret, & soluere non posset, periculum esset, ne tandem nihil crederet.

Audiui ab homine fide digno, cum in Anglia à Ministro Calvinista in templo legeretur lingua vulgari capitulum Ecclesiastici, vbi multa dicuntur de malitia mulierum; iurasse foeminam quandam, atq; dixisse; *Istudne est Verbum Dei? immò potius Verbum Diaboli est.*

Sexto, si oporteret lingua vulgari Scripturas sacras publicè legere, oporteret etiam singulis atatibus mutare translationes. Nam linguæ vulgares singulis seculis magna ex parte mutantur, vt Horatius in arte poëtica, & experientia ipsa docet. Tot verò translationum mutationes, non sine gravissimo periculo, & incommodo fierent. Nam non semper inveniuntur idonei interpretes; atq; ita multi errores committerentur, qui non possent postea facilè tolli, cum neque Pontifices, neque Concilia de tot linguis iudicare possint.

Septimo, videtur omnino maiestas diuinorum officiorum requirere linguam magis grauem, & veneradam, quam sint illæ, quibus vulgo vtimur, si id commodè fieri possit. Præsertim cum in sacris mysteriis multa sint, quæ secreta esse debent, vt etiam veteres docent. Dionysius cap. i. & vlt. Ecclesiæ hierarch. Origenes homil. 5. in Num. Basilius de Spiritu sancto, cap. 27. Chrysostr. hom. 24. in Matth. & Gregor. lib. 4. Dialog. cap. 56. Neque ad rem est responsio Kemnitij, qui conatur

tur ostendere, non esse vlllo modo Latinam linguam sanctiorem, & magis venerandam, quàm cetera sint. Non enim dicimus esse sanctiorem, nec etiam grauiorem, si verba spectemus, sed dicimus hoc ipso esse grauiorem, & magis reuerendam, quod non est vulgaris.

His omnibus accedant duorum grauissimorum Patrum testimonia, Basilij Græci, & Hieronymi Latini, qui quidem non iudicabāt expedire, vt omnes homines sine delectu Scripturas tractarent, etiam si id nō posset eo tempore facilè impediri, cùm Græca, & Latina lingua quibusdam populis adhuc essent vulgares. Refert Theodoret. lib. 4. hist. cap. 17. cùm Præfectus culinæ Imperatoris nescio quid de Scripturis protulisset, eum à magno BASILIO reprehensum audiuisse: *Tuum est de pulmentis cogitare, non dogmata diuina decoquere.* Quid, obsecro, nunc diceret S. Basilius, si pharmacopolas, sutores, ceterosque opifices, etiam è pulpitis sacra eloquia tractare, apud Lutheranos, Calvinistas, atque Anabaptistas videret? HIERONYMVS in epist. ad Paulinum de studio Scripturarum: *Quod medicorum est, inquit, promittunt medici, tractant fabrilis fabri, sola Scripturarum ars est quam sibi passim omnes vendicant. Scribimus indocti, doctique, poemata passim, hanc garrula anus, hanc delirus senex, hanc sophista verbosus, hanc vniuersi præsument, lacerant, docent, antequam discant.*

Quæ Hieronymi querimonia nunc maximè locum habet in tota Germania & Gallia. Omnes enim opifices, nō solùm viri, sed etiam fœminæ, Scripturas habent in manibus, & ex earum lectione ad imperitiam suam adiungunt indocilitatem, & arrogantiam. Quia enim possunt verba Apostoli recitare, & allegare libros & capita, putant se omnia scire, nec vlllo modo doceri se patiuntur. Vide Ioan. Cochlæum in libro de vita & actis Lutheri, anni MDXXII.

CAPVT XVI.

Soluuntur obiectiones hæreticorum.

ED videamus quid illi contra obiiciant. PRIMO loco proferunt verba S. Pauli ex priore ad Corinth. cap. 14. vbi Apostolus docet, publicas Ecclesiæ lectiones & preces, debere fieri lingua vul-

gari. Sic enim ait: *Etenim si incertam vocem det tuba, quomodo parabit se ad bellum? Ita & Vos per linguam nisi manifestum sermonem dederitis, quomodo scietur id quod dicitur? eritis enim in aëra loquentes.* Et infra: *Si orem lingua, spiritus meus non orat; mens autem mea sine fructu est. Quid ergo? Orabo spiritu, orabo & mente: Psallam spiritu, psallam & mente.* Ceterum si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet: *Amen, super tuam benedictionem? quoniam quid dicit nescit: nam tu quidem bene gratias agis, sed alter non edificatur.*

RESPONDEO, certum esse in magna parte huius capituli non agi de lectione Scripturarum, nec officiis diuinis, sed de exhortatione spirituali, siue collatione. Vt enim olim Monachi inter se conueniebant, & conferebant de rebus spiritualibus, vnde existunt collationes Patrum apud Cassianum, in etiam in prima Ecclesia, vt indicat B. IUSTINVS in fine Apolog. 2. conueniebant Christiani diebus Dominicis, & primis legebantur Scripturæ, deinde fiebat concio ab Antistite, tum celebrabantur mysteria, postremò inter se de rebus diuinis sermones miscebant.

Ne igitur turbationem pareret multitudo, Apostolus instituerat, vt duo aut tres tantum in singulis collationibus loquerentur, & ceteri audirent, ac diiudicarent: & si fortè dum vnus diceret, alteri inspiratum fuisset aliquid melius, vt primus taceret & secundus loqueretur. Et quia apud Corinthios interdum aliqui erant, qui vt ostentaret donum linguarum, peregrina lingua utebantur, Apostolus eos corrigit: nam exhortationes ab omnibus debent intelligi.

Hanc esse veram expositionem maioris partis huius capituli intelligi potest, tum ex eo, quod hunc locum ita interpretati sunt veteres. CYPRIANVS in epist. ad Pompeium, & in epist. ad Quirinum de hæreticis rebaptizandis, cuius expositionem laudat B. AVGVSTINVS lib. 2. de Bapt. contra Denatistas, cap. 8. item BASILIVS in quæst. breuiter explicatis, quæst. 278. Ambrosius, Sedulius, Haymo, Theodoretus & OECUMENIVS in hunc locum: tum etiam ex verbis Apostoli. Nam illud: *Propheta duo, aut tres dicant, & ceteri diiudicent.* Et illud: *Si alij reuelatum fuerit, prior taceat.* Et illud: *Mulieres in Ecclesia taceant.* Et similia multa non

nisi ad exhortationem referri possunt: nam lectio Scripturarum, & diuina officia non debent à Prophetis diiudicari: nec tunc inspirantur, cùm leguntur, sed iam olim inspirata recitantur: nec vnquam mulieres in Ecclesia diuina mysteria celebrauerunt. De exhortatione igitur intelliguntur illa verba nobis obiecta: *Si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum? Ita & vos per linguam nisi manifestum sermonem dederitis, quomodo scietur id quod dicitur? eritis enim in aëre loquentes.*

At manet adhuc difficultas de illis verbis: *Si orem lingua, spiritus meus orat, mens autem mea sine fructu est. Quid ergo? Orabo spiritu, orabo & mente: Psallam spiritu, psallam & mente. Ceterum si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet: Amen, super tuam benedictionem? quoniam quid dicas nescit.* In his enim verbis non de exhortatione, sed de precibus, & Psalmis agi videtur. Vbi obiter notandum est, AMBROSIVM & HAYMONEM legisse hunc locum cum duplici interrogatione: *Quis supplet locum idiotæ? quomodo respondebit Amen?* tamen Græci semper legerunt, vt nostra vulgata lectio habet, *qui supplet locum idiotæ, quomodo respondebit Amen?* quam etiam Calvinus, Beza, & alij aduersarij nostri probant, vt veriolem.

Ad hanc igitur tollendam difficultatem aliqui respondent, etiam in his verbis agi de exhortatione, non de precibus. Ita Basilii, Theodoretus & Sedulius, paulò antè nominati. Sed videtur difficile hoc defendere: nam *προσεύχομαι* & *ψαλῶ* & *εὐχαρισῶ*, quibus vocibus Apostolus vtitur, non significant concionari, sed precari, & canere, & gratias agere. quocirca Chrysostomus & Theophylactus, necnon Ambrosius & Haymo hunc locum de precibus intelligunt.

Alij ergo dicunt, Apostolum quidem loqui de diuinis officiis, sed non requirere, vt totus populus intelligat, sed solùm vt intelligat aliquis, qui vice populi respondeat. hoc enim significari illis verbis, *qui supplet locum idiotæ, quomodo respondebit Amen?* Ita intellexerunt hunc locum Haymo, Primasius, Petrus Lombardus, D. Thomas, & alij quidam ex Latinis. Sed non videtur omnino solida solutio: nam illa verba Apostoli ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τῆς ἰδιώτης, non significant secundum vsu Græcæ linguæ, qui gerit vices idiotæ, sed qui

adimplet locum idiotæ, id est, qui sedet in locis idiotarum, qui occupat locum idiotarum, qui est ex idiotis & idiota, ut exponunt Chrysostomus & Theophylactus hoc loco: nam non solum prophani auctores, sed etiam sacri non utuntur nomine illo τὸ πῶς pro vice, sed adverbio ἀντὶ, ut patet lib. Machab. cap. 9. *Surrexit loco Iuda*, & cap. 11. *Ut regnaret loco patris sui*; & cap. 13. *Loco Ionathæ fratris sui*; & cap. 14. *Sumermus Sacerdos loco eius*. semper enim est ἀντὶ.

Alia est aliorum sententia, Apostolum cum dicit, qui adimplet locum idiotæ, intelligere eum, qui est idiota: tamen idiotam vocare non eum, qui est reuera idiota, sed qui officio est idiota, id est, qui respondet pro idiotis: sicut vocamus interdum hominem popularem eum, qui, etsi patritius sit, tamen sequitur factionem populi. ita hæc opinio erit eadem cum superiori, sed paulò aliter explicata. Ita hunc nodum expedit voluit Sixtus lib. 6. Bibliothecæ sanctæ annot. 263. etiam monet, verba Chrysostomi hom. 35. in priorem ad Corinthios non esse fideliter reddita. Verba enim Chrysostomi ἰδιώτῳ δὲ λαϊκὸν λέγει, vertit autem interpres, *idiotam autem promiscuam plebem vocat*, cum vertere debuerit, *idiotam autem vocat laicum*, id est, hominem pro laicis in Ecclesia constitutum.

Sed neque hæc explicatio videtur huic loco omnino quadrare. siquidem obiici potest, tempore Apostolorum totum populum respondere solitum in diuinis officiis, nec fuisse solum pro laicis constitutum. Nam IUSTINVS sub finem secundæ Apologiæ pro Christianis, disertis verbis dicit, totum populum in Ecclesia respondere consueuisse Amen, cum sacerdos terminabat orationem, vel gratiarum actionem.

Idem etiam postea longo tempore seruatum esse tam in Oriente, quam in Occidente, patet ex liturgia CHRYSOSTOMI, quæ habetur in fine operum eius, ubi apertissime distinguuntur quæ Sacerdos, quæ Diaconus, & quæ populus in diuinis officiis canebant. Item ex CYPRIANO sermone de oratione Dominica, ubi dicit, plebem respondere: *Habemus ad Dominum*: & ex HIERONYMI præfat. lib. 2. in epist. ad Galatas, qui scribit, in Ecclesijs vrbis Romæ, quasi cœleste tonitruum dari populum reboantem, Amen.

Vera igitur sententia est, Apostolum hoc loco non agere de diuinis officiis, nec de publica Scripturarum lectione, sed de canticis spiritualibus, quæ Christiani componebant, ad laudandum Deum, & gratias ei agendas, & simul ad suam, & aliorum consolationem & ædificationem. Non loqui Apostolum de Scripturis, vel officiis diuinis, ex eo probatur, quod Scripturæ sine dubio legebantur Græcè, & diuina officia fiebant Græcè in Græcia, vt etiam hæretici admittunt: Apostolus autem hîc loquitur de oratione, & gratiarum actione, quæ fit per donum linguarum, lingua aliqua maximè extranea, quam nemo intelligebat, vt Arabica, vel Persica, vt Chrysostomus, & alij omnes exponunt, immò etiam, quam non intelligebat sæpe is, qui loquebatur, vt illa verba indicant: *Si orem lingua, spiritus meus orat, mens autem sine fructu est*, id est, si orem ex dono linguarum, lingua quam nō intelligam, spiritus meus orat, id est, affectus meus orat, tamen mens sine fructu est, id est, intellectus non eruditur, quia non intelligo quid dicam. Item illa: *Qui loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo, nemo enim audit*, id est, nemo attendit, quia nemo intelligit. Non ergo loquitur de diuinis officiis, quæ cū Græcè fierent, à multis intelligebantur, sed loquitur de oratione, seu laude Dei, & gratiarum actione, quas interdum lingua peregrina aliqui in collationibus illis canebant.

Porro consueuisse Christianos cantica spiritualia componere, & canere in Ecclesia tempore collationū spiritualium, certissimum est. Nam hoc docet E V S E B I V S lib. 2. hist. ca. 17. ex Philone; item D I O N Y S I V S cap. 3. diuin. nom. & cap. etiam sequenti, vbi adducit multa ex canticis Hierothei. T E R T V L I A N V S quoque in Apologet. cap. 39. describens Agapem Christianorum, id est, publicam cœnam, quæ in Ecclesia fiebat, dicit consueuisse eos qui poterant, ex proprio ingenio aliquid canere Deo. Denique Apostolus ipse Ephes. 5. Colos. 3. hortatur, vt in psalmis, & hymnis, & canticis spiritualibus commoneant seipsos, quem locum Haymo intelligit de canticis, quæ ipsi componebant. Quoniam igitur ista cantica fiunt ad populi consolationem, vult Apostolus vt fiant lingua, quæ intelligatur: vt idiotæ, qui non sciunt similia componere, saltem possint ea confirmare dicendo, Amen.

At

At **O B I I C I E S**; Sicut Apostolus volebat ista cantica fieri lingua vulgari, vt populus subiiceret, Amen, ita etiam debet velle, vt diuina officia celebrarentur lingua vulgari, vt populus respondere posset, Amen. **R E S P O N D E O**, negando consequentiam, quia diuina officia fiebant lingua Græca, quam multi de populo intelligebant, etsi non omnes. & hoc satis erat; non enim volebat Apostolus, vt omnes possent respondere. **P R A E T E R E A**, tunc quia Christiani erant pauci, omnes simul psallebant in Ecclesia, & respondebant in diuinis officiis: at postea crescente populo, diuisa sunt magis officia, & solis clericis relictum est, vt communes preces, & laudes in Ecclesia peragant. **D E N I Q U E** finis præcipuus illorum cantuum, erat instructio, & consolatio populi. fiebant enim in collationibus loco exhortationis, & ideo æquum erat, vt plurimis intelligerentur: & nisi lingua nota facta fuissent, vt mox sequuta fuisset interpretatio, periisset præcipuus fructus ipsorum. at diuinorum officiorum nec est finis præcipuus instructio, vel consolatio populi, sed cultus Dei: & quæ populum scire oportet, ex diuinis officiis à pastoribus explicantur.

S E C V N D A obiectio. Ex oratione non intellecta nullitas sequitur, Isai. 29. & Matth. 15. *Populus hic labiis me honorat, &c.* & I. Cor. 14. *Si orem lingua, spiritus meus orat, mens autem sine fructu est.* Igitur preces omnes tam publicæ, quam priuatæ lingua vulgari fieri debent: Quæ obiectio Calvinus est, sed facilem habet solutionem: nam falsum est, ex publicâ oratione Ecclesiæ nullum fructum à populo percipi, nisi oratio à populo intelligatur: nam oratio Ecclesiæ non fit pro populo, sed Deo pro populo. itaque non est opus, vt populus intelligat, vt ei prosit, sed satis est si intelligat Deus. Quæmodum si quis apud Regem Latinè oraret pro aliquo rustico, certè rusticus fructum inde percipere poterit, etiam si non intelligat orationem aduocati sui.

Præterea, Ecclesia orat pro fidelibus, & aliis peccatoribus, qui sæpè non solum non intelligunt, sed nec audiunt, nec volunt pro se orari, & tamen non frustra Ecclesia orat; quanto igitur magis non frustra orat pro fidelibus presentibus, & cæcipientibus orari pro necessitatibus suis? Hinc Leuit. 16. Deus præcipiebat, vt dum sacerdos sanctuarium ingressus pro se & pro populo oraret, populus foris maneret, ita vt non solum

non intelligeret, sed nec audiret, nec videret sacerdotē: quod etiam factum esse tempore Zacharię legimus Luc. 1. & tamen quis dubitare potest, quin illa oratio populo prodesset: Hinc etiam ORIGENES homil. 20. in Iosue: *Si vides, inquit, aliquando legi Scripturam in auribus tuis, quam non intelligis, interim hanc primam scias te suscepisse & utilitatem, quod solo auditu & velut precatione quadam noxiarum & virtutum, qua te obsident, & virus depellitur.* Et CHRYSOSTOMVS hom. 3 de Lazaro. *Quid, inquit, si non intelligamus, qua continentur in sacris libris? maxime quidem, etiam si non intelligas illic recondita, tamen ex ipsa lectione multa nascitur sanctimonia.*

Neque solū populus ex oratione alterius fructum percipere potest, quamvis eam non intelligat, sed etiam ex ea, quam ipsemet pro se ipse ad Deum fundit. nam vt S. Augustinus docet lib. 3. doct. Christ. cap. 9. Iudæi non frustra colebant Deum figuris & cæremoniis variis, quarum significationes multi eorum minus intelligebant, quam verba Latina nostri rustici. Præterea idem AVGVSTINVS lib. 6. de Bapt. cap. 25. *Multi irruunt, inquit, in preces, non solū ab imperitis loquacibus, sed etiam ab hæreticis compositas; & per ignorantia simplicitatem non eas & valentes discernere, & tunc eis, arbitantes quod bona sint, nec tamen quod in eis peruersum est, euacuat illa, qua in eis bona sunt, sed ab eis potius euacuatur.* Quibus verbis docet S. Augustinus etiam preces, in quibus aliquid hæretici admixtum est, non carere fructu, quando simpliciter dicuntur ab eo, qui nescit quid dicat, & putat se bene dicere. Nam vt idem Augustinus ibidem ait, plerunque precis vitium superat precantis affectus. Deus enim non tam respicit quid dicamus, quàm quid dicere cupiamus. Si ergo preces non intellectæ & malæ, non sunt infructuosæ, quando dicuntur bona fide: quanto magis preces optimæ ab Ecclesia institutæ, etiam si non intelligantur, proderunt?

Hinc ORIGENES hom. 20. in Iosue. *Et si nos, inquit, non intelligimus, qua de ore proferimus, illa tamen & virtutes, qua nobis adsunt, intelligunt, & velut carmine quodam inuitata adesse nobis, & ferre auxilium delectantur, &c.* Quam rem duabus similitudinibus illustrat. *Si enim creditum est, inquit, à gentibus, quod quadam carmina, quas precantationes appellant, quibus istud artis est, insusurrantes, nominibus quibusdam*

busdam

busdam compellatis, qua ne illi quidem qui inuocant norunt, ex solo vocis sono, vel sopiantur serpentes, vel etiam de cauenis protrahantur; quanto magis totius precantationis, & carminis validiorem & potentiolem ducendam credimus quamcunque Scriptura sancta, vel sermonum, vel nominum appellatorem? Et infra: Solent medici prabere interdum cibum aliquem, interdum etiam potum dare, nec tamen in edendo ipso cibo, vel in potando sentimus, quia vtile est, &c. hoc eodem modo, inquit, credendum est etiam de Scriptura sancta, quia vtilis est, & anima prodest, etiam si sensus noster ad praesentem intelligentiam non capit. Hæc ille.

Præterea, si necessarium esset intelligere quidquid orantes vel Deum laudantes dicimus, profectò rari, aut nulli possent Psalmos Davidis canere, & Prophetas, atque Apostolos in diuinis officiis legere. Quotus enim quisque est, qui intelligit omnium Psalmorum, Prophetarum & Apostolorum sententias? Quàm multa occurrunt dum psallimus, quæ non intelligimus? nec tamè debemus currere ab Ecclesia ad communitatiam; & non propterea frustra psallimus, modò cum deuotione, & reuerentia psallamus. scimus enim quidquid illud ad Dei laudem pertinere. Quid, quod S. ANTONIVS dicebat, illam esse perfectam orationem, in qua animus absorbetur in Deum, vt non intelligat ipse verba sua.

Neque his repugnant Scripturæ illæ: *Populus hic labiis honorat &; Siorem lingua, spiritus meus orat, mens autem sine fructu est:* Nam in priore non agitur de oratione, aut lectione, sed de iis, qui ore profitentur pietatem, dicuntque Deum diligere, & tamen factis contrarium agunt, vt exponit Hieronymus in cap. 29. Isai & Augustinus lib. 22. contra Iudeum, cap. 55. Si tamen quis velit ea verba ad orationem referre, is dicere debet, reprehendi eos, qui, quamlibet sibi in lingua orantes, non attendunt quid dicant, sed vagantur animo ad alia negotia.

In posteriore Scriptura, non repreheditur oratio, quæ non intelligitur, sed ei antepositur oratio, quæ intelligitur. Neque enim Apostolus dicit orationem esse sine fructu, sed mentem. Qui enim orat lingua, quam non nouit, vt cum rudes homines recitant Latine septem Psalmos, affectu quidem, & spiritu proficiunt, tamen mens eorum sine fructu est, quia non

eruditur. Eiusmodi verò orationem, non reprehendi vt malam, & penitus infructuosam, declarat Apostolus illis verbis: *Nam tu quidem bene gratias agis.* Et idem confirmat apertè Chrystomus hoc loco. Adde, quod, vt suprà ostendimus, Apostolus loquitur de lingua, quam nemo in tota Ecclesia intelligere potest. Quocirca frustrà hæc Apostolica verba aduersus consuetudinem Ecclesiæ Catholicæ adducuntur. Etsi enim in communibus Ecclesiæ precibus Latinis mens rusticorum sine fructu maneat, tamen non manet affectus rusticorum sine fructu, nec mens plurimorum aliorum, qui Latine sciunt, & fructus mentis, qui deest idiotis, compensatur utilitatibus multis; quæ inde proueniunt, quod Scripturæ in publico conuentu, communissimo idiomate, id est, Latino, assiduè leguntur.

Obiectio TERTIA Brentij, in decretalibus cap. Quoniam in plerisque, tit. de off. iudicis ordinarij. Innocentius III. precipit, vt cum in aliqua vrbe permixti sunt homines diuersarum linguarum, Episcopus prouideat viros idoneos, qui diuersis linguis diuina officia celebrent, & Sacramenta administrent diuersæ linguæ hominibus.

RESPONDEO, Innocentium tantum loqui in eo decreto de lingua Græca & Latina. Quia enim tempore Innocentij capta est Constantinopolis à Latinis; & Imperatore ac Patriarcha Constantinopolitano Latinis existentibus, permulti erant in Græcia Latini Græcis admixti; postulatum fuit à Pontifice in Concilio generali Lateranensi, ad quod Græci, & Latini conuenerant, vt permetteret duos Episcopos ordinari in talibus locis. Pontifex autem cum Concilio respondit, non conuenire, vt sint duo Episcopi in vna Ecclesia, sed tamen debere Episcopum prouidere, vt sint ministri idonei, qui Græcè Græcis, & qui Latine Latinis sacra celebrarent. Estq; hoc decretum, cap. 9. Concilij, & inde sumptum est cap. Quoniam in plerisque.

Quod igitur non loquatur decretum de linguis vulgaribus, patet tum ex historia iam recitata, tum etiam quia decretum fuisset maximè in Italia obseruatum, vbi Pont. Max. residet, & temporale dominium habet. At in Italia nunquam id obseruatum est: nam S. Thomas, qui floruit paulò post decretum factum, officium composuit Latine de festo corporis Domini, quod etiam hodie retinemus, cum tamen ipse in
com-

comment. i. Cor. 14. fateatur linguam vulgarem Italarum suo tempore non fuisse Latinam.

Obiectio *QVART A* eiusdem Brentij. Finis diuinorum officiorum publicarumq; lectionum est populi instructio, consolatio, & ædificatio: nam Rom. 15. dicitur: *Vt per patientiam & consolationem Scripturarum spem habeamus.* Et i. Cor. 14. *Volo quinque verba in sensu meo loqui, & alios instruam, quam decem millia verborum in lingua.* Et ibidem: *Cum conuenit unusquisq; vestrum Psalmum habet, doctrinam habet, Apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet, omnia ad ædificationem fiant.* At ex lingua ignota, & peregrina, quæ instructio, quæ ædificatio, quæ consolatio percipi potest?

RESPONDEO, & propositionem, & assumptionem huius argumenti falsam esse. Nam finis præcipuus diuinorum officiorum non est populi instructio, vel consolatio, sed cultus Deo ab Ecclesia debitus. Clericorum enim officium est, ut nomine totius populi Christiani perpetuè immolare Deo sacrificium laudis, ut ipse requirit Psal. 40. & more militum custodire, ac vigiliis, & orationibus tota castra Ecclesiæ protegere. *Isai. 62. Super muros tuos, Hierusalem, constitui custodes: die & nocte in perpetuum non tacebunt.* Deinde, qui non imperitissimi, ij Latinè sciunt, & instruuntur, qui audiunt uina officia: ceteri autem non instruerentur, etiamsi vulgari lingua officium celebraretur. non enim in verbis, sed in sensu instructio est. Quare plebis instructioni deseruiunt conciones frequentissimæ, quæ in singulis Ecclesiis fieri debent.

Neque tria illa Scripturæ testimonia sententiæ nostræ ratione officiant. Fatemur enim Scripturas sacras magis adferre fidelibus consolationem, ut Rom. 15. Apostolus docet, sed doctis quidem dum leguntur, indoctis autem dum concionatoribus explicantur. Et meritò S. Paulus magis quinque verba in sensu suo ad instructionem loqui, quam decem millia verborum in lingua, quia melior est cohortatio quæ ab omnibus intelligitur, licet breuissima sit, quam quæ non intelligitur, etiamsi sit longissima. Denique per quinque vocabula, psalmum, doctrinam, apocalypsim, linguam & interpretationem, non intelliguntur Scripturæ diuine quinque dona gratis data: Nam paulò antè in hoc eodem epistole Apostolus de iisdem donis ita loquitur: *Si venero ad vos*

linguis loquens, quid vobis prodero, nisi vobis loquar aut in reuelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina?

Itaque per linguam intelligit donum linguarum; per doctrinam intelligit donum docendi, quæ ad bonos mores, vel etiam fidem pertinent; per Apocalypsim donum reuelationis. sæpe enim Deus tunc sedentibus in Ecclesia reuelabat mysteria; per interpretationem intelligit donum exponendi Scripturas, & de vna lingua in aliam transferendi; quod donum etiam prophetiam sæpissimè Paulus vocat; per *psalmum* intelligit donum gratis datum *psallendi*, vt rectè Chrysostomus exponit, id est, donum componendi spiritualia cantica, & ea in Ecclesia modestè canendi. Sensus igitur est, cum in vestris conuentibus, & collationibus possitis exercere hæc omnia dona linguarum, reuelationis, &c. videte vt nihil fiat ad ostentationem, sed omnia ad vtilitatem, & ædificationem.

Obiectio QUINTA Kemnitij. Christus prædicauit lingua vernacula: Apostoli in die Pentecostes loquebantur variis linguis magnalia Dei, & postea dispersi per orbem terrarum, prædicauerunt vbiq; linguis eorum populorum, quibus prædicabant; igitur oportet variis linguis, iisque vernaculis Scripturas diuinas habere. Nam si non inquinatur verbum Dei, si proferatur lingua vulgari, cur inquinabitur si scribatur lingua vulgari?

RESPONDEO, hoc argumento nihil concludi: nam si bona est consequentia à prædicatione ad Scripturam, cur Apostoli solùm scripserunt Græcè, cum prædicauerint tam multis linguis? igitur verbum Dei rectè prædicatur lingua vulgari, quia prædicatio explicationem continet, quam omnes facile capiunt. at cum scribitur, nudum scribitur, nec ab omnibus capitur. Itaq; quemadmodum non licet sic argumentari; Matres dant infantibus panem dissectum in particulas, vel etiam præmansum, possent igitur dare etiam integrum, & solidum, nam est idem panis: Ita non licet argumentari, ministratur populis verbum Dei explicatum à concionatore, igitur ministrari etiam debet sine explicatione, & lingua vulgari scriptum.

SEXTA obiectio eiusdem Kemnitij. B. Hieronymus testatur se vertisse Scripturas in linguam Sclauonicam. Item, Scripturæ versæ sunt olim in linguam Chaldaicam, quæ tunc erat vulga-

Q

vulga-

vulgaris; & postea in Græcam linguam, quæ etiam tunc erat vulgaris, & Apostoli illa translatione vsi sunt. postmodum etiam versæ sunt in linguam Latinam, quando illa erat vulgaris: & Christus in cruce Scripturam citavit sermone Syriaco id est, vulgari. igitur nullum est piaculum eas vertere in linguas vulgares.

RESPONDEO, nos non negare, posse Scripturas veritas linguas vulgares; sed quod contendimus est, non debere publicè legi lingua vulgari, nec passim omnibus permittenda Scripturas lingua vulgari. Vtrum autem Hieronymus verterit in linguam Sclauonicam diuinas literas, non esse scio. Nusquam enim id legi apud Hieronymum, vel apud illum veterem; tamen si id fecit, non ideo fecit, vt publicè geretur Scriptura Sclauonicè, sed ad consolationem eorum hominum, qui ea sine periculo vti poterant, quemadmodum & apud nos hoc tempore certis quibusdam hominibus conceditur. Porro, editio Chaldaica, non tam versio, quàm paraphrasis est, nec vnquam apud Catholicos magnam habet auctoritatem.

Quod verò de Græca translatione adfertur, pro nobis cit. non enim in linguam Græcam translatae sunt Scripturae quia ea lingua esset quibusdam vulgaris, sed quia communissima erat. Nam certè Ptolomæo Regi Ægypti, qui eas transferri curauit, non erat vulgaris lingua Græca. Idem dicitur Latina, translatae videlicet Scripturas in linguam Latinam, eò quòd illa esset communis in toto Occidente, tamen quibusdam paucis adhuc esset vulgaris.

Ad illud de Christo. Etsi Epiphanius hæresi 69. quæ est Ananorum, existimet, Christum in cruce partim Hebraicè, partim Syriacè protulisse illam sententiam; Deus meus, Deus meus, vt quid dereliquisti me: tamen probabilius est, totam Hebraicè à Christo pronunciatam, vt est in ipso Psalmo, nulla enim erat causa, cur Dominus verba Dauidis Hebraicè inciperet, ac deinde mutaret in Syriacum idioma. Quamobrem B. Hieronymus in lib. de nominibus Hebraicis tractans hunc locum, non dicit esse verba Syriaca, quod tamen semper memorare solet in iis, quæ Syriaca sunt: sed ponit verba Hebraica אֱלֹהֵי אֱלֹהֵי לְמַחַ עֲבֹתָנִי. & Latinis literis ita reddit; *eliamma az abthani*, quæ certum est, esse Hebraica.

ERASMVVS quoque cui multum Kemnitius tribuit, in annotatione ad hunc locum docet, Christum purè Hebraicè illa verba protulisse. Adde, quod Syriacè sic dixisset, hil, hil, lemana sebaçtani. quod autem in Græco, & Latino habemus sebaçtani, non azabtani, vt esse debuit, factum est, vt facilius pronuntiaretur: quemadmodum dicere solemus, Isaiam, Ezechiam, Hieremiam, Assuerum, & alia huiusmodi pro Iesaiahu, Irmeiahu, Chizkiahu, Achascueros, & aliis Hebraicis durissimis vocibus.

Obiectio SEPTIMA Kemnitij. Chrysostomus sæpissimè hortatur laicos ad lectionem Scripturarum, igitur par est Scripturas vulgari lingua omnibus permitti. Et quamquam Kemnitius nulla Chrysostomi loca adduxit, possumus tamen nos loca eius annotare. Homil. 9. in epist. ad Coloss. *Audite, inquit, obsecro, seculares omnes, comparate vobis Biblia, animæ pharmaca, si nihil aliud vultis, & vel nouum Testamentum acquirite, Apostolorum acta, Euangelia, &c.* Similia habet hom. 2. in Matth. præfat. in epist. B. Pauli; hom. 3. in 2. ad Thes. hom. 10. in Ioan. & hom. 3. de Lazaro.

RESPONDEO, verba Chrysostomi, quæ in concionibus proferebat, semper accipienda esse iuxta mentem ipsius, & occasiones, quibus ad ea dicenda adducebatur. Quoniam igitur eo tempore dediti erant homines Theatris, spectaculis, aliisque nugis, & Scripturas diuinas nunquam legebant, neij quidem, qui capaces erant, propterea Chrysostomus ad eam desidiã excutiendam, perpetuò hortabatur omnes ad lectionem Scripturarum, non quòd vellet omnes omnino etiam rudissimos id facere, sed vt ij saltem id facerent, qui cum fructu poterant. Sciebat enim se cum iis agere, qui talibus amplificationibus indigerent. Id autem ita esse ex multis eius locis demonstrari posset; sed tribus tantùm in præsentì contentus ero.

Igitur homil. 3. de Lazaro sic ait: *Non potest fieri vt quisquam salutem assequatur, nisi perpetuò versetur in lectione spirituali.* At si hoc propriè accipiatur, quis non videat esse falsissimum? quid enim? qui literas non didicerunt, salui esse non poterunt? igitur hyperbolica ea locutio est, non propria. Hom. 15. in Gen. *Neque, inquit, in re iusta, neque iniusta iurare licet.* & hom. 17. in Matth. *Quid igitur, inquit, si aliquis*

Q 2

surat

iuramentum exigat, & necessitatem iurationis imponat tibi timor Dei omni necessitate violentior. Itaque videtur velle nullo modo esse iurandum, cum tamen certum sit, esse etiam religiosum & bonum, iurare in re iusta & necessaria. Chrysostomus eiusmodi amplificationibus in concionibus utebatur, quoniam populus ipseus miro modo addictus est iuramentis, ut colligitur ex homil. 9. in Acta Apostolorum, aliis locis eiusdem auctoris.

Obiiciunt **V L T I M O.** Moravis concessum fuisse antea nos DC. ab Apostolica sede, ut lingua Sclauonica diuina officia celebrarent, & præterea nunc Ruthenos, Armenos, Ægyptios, Æthiopes, & nescio quos alios populos suis vulgaribus linguis sacra facere.

R E S P O N D E O, exemplis Ruthenorum, Armenorum, similibus, non magis nos moueri, quam moueamur exemplis Lutheranorum, Anabaptistarum, & Calvinistarum, qui Germanicè, aut Gallicè, aut Anglicè, aut etiam Polonicè, aliis linguis vulgaribus Scripturas publicè leugnt. Sunt enim etiam illi vel hæretici, vel schismatici, & scimus maiores eorum Catholicos aliter fecisse, ut supra est demonstratum.

Ad illud de Moravis respondeo, fuisse iustam causam, quare id eo tempore fieri deberet. quia nimirum (ut refert *Ætius Syluius* lib. de origine Boëmorum cap. 13.) totum regnum Bohemum conuertebatur, & non poterant inueniri ministri, qui Latine celebrarent, visum est summo Pontifici melius permittere, ut Sclauonicè id fieret, quam nullo modo. Tamen postquam ibi creuit eruditio, & ministri idonei inueniebantur, qui possent Latine idem præstare, melius fuit omittere usum lingue

Sclauonicæ, & communem totius Ecclesiæ consuetudinem sequi, ut hoc tempore Moravi Catholici faciunt. Ac de editionibus Scripturarum hæctenus.

